

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

**TANZİMAT’IN OSMANLI SURİYESİ’NDEKİ İZ
DÜŞÜMLERİ: MEZHEPSEL ÇATIŞMALAR,
AŞİRETLER VE REFORM POLİTİKALARI**

RÜMEYSA ATALAN

2501181039

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. METİN ÜNVER

İSTANBUL – 2021

*Annem, babam
ve hayat arakadařım Yasir'e*

ÖZ

TANZİMAT’IN OSMANLI SURİYESİ’NDEKİ İZ DÜŞÜMLERİ: MEZHEPSEL ÇATIŞMALAR, AŞİRETLER VE REFORM POLİTİKALARI

RÜMEYSA ATALAN

Siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda birçok reform başlangıcı olarak tanımlayabileceğimiz Tanzimat’ın Osmanlı merkezindeki uyandırdığı büyük yankının yanı sıra; Osmanlı çevresindeki yorumu ve bu yoruma dair olan yerel bakış açıları oldukça muhteliftir. Köklü değişim ve dönüşümleri bünyesinde barındıran Tanzimat’ın en mühim yönlerinden biri olan merkezileşme hareketinin Osmanlı taşrasındaki yorumlamaları çok farklı alanlarda ve farklı şekillerde karşılık bulmuştur.

Tanzimat’ın getirdiği reformlar, geniş araştırma sahalarına konu olurken bu reformların Osmanlı taşralarındaki uygulamaları ve yerel aktörler tarafından verilen reaksiyonlar daha az ele alınmıştır. Bu çalışma Tanzimat’ın Osmanlı Suriye’indeki tatbikî ve bu tatbikin yarattığı yankıların üzerine gitmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin mühim bölgelerinden biri olan Osmanlı Suriyesini ele alacak olan bu çalışma; teorik Tanzimat’ın, bu bölgedeki pratik izdüşümlerini ele alırken bu reformların nasıl uygulandığını ve uygulanırken dönüşümlerini ve yarattığı etkilerini irdelemeye çalışacaktır. Tanzimat’ın hayata geçirilmeye çalışılan bu uygulamalarının Osmanlı Suriye’indeki yerel ayaklanmalara ve aşiret hareketlerini nasıl tetiklediği üzerine gitmeyi hedeflemektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun taşraya ne gibi taleplerle geldiği ve bu taleplerin bölgesel eşraf tarafından nasıl algılandığı, yorumlandığı ve buna karşın nasıl kreatif bir adaptasyon ya da reddetme sürecini ortaya koyduklarını gözler önüne sermeye çabalayacaktır.

Bütün bunlarla beraber çalışmanın sınırlarını çizerken birçok çalışmadaki keskin düalitilerden kaçınılmaya gayret gösterilecektir. Önder-yenilikçi Batı ve durağan Osmanlı gibi siyah beyaz karşıtlıkları barındıran fikir dünyasından uzaklaşmaya çalışılıp; varsayılan düzlemde uzakta çok daha hareketli bir Osmanlı Devleti'nin görüldüğünden daha karmaşık ilişki ağlarıyla kendi içinde başlattığı değişimin iç süreçlerini ele alan okumalar eşliğinde Osmanlı Devleti'nin reform süreci ele alınmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Suriye, Osmanlı, Mezhep, Çatışma, Reform

ABSTRACT

THE PROJECTIONS OF TANZIMAT IN OTTOMAN SYRIA: SECTARIAN CONFLICTS, TRIBES AND REFORM POLICIES

RÜMEYSA ATALAN

In addition to the great repercussions of the Tanzimat, which we can define as the beginning of many reforms in the political, administrative, economic, social, and cultural fields in the Ottoman center; the interpretation of the Tanzimat in the Ottoman periphery and the local perspectives on this interpretation are quite diverse. In the Ottoman provinces, the centralization movement, one of the most important aspects of the Tanzimat that led to radical changes and transformations, faced various responses in many different areas.

While the reforms brought by the Tanzimat were the subject of wide research areas, the implementation of these reforms in the Ottoman provinces and the reactions of local actors were less examined. This study attempted to address the implementation of the Tanzimat in Ottoman Syria and the repercussions of this process. This study, which will deal with Ottoman Syria, will examine how these reforms were implemented while focusing on the practical projections of the theoretical Tanzimat in this region. Furthermore, it aims to reveal how these practices of the Tanzimat triggered local uprisings and tribal movements in Ottoman Syria. It will also try to show what kind of demands Gülhane Hatt-ı Hümayunu came to the provinces, how these demands were perceived and interpreted by the regional gentry, and how they presented a creative adaptation or rejection process.

Together with this, it will be tried to avoid the sharp dualities in many studies. The reform process of the Ottoman Empire will be discussed, abstaining from the world of thinking that includes black and white contrasts such as the leading-innovative West and the stagnant Ottoman. Instead, it will be accompanied by readings that deal with the internal processes of the change that has much more complex relationship networks than it seems.

Keywords: Tanzimat, Reforms, Syria, Tension, Tribes, West

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin mühim bölgelerinden biri olan Osmanlı Suriyesi'ni ele alan bu çalışma; teorik Tanzimat'ın, bu bölgedeki pratik izdüşümlerini ele alırken bu reformların nasıl uygulandığını ve uygulanırken dönüşümlerini ve yarattığı etkilerini irdelemeye çalışacaktır. Tanzimat döneminin taşraya ne gibi taleplerle geldiği ve bu taleplerin bölgesel eşraf tarafından nasıl algılandığı, yorumlandığı ve buna karşın nasıl savunmalar ortaya koyduklarını gözler önüne sermeye çabalayacaktır. Bunlarla beraber, Tanzimat'ın hayata geçirilmeye çalışılan bu uygulamalarının Osmanlı Suriyesi'ndeki yerel ayaklanmalara ve aşiret hareketlerini nasıl tetiklediği üzerine gitmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma Osmanlı Suriyesi'nde hayata geçirilen Tanzimat ve onun bölgede yarattığı reaksiyonlar üzerinden daha iyi bir okuma yapmak için üç ana bölüm üzerinde kurulmuştur. Birinci bölüm bölge üzerindeki eğildiğimiz spesifik tarihlerin ötesine geçerek Tanzimat Öncesi Osmanlı Suriyesi'ni ele almaya çalışmaktadır. Çalışmanın ikinci ana bölümü olan Tanzimat Reformları bölümü ise hem reformların içeriğine ve üsluplarına daha yakından eğilme fırsatı sunarken hem de Osmanlı Suriyesi dediğimiz bölgenin Tanzimat deneyimine geçişinin ilk adımlarını bize göstermeyi hedeflenmektedir. Son olarak çalışmanın ana tartışmalarının tartışıldığı son bölümde en genel ifadesiyle Osmanlı Suriyesi'ndeki Tanzimat'a Karşı Reaksiyonlar-Çatışmalar ele alınmaya çalışılıp Tanzimat sonrasında Osmanlı Suriyesi'nde meydana gelen somut ve soyut farklılıklar üzerine gidilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı ortaya koyarken bu yolda ışığını esirgemeyen ve her daim bana yol gösteren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Metin Ünver'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi'nde dersleriyle tez konuma olan iştiağını belirleyen kıymetli hocam Prof Dr. Nadir Özbek'e ve değerli katkılarıyla tezimin şekillenmesinde büyük rol oynayan hocalarım Dr. Mustafa Tanrıverdi ve Doç. Dr. Yahya Yeşilyurt'a teşekkür ediyorum.

Bu tezi yazarken tez yazmanın ‘uzun ve ince’ bir yol olduğunu her hissettiğimde bu yolu destekleriyle döşeyen dostlarım Feyza Köseoğlu Darılmaz ve Zeynep Köseoğlu Onat’a, tarih hikayemin başlangıcını inşa eden çok değerli Şeyma Şahin hocama, Osmanlıcanın dehlizlerinde kaybolurken kıymetli dersleriyle yol gösteren Dr. Mustafa Küçük’e, her daim yanımda varlıklarını hissettiğim canım aileme, ‘‘relksmjksşıga’’ gibi tezime sayısız katkı sunan ama bir tanesi hariç hepsini silmek zorunda kaldığım can oğlum Mehmet Asım’a ve desteklerinin cömertliğiyle beni her daim şükrettiren, hayatımdaki bütün yollarımdaki refikim, eşim Abdullah Yasir Atalan’a teşekkür ederim.

Washington DC, 2021

Rümeysa Atalan

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	Vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI SURİYESİ

1.1.İdare.....	12
1.1.1.Mehmet Ali Paşa Dönemi	16
1.2.Ekonomi.....	23
1.3.Toplum.....	25
1.4.Eğitim.....	26
1.5.Adli Düzen	29
1.6.Tanzimat Fermanı Öncesinde Bölgede Çıkan İsyanlar	32

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT REFORMLARI

2.1. Genel Tanzimat Reformları.....	38
2.2. Reformların Osmanlı Taşrasında Uygulanışı	45
2.3.Reformların Suriye’de Uygulanışları	51
2.3.1. İdari Düzen.....	54
2.3.2. Ekonomi	57

2.3.3.Eğitim.....	60
2.3.4.Askerlik.....	62
2.3.5.Adli Düzen	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI SURİYESİ'NDEKİ TANZİMAT'A KARŞI REAKSİYONLAR- ÇATIŞMALAR

3.1.Dini-Mezhebi Çatışmalar	70
3.1.1. 1850 Halep Olayları	75
3.1.2. Maruni-Dürzi Çatışması.....	79
3.1.3. Çatışmalara Coğrafi Bir Bakış: Beyrut Örneği	84
3.2. Aşiret Çatışmaları.....	85
3.2.1. Aneze ve Şemmer	88
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.tez.	: Adı geçen tez
A.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Nr	: Numara OBA : Osmanlı Bankası Arşivi s. : Sayfa
S.	: Sayı
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Tanzimat'ın getirdiği reformlar, geniş araştırma sahalarına konu olurken bu reformların Osmanlı taşrasındaki uygulamaları ve yerel aktörler tarafından verilen reaksiyonlar daha az ele alınmıştır. Bu çalışma Tanzimat'ın Osmanlı Suriyesi'ndeki tatbikî ve bu tatbikatın yarattığı yankıların üzerine gitmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin mühim bölgelerinden biri olan Osmanlı Suriyesi'ni ele alacak olan bu çalışma; teorik Tanzimat'ın, bu bölgedeki pratik izdüşümlerini ele alırken bu reformların nasıl uygulandığını ve uygulanırken dönüşümlerini ve yarattığı etkilerini irdelemeye çalışacaktır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun taşraya ne gibi taleplerle geldiği ve bu taleplerin bölgesel eşraf tarafından nasıl algılandığı, yorumlandığı ve buna karşın nasıl savunmalar ortaya koyduklarını gözler önüne sermeye çabalayacaktır.

Bunlarla beraber, Tanzimat'ın hayata geçirilmeye çalışılan bu uygulamalarının Osmanlı Suriyesi'ndeki yerel ayaklanmalara ve aşiret hareketlerini nasıl tetiklediği üzerine gitmeyi hedeflemektedir. Tam bu noktada, reformların uygulama biçimlerine yoğunlaşmaya çalışılıp, bu uygulama biçimlerinin bu bölgedeki iç çatışmalar üzerinde nasıl harekete geçirici etkisinin olduğunu ortaya koymayı hedeflenmektedir. Bölgeye kalıcı istikrar ve merkezileşme iddiasıyla giren Tanzimat'ın bu iddiayı uygulama biçimleri ve bunun tetiklediği yerel hareketler, ayaklanmalar ve reaksiyonlar bu tezde irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma Osmanlı merkezinde ortaya çıkan ve aşama aşama farklı yorumlamalarla Osmanlı Suriyesi'nde hayata geçirilen Tanzimat ve onun bölgede yarattığı reaksiyonlar üzerinden daha iyi bir okuma yapmak için üç ana bölüm üzerinde kurulmuştur. Birinci bölüm bölge üzerindeki eğildiğimiz spesifik tarihlerin ötesine geçerek **Tanzimat Öncesi Osmanlı Suriyesi'ni** ele almaya çalışmaktadır. Bu alt bölümde, öncelikle çalışmanın ana temalarından olan 'Osmanlı Suriyesi' denildiğinde hangi spesifik sınırlardan bahsedildiği ortaya

konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada bahsedilen coğrafyalar için sınır koyma meselesi kolay olamamıştır; 19. yüzyılın öncesinde pek çok yere benzer bir şekilde Suriye’de de sınırlar mutlak bir şekilde belli değildir. Bölge sınırlarının bu kadar belirginleşmesi 19. yüzyıl ve sonrasında bir konusu olmakla beraber; pek çok araştırmacının modern dünyadaki bu trendin izini tarihte de bulmaya çalışması bu karmaşayı ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Fakat bu mütevazı çalışma da sınırlarını belirlemek için ‘Büyük Suriye’ (Greater Syria) adıyla da anılan ve bugünkü Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan’ı içine alan bölgelere referans göstermektedir.¹

Bu bölgeler ele alınırken Osmanlı merkezinin kendi sınırlarındaki bölgeler üzerindeki otoritesini uygulama biçimlerine ve gücünü meşrulaştırma araçlarına 21. yüzyıl modern bakış açısıyla bakılmamaya çalışılmış; Tanzimat öncesi Osmanlı merkezinin Arap coğrafyasındaki otoritesini uygulama biçimlerinin kesik ve sorunlu kısımlar barındırması göz önünde tutularak hareket edilmiştir.

Tanzimat öncesi Suriye’de aktif idari değişimler somut ve soyut olarak bölgedeki hudutların değişimiyle sınırlı kalmadığı ortaya konulmaya çalışılırken; aynı zamanda idari yöneticilerin aktif değişimi de bölgede sıklıkla gözlemlenen olgular arasında olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında sadece Suriye’de değil imparatorluğun hemen hemen bütün Arap coğrafyasında idari olarak güçlükler yaşandığı ve bu güçlükler idaredaki istikrarsızlığı Tanzimat öncesi dönemde de tetiklediği beraberinde irdelenmiştir. Suriye’de Tanzimat öncesinde de idari sınıflandırmanın coğrafi sınırlar üzerinden sıklıkla değiştiği görmekteyiz. Bu değişikliklerin Tanzimat öncesinde ve sonrasında aslında bölgedeki yerel aktörlerin kendi aralarında siyasi çatışmalarına ve değişen rollerine güzel bir referans olarak ortaya çıktığı bu bölümde sunulan diğer vurgular arasındadır.

Birinci bölümde çizilen genel bir Tanzimat öncesi Osmanlı Suriyesi çehresinin detaylarını daha iyi doldurmak için Tanzimat öncesi Suriye’de idare,

¹ Adil Baktıaya, “Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu”, İstanbul, İletişim, 2017, s. 28.

ekonomi, adli düzen, eğitim, toplum ve mahalli unsurlar ve son olarak da Mehmet Ali Paşa Suriyesi başlıklarıyla teferruatlı bir içerik sunulmaya çalışılmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın Tanzimat'ın hemen öncesinde Suriye'deki hakimiyeti özellikle tezin bu kısmında daha detaylı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu başlığın özel ve ayrı olmasının ardında; Osmanlı Suriyesi'nin Tanzimat öncesinde bu dönemde ilk defa kapsamlı bir değişim ve dönüşüm geçirmesi; askeri alanda, vergilendirmede, idarede yeni düzenlemelere maruz kalmış olması yatmaktadır. Mehmet Ali Paşa dönemi Suriyesi'ni iyi takip etmek, onun bölgede yaptığı yeniliklere verilen reaksiyonları iyi tespit etmek Osmanlı Tanzimat Suriyesi'ni anlamlandırmak için yerinde bir inceleme olacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın ikinci ana bölümü olan **Tanzimat Reformları** bölümü hem reformların içeriğine ve üsluplarına daha yakından eğilme fırsatı sunarken hem de Osmanlı Suriyesi dediğimiz bölgenin Tanzimat deneyimine de geçişinin ilk adımlarını bize göstermeyi hedeflenmektedir. Genel bir çehrede Tanzimat'ın işaret ettiği anlayışı sorgularken onun somut adımlarını da es geçmemeye çalışacaktır. Bütün bir imparatorluğu ele aldığımızda, Tanzimat'ın bütün cemaat kimliklerinden münezzeh 'sivil bir vatandaşlık' anlayışını inşa etmeyi hedeflediği gerçeğini göstermeye çalışarak; bu sivil kimliğin tebaa hakkını ve toplumdaki yerini dini kimliğinden ve ait olduğu cemaatten değil; Sultan'a bağlılığından, devletine olan sadakatinden aldığı sunulmaya çalışılmıştır. Bu kimlik sivil olduğu gibi Batılı izler de taşıması ve Osmanlı için çok yeni olan bu olgu 'Osmanlılık' kimliğinin habercisi olması bu çalışmanın üçüncü bölümünün inşasında bizlere ışık tutacaktır.²

Çalışmanın ikinci bölümü olan Tanzimat Reformları bölümünde öncelikle Tanzimat reformları ve Tanzimat'ın oluşturduğu kurumlar teferruatlara girmeden çalışmamızı aydınlatacak şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise reformların genel itibarıyla Osmanlı taşrasında uygulanma içeriklerini spesifik bölgelerden örnekler verilerek; karşılaştırma çalışması olmayan bu teze, kısa fakat

² Fruma Zachs, B.Bawardi, Salim Al- Bustan'de Osmanlılık Suriye Yurtseverliği, Osmanlı Reformları, Taşrada Uygulanışı ve Etkileri, ed.Itzhak Weismann, Fruma Zachs, Işık Yay., 2017, s.151.

önemli bir bölge farklılığı/benzerliği üzerinden bir okuma sunmaya çalışılmıştır. Bu bölümde vurgulanmaya çalışan en önemli noktalardan biri de Tanzimat reformları imparatorluğun her yerinde yekûn bir şekilde uygulanmadığı gibi farklı bölgelerdeki tebaada yarattığı algıların da farklı olduğudur. Tanzimat zihniyetinin toplumdaki iz düşümlerine merkezdeki Tanzimat bürokratlarının ve taşradaki tebaanın bakışı ve onu anlamlandırması arasında sadece fiziki farklar değil bir kavrama, özümseme farkı vardır. Dolayısıyla bu bölümde bu kavrayış, ele alış farkının üzerine giderken Bosna Hersek-Vidin isyanlarından faydalanılmıştır. Bu örnekler eşliğinde; Tanzimat'ın bu bölgelerdeki yansımalarında bizi Osmanlı Suriye'si gibi merkeze karşı reaksiyonlar beklemekle birlikte; Arap coğrafyasından çok farklı refleksler ve bu refleksleri tetikleyen bu coğrafyaya has farklı unsurlar olduğu gerçeğini gözler önüne sermeyi hedefler. Bu yüzden Bosna Hersek gibi farklı Tanzimat deneyimlerinden spesifik örnekler vererek bölgeler arasındaki değişkenlerin daha iyi tahlil edilmesi hedeflenmiştir.

Tezin ikinci ana bölümünün son başlığı olan **Reformların Suriye'de Uygulanışları** kısmı ise çalışmanın ana kısmı olan reformlar ve bölge reaksiyonları karşılaştırmasına gelmeden reformların Osmanlı merkezinden ya da diğer taşra bölgelerinden münezzeh nasıl bir üslupla Osmanlı Suriyesi'ne aktarıldığı ile ilgilidir. Bu tarzdaki çalışmaların temel problemi olan bir noktaya mütevazi de olsa farkındalık oluşturmaya çalışmıştır. Bu problem Tanzimat reformlarının merkezden hem coğrafi olarak hem de sosyolojik olarak daha uzak Arap topraklarından biri olan Suriye'de uygulanma sürecini imparatorluğun diğer merkeze yakın yerleri ile karşılaştırdığımızda aynı zaman ve yapı düzleminde gerçekleşmediğidir. Arap coğrafyasının aksine merkeze yakın vilayetlerde kontrol mekanizmasını daha aktif hale getirmiş ve sonuç olarak Tanzimat bu bölgelere daha erken bir tarihte uygulanmaya başlanırken, nüfuz etme oranı da diğer bölgelere kıyasla daha fazla olmuştur. Buna karşın Tanzimat'ın ilanını müteakip ilk yıllarda özellikle uzak olan Arap topraklarında Tanzimat bölgeye çok fazla değişiklik getirmemiştir. Bu noktada imparatorluğun coğrafi dağılımı, merkez-taşra uzaklığının etkili olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana tartışmalarının tartışıldığı son bölümde ise en genel ifadesiyle **Osmanlı Suriyesi’ndeki Tanzimat’a Karşı Reaksiyonlar-Çatışmalar** ele alınmaya çalışılıp Tanzimat sonrasında Osmanlı Suriyesi’nde meydana gelen somut ve soyut farklılıklar üzerine gidilmeye çalışılacaktır. Çalışmada Tanzimat’ın Suriye’deki somut değişimleri de çok yakından ele alınmaya çalışılsa da bölgedeki zihniyet değişim ve dönüşümü geri planda bırakılmamaya özen gösterilecektir. Tanzimat ile Osmanlı Devleti’nin her unsurunu içinde barındıran bir toplum yaratma fikri Tanzimat Fermanı’nın merkezde de taşrada da görece en hızlı yayılan göstergelerinden birisi olduğu yoğun olarak vurgulayan çalışma, fermanın beraberinde getirdiği ve tebaayı doğrudan reel olarak ilgilendiren vergilendirme değişimleri, idari değişimler gibi toplumda somut olarak hayat bulan noktaları da es geçmeyerek; Tanzimat Fermanı’na karşı olan sempatileri ya da onu düşmanlaştıran bakış açılarını ‘bir Osmanlı vatandaşı yaratma’ fikri çevresinde olduğunu gösteren örneklerle de eğilip; yerel reaksiyonları bu izahtan da okumaya gayret edecektir. Suriye’deki bu reaksiyonları ele alırken; Tanzimat ile birlikte gelişen dönemde bu krizlerin yerel olarak Suriye’de çok katmanlı bir refleks zincirine neden olduğunu göstermeye çalışmakla birlikte bu çalışmada spesifik olarak Tanzimat’ın tetiklediği mezhepsel/cemaatsel krizler ve aşiret çatışmaları fermanın itici kuvveti baz alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti’nin Tanzimat ve Islahat gibi köşe taşlarıyla taçlandığı değişim ve dönüşümün en uzun yüzyılına bakarken bu değişimi ‘yenilikçi-hareketli Batı’nın ve ‘durağan-yavaş Osmanlı’ gibi Batı dışı toplumları sürüklediği değişim üzerinden okuyan okumalar bir kenara bırakılıp Weismann³ gibi zannedildiğinden çok daha hareketli bir Osmanlı Devleti’nin, görüldüğünden daha karmaşık ilişki ağlarıyla kendi içinde başlattığı değişimin iç süreçlerini ele alan okumalar eşliğinde Osmanlı Devleti’nin reform süreci ele alınmaya ve yorumlanmaya başlanmıştır.

Bu çalışma durağan ve her daim bir ikilemi içinde barındıran okumaları bırakarak ikinci bakış çevresinde şekillense de bunu da aşarak; devletin yarattığı bu

³ Itzhak Weismann, Fruma Zachs, çev. Oktay Etiman, **Osmanlı Reformları, Taşrada Uygulanışı ve Etkileri**, ed. Isık Yayınları, İstanbul 2017, s. 197.

değişim ve dönüşüm sürecini üç kademeli bir norm sosyalizasyon teorisi ışığı altında bakmaya çalışmaktadır.

Birçok okumaya göre Osmanlı Batılılaşmasının ilk evrelerinden birisi olarak tanımlanan Tanzimat⁴, Batı'ya ait bir dizi değer ve norm setinin Batı'nın Doğusu olan Osmanlı tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi olarak okunmaktadır. Bu bağlamda Tanzimat yalnızca bir takım uygulama pratiklerinden ibaret değil, daha ziyade soyut bir düşünce ve yönelimi de temsil etmektedir. Sosyalizasyon teorisi her ne kadar Uluslararası İlişkiler disiplinine ait bir olgu olarak değerlendirilse de, Osmanlı Batı ilişkilerini anlamlandırmak için de faydalı bir işlev görmektedir. Sosyalizasyonun bir aktörün belli bir topluma ait norm ve kurallar setine girme süreci olarak ele alındığı bu teoride⁵ Batı dışı toplumların olması gerektiği üzere Batı'nın liberal ve aydınlanmanın evrensel normlarına geçişi (transition) ele alınırken batı dışı toplumların bu bağlamda “kaderi” Batı'nın yaşamış olduğu tarihselliği taklit etmek olarak ele alınır.⁶ Bu bakış açısına göre normlar birileri tarafından öğretilirken birileri tarafından öğrenilecektir. Bu tez özelinde sosyalizasyon teorisi Tanzimat'ı bir norm seti olarak ele alarak, Osmanlı merkez ve çevresinin bu norm setiyle sosyalizasyonuna ışık tutacaktır.

Bu tek yönlü okuma ve söylem dünyası tamamen Batı merkezli bir diskurda hayat bulur.⁷ Batı bütün dünyanın geri kalanı için normları yaratan güç olup bu normların da itici kuvvetidir. Bu diskur dünyasına batı dışı toplumların katılımı Batı'nın zaten yaşamış olduğu tarihselliği aynı üslupta tekrar etmektir.⁸ Dipesh

⁴ Niyazi Berkes, “**The Development of Secularism in Turkey, 2nd edn, London: C**”, Hurst & Co. Publishers, 1998. ;Sevan Nişanyan, **Yanlış Cumhuriyet**, Propaganda Yayınları, 2013.

⁵ Sosyalizasyon teorisi aslen bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak karşımıza çıksa da bu tezde sosyalizasyon teorisi Tanzimatın bir norm seti olarak ele alarak, Osmanlı merkez ve çevresinin bu norm seti ile sosyalizasyonunu da bu bağlamda değerlendirecektir. Daha detaylı bir sosyalizasyon okuması için; Bkz:

Jeffrey T. Checkel, “International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework,” *International Organization* 59, no. 04 (2005): 804.

⁶ Dipesh Chakrabarty, çev. İlker Cörüt: **Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s.41-45.

⁷ Barry Buzan, “**Culture and International Society**,” *International Affairs* 86, no. 1, 2010: s.1–25.

⁸ Timothy Mitchell, **Questions of Modernity**, University of Minnesota Press, 2000, s. 1.

Chakrabarty'nin de vurguladığı üzere henüz kendi tarihselliği içinde sosyalizasyonunu tamamlamamış Batı dışı toplumlar, geçişçi pedagoji (transitionist pedagogy) düzlemine tabii tutularak “tarihin bekleme odasına” alınıp, tamamlanmayan yönlerini tamamlanmasını beklemektedirler.⁹

“Önce Batı’da sonra başka yerlerde”¹⁰ şeklinde tanımlanabilecek bu tek yönlü okuma son dönemde eleştirel teori çerçevesinde tekrar ele alınmaya başlanmıştır.¹¹ Bu eleştirel bakış Batı ve Doğu arasındaki bu geçişçi ‘pedagojik sosyalizasyon’ mantığının bir hiyerarşiler ağı da ürettiğini iddia etmektedir.¹²

Batı’nın başını çektiği bu pedagojik sosyalizasyon dünyasında hiyerarşiler ağı kendi kendini yaratmaktadır. Bu dünyayı kabaca iki grup aktör oluşturmaktadır. Bu aktörlerin bazıları normların üreticisiyken bazıları da bu normların takipçisi/taklitçisidirler. Bu diskurda bu iki grubunda da rol tanımları nettir. Norm üreticileri takibi zorunlu bir ‘otorite’ iken; normları uygulayan, takip eden grup da sosyalizasyon teorisinde sosyalizasyonunu tamamlaması gereken aktörlerdir.

Nihayetinde, bu tipte bir sosyalizasyon düşüncesinde sosyalleşen aktörlerin/toplumların karşılıklarına ikili bir seçenek çıkmaktır. Bu ‘ikili’ seçenek katı olup bu aktörler tarafından birinden birisi seçilmek zorundadır. Sosyalleşen aktör kendisine aktarılan bu normları ya kabul edip, benimseyerek hayatına aktarır ya da bu normları külli olarak reddeder.¹³ Daha net ifade edecek olursak bu normlar aktörler tarafından kabul edilip Batı tarafından çizilen dünyaya girişini tamamlarken; bu normları kabul etmeyen aktörler de bu normlara daimi olarak karşı çıkıp, direnç gösterirler. Dolayısıyla Batı dışı aktörler kendilerine öğretilen normları

⁹ İsmail Yaylacı: “**Performative socialization in world politics: Islamism, secularism, and democracy in Turkey and Egypt**”, University of Minnesota, 2014, s.22-28.; Chakrabarty, Dipesh, İlker Cörüt: **Avrupa’yı taşralaştırmak: postkolonyal düşünce ve tarihsel farklılık**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.

¹⁰ Chakrabarty, **a.g.e.**, s.43.

¹¹ Pedagojik sosyalizasyon kavramının detaylı bir kritiği için bkz: Yaylacı, İsmail: “**Performative socialization in world politics: Islamism, secularism, and democracy in Turkey and Egypt**”, University of Minnesota, 2014.

¹² Yaylacı, **a.g.e.**

¹³ **A.e.**

aynı anda kabul edip, reddedemezler ya da bazılarını kabul edip bazılarını es geçemezler. Bu denklemde kabul edip-reddetme sınırları nettir. Bu bir akıştır ve bu akış her daim böyle devam etmektedir. Bugün bu normları kabul etmeyen, direnen aktörler yarın bu normları kabul etmek durumunda kalacaktır. Kabul ettiği güne kadar yapabileceği tek şey aslında direnç göstermektedir.

Fakat bu çalışmada, bahsedilen bu tek yönlü okumayla yapılan çalışmalar bir kenara bırakılarak çalışmanın özellikle eğildiği Osmanlı Suriyesi'ne bu teori özelinde alternatif bir pencereyle bakılmaya çalışılmıştır. Bazı çalışmalarda da¹⁴ uygulandığı üzere bu alternatif hususlar çalışmadaki bakışın ana noktasını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere teoride üç ana nokta vardır. Bunlardan birincisi sosyalleşme; Batı dışı toplumların Batı normlarını benimsemesidir. İkincisi, sosyalleşme hiyerarşiler ve dolayısıyla otoriteler ağı üretmektedir ve son olarak da sosyalleşmeye tabii tutulan aktörlerin net olarak iki seçeneği vardır: benimsemek ve reddetmek. Bu ana noktalara farklı çalışmalarda örneği görüldüğü üzere bu çalışmada da bazı müdahalelerde bulunulup; bu söylemlerin reel bölgelerde böyle gerçekleşmediği örneklemeye çalışmaktadır. Teorideki birinci ana noktayı ele alırken; sosyalizasyonu birebir bir 'geçiş' (transition) olarak değil bir dönüşüm ve tercüme (translation) olarak bu çalışma üzerinden okumayı tercih ettik.¹⁵ Batı toplumlarının ürettiği normların batı dışı toplumlara aktarım sürecinde tek değiştirdiği nokta coğrafya değildir. Gittikleri toplumlar tarafından direkt kabul görmeyip; tercüme edilerek dönüşürler.¹⁶ Her toplum ve aktörleri bu normları olduğu gibi almayıp kendi filtresinden geçirmektedir. Dolayısıyla her toplum kendi kültür ve dilleri içinde bu normları 'dönüştürerek' aktarımını gerçekleştirmektedir. Nihayetinde, norm üretici ile normu kabul eden aktörler arasında birebir bir geçiş veyahut aktarım değil soyut anlamda bir pazarlık (negotiation) gerçekleşmektedir. Teoriye yapılan ikinci müdahale teorideki çok net ayrımlara giden iki gruba (norm üreticisi ve norm alıcısı) dairdir. Sosyalleşen yani normları kabul eden aktörler pazarlık masasına

¹⁴ A.e.

¹⁵ Benzer bir yaklaşım için bkz. Yaylacı, a.g.e., s. 33-39.

¹⁶ A.e.

oturdukları anlardan itibaren performatif yani eylemseldirler.¹⁷ Bu durum onları genel geçer diskurda oldukları gibi pasif, sadece tabii olmak durumunda kalan, ikincil aktör seviyesinden çıkararak bu aktarım sürecinde aktif, eşit roller paylaşan bir otorite haline getirir. Dolayısıyla geçişçi pedagojik sosyalizasyon teorisinde yer alan hiyerarşi mantığı artık geçerliliğini yitirmektedir çünkü sosyalleşen toplum/aktör de bir o kadar norm üreticisi haline gelmektedir. Karşılaştığı normları dönüştürürken aktiftir, Yaylacı'nın tabiri ile eylemsel(performatiftir) ve dönüştürücüdür, dolayısıyla o da bir norm üreticisidir. Bu durumda çizilen hiyerarşiyi kaldırmaktadır.

Çalışmada spesifik olarak Osmanlı Suriyesi üzerinden bu teoriyi okurken son müdahale ise pedagojik sosyalizasyon teorisinde yer alan sosyalleşen aktörün yalnızca iki seçeneği vardır düşüncesini reddetmektedir. Çünkü bu ikililik sosyalleşen aktör tamamen pasif ise mümkündür fakat bir önceki maddede de ifade edildiği gibi sosyalleşen aktörü performatif ve aktif kabul edilen bir durumda ortaya bir başka seçenek daha çıkmaktadır; o da bir normu reddederken kabul etme durumudur. Bu mantığa göre normlar bir bütün olarak ele alınmamalıdır, normların bir kısmı olduğu gibi kabul edilebilirken bir kısmı tamamiyle reddedilebilir ve yahut bir kısmı kendi kültürel filtrelerinden geçerken dönüşerek farklılaşabilir yani sosyalleşen aktör bir normu aynı anda hem kabul edip hem reddedebilir.

Bu çalışma ana konusu olan Tanzimat normlarının Osmanlı Suriyesi'nde uygulanışları ve bölge aktörlerinin bu normlara karşı verdiği reaksiyonlara eğilirken yukarıdaki müdahalelere dikkat ederek ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma için düşünüldüğünde sosyalizasyon teorisinde ilk olarak Osmanlı'nın taşrası olan Osmanlı Suriyesi değil Osmanlı merkezi bu denkleme maruz kalmaktadır. Osmanlı merkezi aslında bu denklemde sosyalizasyonun birinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada vurgulanması gereken en can alıcı nokta ise Tanzimat reformları zaten Batı'nın Doğu'su olan Osmanlı tarafından Osmanlı taşrası olan Suriye'de Batı'nın reformlarını uygulamaya ve uygulatmaya çalışması

¹⁷ Performatif sosyalizasyon kavramı, Yaylacı tarafından kültürel tercümenin tercüme edilenin aktif bir pazarlık süreci içerisinde bu sürece dahil olmasını ifade etmektedir. Bkz. **A.e.**, Chapter 3.

olarak düşünebiliriz. Dolayısıyla Osmanlı Suriyesi gibi bölgelerdeki toplumları da sosyalizasyonun ikinci aşaması olarak değerlendirmek gerekmektedir. Daha ayrıntıya girecek olursak; Osmanlı merkezini hem Batı tarafından norm dayatılan aktör hem de kendi taşrasına da norm dayatan aktör olarak ele alıp, o bölgedeki toplumu da bütün farklı kimlikleriyle sosyalleşen aktör olarak tanımlamak daha sağlıklı olacaktır. Bu denklemde, Tanzimat reformlarını çalışmamızdaki normlar, Batı'yı norm üreticisi, Osmanlı merkezini normları kabul edip birinci sosyalleşen aktör, Osmanlı taşrasını da (bizim örneğimizde Osmanlı Suriyesi) Osmanlı merkezi tarafından dayatılan normlar ile sosyalleşen ikinci aktör olarak ele almaktayız.

Fakat bu noktada pedagojik sosyalizasyon teorisi uyarınca devlet ile taşrası arasında bir hiyerarşi yerleştirmekten ziyade, dayatılan normlar ile sosyalleşen toplumu¹⁸ da performatif yani aktif görmeye çalışmak daha yerinde bir okuma olacaktır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Tanzimat aracılığı ile Batı tarafından üretilen normları olduğu şekliyle almadığı gibi onları kendi dili ve kültürü uyarınca dönüştürmüştür. Bu normlara karşı kendi kültürel ve sosyal filtresini açıkça oraya koymuştur. Fakat merkezileşme eğilimi ile beraber bu normları taşraya aktarmaya çalıştığında ise zaten sağlıklı bir şekilde gerçekleşmeyen sosyalleşme başka bir bölgeye aktarılmaya çalışılmıştır (Doğu'nun Doğu'suna aktarılması). Buradaki toplum da yeni bir sosyalleşmeyle karşı karşıya kalmış ve çarpıklıklar oluşmuştur. Çünkü buradaki hayati nokta; kendi dilleri, kültürleri, sosyal yaşamları yalnızca Batı'dan değil Osmanlı merkezinden de farklıdır. Dolayısıyla bu çarpık sosyalleşmeler bütünü Osmanlı Suriye'si örneğinde görüldüğü üzere bu normlara verilen reaksiyonlardaki şiddetli çeşitlilikle de izlenmiştir. Bölgedeki mezhepler ve

¹⁸ Dina Khoury, eserinde, Tanzimatı Batı tarafından Osmanlıya dayatılan eski düzenden keskin bir kopuş olarak gören zihniyetin yanlış olduğunu, tanzimatın toplumsal ve siyasal zeminin 18. yyda mevcut olduğunu iddia ediyor. Bu da toplumun performatif bir aktör olarak ortaya çıktığının başka bir örneği .Bkz. Khoury, Dina Rizk: **State and provincial society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834**, Cambridge University Press, 2002.

aşiretler arasındaki sıcak çatışmaların ortaya çıkmasında dolaylı olarak bu çarpık sosyalizasyonun rolü büyük olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI SURİYESİ

1.1.İdare

19. yüzyılın öncesinde pek çok yere benzer bir şekilde Suriye’de de sınırlar mutlak bir şekilde belli değildi.¹⁹ Muayyen olmayan sınırlar imparatorluğun hemen hemen her yerinde görüldüğü gibi dünyanın genelinde de trend bu şekildeydi. Kent, eyalet sınırlarının bu kadar muayyenleşmesi 19. yüzyıl ve sonrasında bir konusu olmakla beraber; pek çok araştırmacının modern dünyadaki bu trendin izini tarihte de bulmaya çalışması bu karmaşayı ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biri olmuştur.²⁰

19. yüzyıl öncesinde Suriye bölge sınırlarının devletin merkezi tarafından hem de bizzat bu bölgede yaşayan lokal insanlar tarafından algılanması alışık olunan modern dönem taksimatı gibi olmamakla beraber; değişken tarım ve iklimsel şartlara bağlı yarı somut sınırlar, antik dönemlerden 19. yüzyıla kadar halkın zihninde kabataslak bir taksimat yaratmıştı.²¹

Büyük Suriye (Greater Syria) olarak anılan isim bugünkü modern sınırlarıyla Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin’i içine alan bölgeye verilen isimdir. Bu bölge sınırları antik çağda da Suriye olarak adlandırılıyordu.²² Bilad-ı Şam, Berr-i Şam, Arz-ı Şam bölgenin diğer isimleri olmakla beraber bölgeyi anarken Türkler daha çok Bilad-ı Şam ismini, Avrupalılar ise Suriye ismini kullanmışlardır.

¹⁹ Ş. Tufan Bozpınar, “Suriye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 37, İstanbul, 2019, s.552. ; Bakıya, **a.g.e.**, s. 28.

²⁰ Karl K. Barbir, **Ottoman rule in Damascus, 1708-1758**, Princeton University Press, 1980, s. 16.

²¹ Bakıya, **a.g.e.**, s.28.

²² “**Syria**”, Encyclopedia Britannica, cilt 21, Londra, 1957, s.715-716.

Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirdiğinde bölge üzerindeki tasarrufu bölgedeki hakimiyetin kabul görmesi ve devam etmesinden ibaret olduğu için bölgenin içindeki kentlerin idari taksimatına dokunacak bir sebep görmemiş ve yalnızca idaredeki terminolojiyi zaman zaman değiştirmekle yetinmişti. Buna göre başlangıç evrelerinde Osmanlı Suriyesi; Halep, Hama, Safed, Kerek, Trablus, Şam bölgelerinden oluşmaktadır. Bölgede ortaya çıkan “Gazali” isyanından sonra Osmanlı Devleti Suriye’de ilk defa kapsamlı bir idari değişiklik yapmış ve buna göre Şam Vilayeti, Halep Vilayeti ve Trablusşam Vilayeti olmak üzere Suriye üç vilayete bölünmüştür. 18. yüzyılda bölgenin idari olarak sınıflandırılma arayışları devam etmiş ve bölge 19. yüzyıla gelindiğinde üç olan vilayet sayısı 4’e çıkartılarak; Trablusşam, Şam, Halep ve Sayda şeklinde tekrar düzenlenmiştir. Kudüs, Yafa, Gazze gibi daha küçük şehirler bu sınıflandırmanın dışında kalmıştır. Bunlarla beraber Beyrut ve çevresinin Tanzimat’ın öncesinde olduğu gibi Tanzimat sonrasında da sınır değişimleri gibi idari dönüşümlerin çok sık yaşandığı bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Bölge içerisinde Beyrut’un etnik çeşitliliğiyle öteden beri karışıklıklara ve gerilimlere gebe bir yer olması, ekonomik olarak yenilikleri ve değişiklikleri en önde tecrübe etmesi onu Tanzimat öncesinde de sık sık idari değişikliklere maruz bırakmıştır.²³

Suriye bölgesinde idari sınıflandırmaların aktif değişken yapısını, zaman içerisinde hem devlet nezdinde hem de lokal düzlemde bölgeye dair ekonomik, politik, sosyolojik güç dengelerinin değişmesi üzerine ortaya çıkan dönüşümlerin bir parçası olarak ele almak; bölge üzerindeki okumaları etkilemektedir. İdari sınıflandırmadaki bu hareketli dönüşümler aynı zamanda bölge nezdinde bazı noktalardaki önemli değişimlere işaret eder. Örneğin bölge içerisindeki şehirlerin zaman içerisinde farklı oranlarda değişim göstermesi ve dolayısıyla hiyerarşilerin değişime uğraması, merkezin bölge üzerindeki denetimini zaman zaman arttırmak istemesi ve son olarak bölge içindeki çatışmalar ve karışıklıklar üzerine devletin müdahalesi ile getirilen yeni düzenlemeler bu değişimlere verilecek örnekler arasındadır. Bu gibi nedenlerle idare yeni değişim ve dönüşüme uğramaktadır ve

²³ Baktıaya, **a.g.e.**, s.29-31.

Osmanlı Suriyesi'nde de bu üç sebebin zamanla bu dönüşümlere yol açtığını görmekteyiz.²⁴

Tanzimat öncesi Suriye'de aktif idari değişimler somut ve soyut olarak bölgedeki sınırların değişimi ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda idari yöneticilerin aktif bir değişimi de bölgede sıklıkla gözlemlenen olgular arasındadır. Sadece Suriye'de değil imparatorluğun hemen hemen bütün Arap coğrafyasında idari olarak güçlükler yaşanmış ve bu güçlükler idaredaki istikrarsızlığı Tanzimat öncesi dönemde de tetiklemiştir. Suriye'de sadece 1517-1697 yılları diliminde 133 vali görev yapmıştır ve yalnızca Halep'te üç yıl içerisinde 9 ayrı vali göreve getirilmiştir. Bu sayılar tek başına kapsamlı bir analizi yaratmasa da bölgedeki idari istikrarsızlık hakkında ipuçları vermektedir.²⁵

Devletlerin kendi sınırlarındaki bölgeler üzerindeki otoritesini uygulama biçimlerine ve gücünü meşrulaştırma araçlarına 21. yüzyıl modern bir bakış açısıyla bakılmasa bile Osmanlı merkezinin Arap coğrafyasındaki otoritesini uygulama biçimleri Tanzimat öncesinde de kesik kesik ve sorunlu kısımlar barındırıyordu. Suriye içinde merkezin tradisyonel bir şekilde hakimiyetini kurduğu Halep'te bile 1655 yılında merkez tarafından atanan Vali Ahmed Paşa tebaa tarafından şehre kabul edilmemiş ve paşa iki ay süren kuşatma sonucunda da şehre giremeyince başka bir yere tayin edilmişti.²⁶

Yerel güç odaklarının somut olarak belirleyici olduğu bölgede zaman zaman valilerin idari açıdan yarı bağımsız bir şekilde hüküm sürdüğü görülmektedir.²⁷ Örneğin 19. yüzyılın başlarında Sayda valisi olan Abdullah Paşa Sayda, Trablusşam'da yarı bağımsız olarak idari işlerini yürütüyor ve imzasını da “*Sayda*,

²⁴ A.e., s.28-29.

²⁵ Barbir, a.g.e., s.40.

²⁶ André Raymond, Ali Berktaş, **Osmanlı Döneminde Arap kentleri**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1995, s. 10.

²⁷ Bakhit, Muhammad Adnan, Muḥammad ‘Adnān Bakhīt, Muhammad Bakhit: **The Ottoman province of Damascus in the sixteenth century**, International Book Centre, 1982.

Gazze, Kudüs, Nablus, Cenin ve Trablus Valisi” olarak kayıtlara geçiriyordu.²⁸ Bölgede bu gibi örnekleri Tanzimat dönemine kadar çeşitlendirmek mümkündür. Devlet kısmen merkezden uzak olan bu coğrafyada iktidarını ve meşruiyet araçlarını farklı unsurlarla kurduğu gibi idari yönetim konusunda da nüfuzunu bölgeye has araçlarla inşa etmiştir. Bölgede seyahat eden seyyahlardan biri olan William Lithgow, Osmanlı Padişahı’nın bölgeyi yönetmek için Şam sancaklarındaki beyleri birbirine karşı ayaklandırıp kullandığını ifade ederek; merkezin Suriye’deki bölge idaresi hakkında önemli bir ipucunu bizimle paylaşmaktadır.²⁹ Suriye’de ve Halep’te 1813 yılında Osmanlı merkezinin otoritesini kuran Vali Celaleddin Paşa, şehirdeki yerel gücü elinde bulunduran ve mücadele içerisinde olan yeniçeriler ile eşrafı birbirine karşı kullanarak şehir üzerinde hakimiyet kurmuştur.³⁰

Bununla beraber Osmanlı merkezinin idari açıdan temsili Suriye’nin her bölgesinde aynı olmamıştır. Cebel-i Lübnan dışında kalan diğer dağlık kesimlere doğru gidildiğinde devlet iktidarının görünürlüğü gittikçe silikleşmektedir. Suriye dağlık kesimleri genel itibarıyla heterodoks İslam mezheplerine mensup olan Nusayriler ve Dürzilerin fiilen hakimiyeti altındadır. Aynı şekilde Sünni Müslümanlardan Havran dağlarında hüküm sürmekte olan Şeyh Abdurrahman Amir; “İstanbul’da Sultan Abdülmecid’dir, burada sultan benim” diyerek fiili hakimiyetinin sınırlarını gözler önüne sermiştir.³¹

Osmanlı Devleti’nin bu gibi örneklerle Suriye’de gözle görülmeyen soyut bir güç olduğu çıkarımı da ivercen olup doğruyu yansıtmamaktadır.³² Devlet Tanzimat uygulamalarıyla birlikte elbette taşradaki eyaletler üzerinde nüfuzunu giderek

²⁸ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali paşa isyanı: Mısır meselesi, 1831-1841**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988,s.232.

²⁹ Tanju Sarı, **17. Yüzyıl İngiliz Seyahatnameleri Doğrultusunda Osmanlı İktisadi Yapısı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 75; Baktıaya, **a.g.e.**, s. 38.

³⁰ Raymond, Berkay, **a.g.e.**, s. 10; Baktıaya, **a.g.e.**, s. 40.

³¹ Moshe Maoz, **Ottoman reform in Syria and Palestine, 1840-1861: The impact of the Tanzimat on politics and society**, Clarendon Press, 1968, s.108.

³² Baktıaya, **a.g.e.**, s.43.

arttırmış olsa da Tanzimat öncesinde de devletin taşradaki nüfuzunun etkililiğine tek yönlü bakmak; günümüz devlet-toplum, merkez-çevre ilişkisinin bize dayattığı bir olgudur. Devletin o dönem içinde iktidarını uygulama araçlarına bakarak bölge hakkında çıkarımlar yapmak bölge üzerindeki okumalarımızı daha sağlıklı kılacaktır.

1.1.1.Mehmet Ali Paşa Dönemi

Mehmet Ali Paşa Mısır'da merkezi otoritesini kurup aşama aşama arttırmaya çalışma evresinde bunu destekleyecek birçok adımı atarken Suriye'yi ele geçirmek bu aşamaların en önemlileri arasındaydı. Mora seferindeki ağır kayıplarına karşılık Babıali'den talep ettiği Suriye, kendisi için bölgedeki mutlak otoriter rejimini kurarken hem insan kaynağı hem de askeri güç kaynağı idi. Babıali'den Suriye'yi kendisine verilmesi hususunda yaptığı talebe olumsuz cevap almış fakat kendi amaçları doğrultusunda önemli bir yere sahip olan Suriye topraklarından vazgeçmemiştir. Suriye seferinden önce de Suriye'deki valiler-gruplar arasındaki hakem olması ve problem çözücü bir sıfata sahip olması, Suriye'de hakimiyet kurma hedefinin bu talepten çok daha önce var olduğunun göstergesidir.³³

1831'de diplomatik olarak ele geçiremediği Suriye'ye İbrahim Paşa önderliğinde bir ordu göndermiş ve kısıtlı zaman içinde Kudüs, Nablus, Trablus, Beyrut gibi şehirleri ele geçirmiştir. 1832'deki Konya muhaberesi ve 1833'te Adana'nın muhasıllık olarak Mehmet Ali Paşa yönetimine verilmesi, onun bölgede nüfuzunu oldukça arttırmış ve Suriye fethini tamamlamıştır.³⁴

Mısır'ın Suriye'yi fethi esnasında dikkat çeken bir husus da fetih dönemi boyunca Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa önderliğinde olan savaşlar esnasında yerli halka güven verici bir fetih politikası izlenmesidir. Akka ve sonrasında Şam muharebelerinde askerlere halkın mallarını yağmalamalarına yasak

³³ Muhammed Hanifi Kutluoğlu, “**Kavalali Mehmet Ali Paşa**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.64. ; Şinasi Altundağ, **a.g.e.**, s.22.

³⁴ Yitzhak Hofman, “**Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)**”, İlmi Araştırmalar, No: 12, 2001, s. 2.

getirilmiş hatta bunu yapanlar cezalandırılmıştır. Babasının da talimatı üzere her daim yerli halka despot paşaların keyfi iktidarını yıkmaya gelen, huzur ve güven getiren bir izlenim verilmeye çalışılmış ve fethin ilk dönemlerinde de bu algı Suriye halkı tarafından sahiplenilmiştir. Suriye halkı ilk evlerde Mısır'dan gelen bu işgale kucak açmış ve müspet bir hadise olarak yorumlamıştır. Hofman'a göre Mehmet Ali Paşa'ya eleştiri ve düşmanlıklarıyla bilinen Hamont bile *“Suriyeliler, kurtarıcıları olan Mısırlı askerleri çağırdılar”* ifadesiyle bu fethi olan müspet tavrını ortaya sermiştir.³⁵

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı reformları Suriye topraklarını ele geçirmesiyle Suriye'ye taşımış ve uygulamaya koymuştur. Suriye'de hemen Mısır'daki gibi bir reform sürecine girmesi aslında Mehmet Ali Paşa'nın modern bir Arap devletini kurma emelini ve modern Arapçılığın piyonu olduğunu savunan kesmi haklı kılmaktadır. Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Arap olmadıkları halde³⁶ böyle bir misyona girişmesini George Antonius'ın ifade ettiği üzere bu topraklarda Arap bir devlet kurulacaksa bunu Arap devleti yapan Arap topraklarında kurulmuş olmasına bağlamasıdır.³⁷

Osmanlı Suriyesi aslında Tanzimat öncesinde bu dönemde ilk defa kapsamlı bir değişim ve dönüşüm geçirmiş; askeri alanda, vergilendirmede, idarede yeni düzenlemelere maruz kalmıştır. Mehmet Ali Paşa dönemi Suriyesi'ni iyi takip etmek, onun bölgede yaptığı yeniliklere verilen reaksiyonları iyi tespit etmek Osmanlı Tanzimat Suriyesi'ni anlamlandırmak için yerinde bir inceleme olacaktır.

Mısır'ın Suriye'yi ele geçirmesinden sonra Suriye idari yapısı köklü değişimler geçirmiştir. Yapılan değişikliklerin önemi muhtevassından gelmekle beraber ilk olmasından da kaynaklanır. Mısırlıların yaptığı idari değişiklikleri zaman olarak iki döneme ayırabiliriz. Birincisi Mısır'ın 1831'de ele geçirilmesinden 1832'ye kadar olan dönem ikinci dönem ise 1832'den Osmanlı'nın tekrar Suriye yönetimini ele aldığı tarih olan 1841'e kadar uzanan dönemdir.

³⁵ A.e., s.185.

³⁶ Kutluoğlu, *“Kavalali Mehmet Ali Paşa”*, DİA, s. 62

³⁷ Baktıaya, a.g.e., s. 88

Aslında bu iki dönemin dönüm noktası; Muhammed Şerif'in Suriye'ye gelmesidir.³⁸ 1831'de başlayan yaklaşık bir yıl süren bu ilk dönemde İbrahim Paşa bölgenin idaresinde yeniliğe başvurmamış ve eskiyi hemen hemen aynı şekilde sürdürmüştür. Mevcut memurlukların değişmeyeceğini, herkesin görevine devam etmesine izin vereceğini ilan etmiştir. Ahalinin sempatisini kaybetmemek için memuriyetlerden azletme oranı ilk dönemlerde çok azdır. İşgal sırasında Mısırlı birliklere bölgede yer/yol açan mahalli unsurların bazıları da idarî sıfatlarla mükafatlandırılmıştır.³⁹

Mısırlıların Suriye'de birinci dönem olarak adlandırdığımız süreçte genel olarak eski mevki sahiplerinin statüleri korunmuş artı olarak yeni Mısırlı idareciler de anahtar mevkilere aşama aşama atanmaya başlamışlardır. İlk dönemdeki idare açıdan yerli statülerin korunması ve Mısırlı yeni yöneticilerin bu mevkilere direkt değil kademe kademe atanması Mısır yönetiminin sadece yerli halkla değil aynı zamanda mahalli idarenin başında olanlarla ilişkisini iyi tutmaya çalıştığını göstermektedir. Ayrıca bunları başta oluşan sempatisini kaybetmemeye yönelik adımlar olarak da değerlendirebiliriz.⁴⁰

Bu dönemde idarede ikinci dönem olarak Muhammed Şerif Paşa'nın Suriye'ye vali olarak atanması ele alınabilir. Mehmet Ali Paşa Suriye bölgesini başta paşalıklara bölmek istemişse de bölge eyaletlere bölünmüş ve her bir eyaletlere vali atanmıştır. Şam Muhammed Şerif'e, Halep İsmail Bey'e, Tarablusşam Mustafa Berber'e, Adana ve Tarsus Ahmet Menekli Paşa'ya, Sayda ve Filistin ise Hüseyin Abdülhadi'ye verilmiştir. Lübnan'ın durumu da eskiden olduğu gibi aynı bırakılarak; iltizam karşılığı olarak Emir Beşir'e bırakılmıştır. Görüldüğü üzere Mehmet Ali Paşa'nın baştaki Suriye'yi sadece askerî idare olarak yönetme fikrinden vazgeçilmiş ve Lübnan da dahil olmak üzere Suriye tek bir sivil eyalet altında Muhammed Şerif hükümdarlığında birleştirilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Muhammed Şerif için gönderdiği mektupta içişlerinde İbrahim Paşa'ya

³⁸ Hofman, **a.g.e.**, s.185.

³⁹ **A.e.**, s.186.

⁴⁰ **A.e.**, s.187.

tabiiyetini, dışişlerinde ise direkt olarak kendisine bağlı olduğunu belirtmesi Suriye'nin bu dönemki konumunu gösteren güzel bir örnektir.⁴¹

Bu periyottaki Suriye yönetimi temel olarak dört kişinin nüfuzu içerisindeydi. Askerî idarede serasker ünvanıyla İbrahim Paşa ve umumi idarede ise Muhammed Şerif Paşa ülkenin sivil açıdan yöneticisiydi. İkinci olarak nüfuz sahibi Kurmay Başkanı Süleyman Paşa geliyordu. Üçüncü olarak ise Hanna Bahri Umumi Mali Müfettiş olarak yönetimde yerini almıştı. Bu dört kişinin görev tanımı Suriye'deki ayrı ayrı eyaletlerden farklı olarak bütün Suriye sınırlarını kapsayacak şekilde çizilmişti.⁴²

Yukarıdaki bütün Suriye'de nüfuz eden makamlar haricinde bir de spesifik olarak Suriye içinde sadece belli eyaletlerin ya da şehirlerin başına askerî idareci olarak kaymakamlar atanmıştır. Bölgelere veya şehirlere sivil idareci olarak da mütesellimler atanırken; baş muhasebeci sıfatıyla da mali işlere bakmak üzere mübaşirler görevlendirilmiştir.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye idaresini Babıali'den ilk talep ederken taşıdığı amaç bölgede yapılan yeniliklerin de açıklamasıdır. Genel olarak Mehmet Ali Paşa kurmayı çalıştığı külli yönetimde Suriye'ye asker ve insan kaynağı olarak bakması Suriye'den beklentilerini arttırmış ve bu beklentilerini hızlıca elde etmek için bölgede reform sürecine girmiştir. Yeterli derecede bu kaynaklardan faydalanmak için yeni vergiler konulmuş, eskiden düzenli olmayan askerlik zorunlu hale getirilmiştir.

Mısırlıların idari alanda getirdiği majör değişikliklerden biri de bölgede kurulan yerel meclislerdir. "Divan-ı Meşveret" ismiyle açılan bu meclisler 20 bini geçen bütün kentlerde mülki idareye katkıda bulunmak için kurulmuşlardır. Meclisin üyeleri lokal ayanlardan ve tüccarlar arasından seçilmekteydi. Şam'da kurulan Divan-ı Meşveret meclisi 10 Müslüman üye, 10 Hristiyan üye ve 1 Yahudi üyeden meydana gelmekteydi. Beyrut'taki Divan-ı Meşveret ise 6 Müslüman, 6

⁴¹ A.e., s. 189-190.

⁴² A.e., s. 190.

Hristiyan, 1 Yahudi olmak üzere totalde 13 azadan oluşmaktaydı.⁴³ Meclisler geniş yetkilerle donatılmış ve burada alınan kararlar kaydedilmiştir.⁴⁴

Suriye'deki Mısır yönetiminin üzerine çokça eğildiği diğer bir mesele vergilendirme meselesidir. Suriye öncesinde mali konularda Mısır'da uyguladıkları düzenden örnekler alınarak Mısır'dakine çok benzer bir şekilde mali konularda Hristiyan memurlardan yararlanılmıştır. Bölgede Tanzimat öncesinde vergiler Müslümanlar ve Hristiyanlardan ayını oranda alınmaya başlanmıştır.⁴⁵ Mısırlılar Suriye'de alınacak vergileri belirlerken halka önceki yönetime ne kadar vergi verdiklerini sorarak vergi belirleme politikasına gitmişler; Suriyeliler eski yönetimi kötüleyerek yeni yönetimin gözüne girmek için reelde vermedikleri yüksek rakamları söyleyince Mısırlı yöneticiler vergi oranlarını bu beyanlara göre yüksek tutmuşlardır.⁴⁶ Böylelikle bu yeni dönemde Suriyeliler yeni hesaplanan bu yüksek vergilerle mükellef kılınmıştır.⁴⁷

Ferde vergisi Suriye'de hem reel hayatta hem de sembolik olarak geniş yankıları olan bir diğer mali düzenlemedir. Bölgede 1833'ten sonra uygulanmıştır ve Mısırlıların Mısır'da uyguladıkları orandan daha büyük miktarda Suriye'de toplanmıştır. Ferde vergisi Suriye'de gelirin toplamda 3'te 1'ini oluşturmasına rağmen halk nezdinde çok daha fazla sükse yarattığı görülmektedir. Toplam gelirdeki gerçekçi oranından daha çok simgesel bir anlamı olması bu geniş yankının en büyük nedenidir. Bölgedeki Müslümanlara göre bu vergi onların bu bölgedeki süregelen ayrıcalıklı varlıklarının hiçe sayılmasının önemli bir göstergesiydi.⁴⁸ Verginin gözle görülen bir şeye karşın alınmaması da Müslümanların tepkisini çekerek vergiyi cizyeye benzetmelerine sebep olmuştur. Şamlı bir yazarın aktardığına göre;

⁴³ Baktıaya, **a.g.e.**, s. 96.

⁴⁴ Altundağ, **a.g.e.**, s.233.

⁴⁵ Baktıaya, **a.g.e.**, s. 96.

⁴⁶ Altundağ, **a.g.e.**, s.240.

⁴⁷ Kutluoğlu, **a.g.e.**,DİA, s. 62. ; Baktıaya, **a.g.e.**, s.96.

⁴⁸ Baktıaya, **a.g.e.**, s.97.

*“Müslümanlar bunu duyduklarında öteki her şeyden daha çok şaşırdılar. Uzun ömürleri boyunca böyle şey görmemişlerdi. Ölüler gibi oldular”*⁴⁹

Halkın üzerine getirilen vergilendirme, askerlik gibi yeni sorumluluklar halk nezdinde olumsuz olarak karşılanmış bu düzenlemelere karşı muhtelif yerlerde ve şekillerde isyanlar çıkmıştır. Suriye’de isyanların Mehmet Ali Paşa/İbrahim Paşa tarafından ele alınması çok sert olmuş ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁵⁰

Suriye halkı Mehmet Ali Paşa döneminde yapılan reformları yorumlarken arttan beklentiler ve sorumluluklar açısından yorumluyorlardı. Zorunlu askerlik, tekel usulü, artan ve yeni oluşturulan vergiler halk üzerindeki yorumu aslında maddi olarak kendini gösteriyordu. Bu dönemi kendinden önceki dönemlerden ayıran en temel husus Mısırlı yönetimin bölgeye getirdiği reformları zulme dönüştürmesidir. Suriye’de zulüm kavramı Mısırlılardan önce direkt devlet eliyle değil yerel yöneticiler eli ve inisiyatifiyle gerçekleşirken; Mısır yönetimiyle doğrudan devletin uyguladığı/uygulayabileceği bir resmi politika olarak araçsallaşmıştır.⁵¹ Önceden olmayan ve bu dönemde beklenen bu sorumluluklar Tanzimat’ın getirdiği sorumluluklardan farklı yorumlanması, aynı halkın Tanzimat reaksiyonlarını incelerken ufuk açıcı olacaktır. Bu dönemdeki yeniliklere olan isyanlarda Tanzimat gibi kimlikler belirginleşmemiş ve ortaya atılmamıştır. Örneğin Tanzimat’ta Dürzilerin içinde bulunduğu çatışmaları yorumlarken aynı grubun Mehmet Ali Paşa Suriyesi’nde aktörü olduğu isyandan çok daha farklı, kompleks, kimliksel motivasyonların olduğu görülmektedir; fakat bu dönemde genel itibarıyla zorunlu askerlik ve vergiler etrafında refleksler gelişmiş ve bu doğrultuda isyan hareketleri şekillenmiştir.

Bölgede Mısır yönetimin sonu ve halkın bu gidişi nasıl karşıladığı da bölgede Tanzimat ve sonrasını ele alırken önemli karşılaştırmalar sağlayacaktır. Mısırlıların

⁴⁹ Sebahattin Samur, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (1770-1849) Sosyal Politikaları; Mısır ve Diğer Osmanlı Eyaletlerindeki Etkisi**, Bilimname, C. 2007, No: 2, 2007, s.136.

⁵⁰ Kutluoğlu, a.g.e., s.64.

⁵¹ Dick Douwes, **The Ottomans in Syria: A History of Justice and Oppression**, 1. bs, London • New York, I.B.Tauris & Co Ltd, 2000, s.194.

konumuz itibariyle Suriye'deki varlığını ele alırken genel olarak Mısırlıların Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklarda bu kadar rahat bir şekilde ilerlemeleri ve yıllar sürecektir olan hakimiyetleri bağlı oldukları imparatorluğa karşı basit bir isyan değil bilakis bir hanedan değişimi provasıydı.⁵² Bu amaç imparatorlukta genel olarak başarılı olmasa da Suriye halkı bu değişimi küçük çapta da olsa yaşamıştı.

Bölgedeki Mısır hakimiyeti Londra antlaşması sonrasında düzenlenen bir hareketle son bulmuştur Ne yazık ki bu son, Tanzimat öncesi başarılı ve güçlü bir devlet müdahalesinin sonucu değil İngiltere'nin bölgede Mehmet Ali Paşa üzerinden Fransa'nın gittikçe nüfuz alanının genişlemesine son vermek için uyguladığı kararlardan biridir.⁵³

Mısırlıların Suriye'deki hakimiyeti kısa sürse de etkileri hem bölgede hem de Tanzimatçılar üzerinde kalıcı olmuştur. Tanzimatçılar için Mısırlıların Suriye idaresi hem olumlu miras bırakmış hem de halkta gelebilecek yeni reformlara karşı bir önyargı havası yaratmıştır. Mısırlılar bölgeye Tanzimatçılardan hemen önce gelerek bölgeyi değişim ve dönüşüm kavramlarıyla tanıştırmış ve böylece ilk tepkileri üzerine çekmiştir. Dolayısıyla Tanzimatçılar bölgeye yeniden merkezileşme ve bir düzine reformla giderken tepkileri kendi üzerinden çekmek kaydıyla bir süre de olsa rahatlamışlardır. Tanzimatçılar Suriye'de yeni bir şey bina etmek yerine Mısırlılardan devraldığı merkezileşme reformları üzerinden reform inşasını sürdürürken aynı zamanda devraldığı mirasın halk üzerindeki reaksiyonlarıyla da ilgilenmek durumunda kalmışlardır. İbrahim Paşa'nın Suriye yönetimi cemaatsel olarak köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bölgede tekrardan Osmanlı hakimiyeti kurulduğunda cemaatler arasındaki hiçbir şey eskisi gibi kalmamış ve dengeler köklü bir biçimde değişikliğe uğramıştır.⁵⁴ Bu değişim de bölgede Tanzimat yönetimin karşılaştığı reaksiyonlar arasında en acı tecrübelerden birisi olarak tarihe geçecektir.

⁵² Baktıaya, **a.g.e.**, s.102.

⁵³ Kutluoğlu, **a.g.e.**, s.64.

⁵⁴ Baktıaya, **a.g.e.**, s.102,103.

1.2.Ekonomi

18. yüzyılın sonuna kadar geleneksel küçük çapta ticari kodlarına hala bağlı olan Suriye, bu yüzyılda ticari dünyada Akdeniz liman trafiğinin henüz öznesi değildir. 18 yüzyılın sonunda De Voley bölgedeki ticarete *değinken* “*bütün Suriye sahillerinde 400 ton kapasiteli geminin yanaşacağı rıhtım yoktur*”⁵⁵ diyerek bölgedeki ticaret kapasitesinin daha bu yüzyıla kadar geniş olmadığını gözler önüne sermiştir fakat bu durum yoksul ve otarşik bir yaşam süren köylülerin çoğunlukta olduğu küçük limanlar eyaleti Suriye’de, erken 19. yüzyılda yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.⁵⁶ Tanzimat’ın bölgede etkileri hissedilmeden çok önce bölge Avrupa’nın dikkatini çekmiş ve ekonomik ilişkiler açısından gittikçe cazipleşen bir coğrafya haline gelmiştir.

Osmanlı merkezi 1839 tarihinden itibaren ekonomide de etkileri görülen köklü değişim ve dönüşüm dönemine girmeden önce 1832 yılından itibaren Suriye’deki Mısır hakimiyeti sırasında Mısırlı yönetim ticaretin gelişmesi için önemli tedbirler almıştır. Suriye’de hakimiyetlerini sağlayacak olan hacimli askeri kuvvet bulundurmanın maliyeti Mısır’a pahalıya mal oluyordu. Bu yüzden Mısırlı idare bölgede askeri giderlerini karşılamak için Suriye’nin ticari payını arttırmayı hedeflemiştir.⁵⁷

Tanzimat öncesi Suriye’deki Mısırlı yönetim Avrupa ile ticari hacmini artırmak için Suriye’nin başlıca kentlerinde yabancı devlet konsolosluklarının kurulmasına izin vermiştir. Şam’da kurulan İngiliz konsolosluğu bu izin sonrasında açılmıştır. Mısırlılar ticaretin erbabı olarak gördükleri bölgedeki gayrimüslimlerin güvenliğine de özel ihtimam göstermişlerdir. Ticaretin yanında tarımsal faaliyetlerin gelişmesi için özel tedbirler almışlar ve tarımla uğraşan köylülere

⁵⁵ İlber Ortaylı, “19. yüzyıl sonunda Suriye ve Lübnan üzerinde bazı notlar”, Osmanlı Araştırmaları, C. 4, No: 04, 1984, s.91.

⁵⁶ A.e., s.92. ; İlber Ortaylı, “The Port Cities in the Arab Countries: A Study of the Disintegration of the Arab-World in the 19th Century, with special reference to Basra,” Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, 1979, s. 221-232.

⁵⁷ David Dean Commings, “Son Dönem Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri (Sosyal ve Siyasi Değişim)”, Çev.: Yusuf Kılıç, İstanbul, Mahya Yayınları, 2014, s.28.

gerekli araç gereçler yanında kredi de sağlayarak tarımsal üretimi arttırmayı hedeflemişlerdir.⁵⁸

Suriye’de Mısır yönetiminin ekonomik anlamda bir diğer önem verdiği konu ipek üretimidir. Mısır hakimiyeti boyunca Sayda, Beyrut ve Trablus şehirlerinde ipek üretiminin ham maddesini oluşturmak için 37 bin dut ağacı ekilmiştir.⁵⁹ İpek üretimini bölgede artırmayı hedefleyen Mısırlılar bunun için dut yetiştiriciliğini bölgedeki çiftçilere özendirmeye çalışmıştır. Bunun yanında Halep’te yetiştirilmek üzere Fransa’dan 14 bin asma çubuğu satın alınmış buradaki çiftçilere dağıtılmıştır. Sebze üretimi, şeker kamışı ve tütün de Suriye bölgesinde teşvik edilen tarımsal ürünler arasındadır. Bu dönemde bedeviler de kontrol altına alınmaya çalışılmış; çiftçiler hive ismiyle bedevilere ödedikleri ödemeden kurtulmuşlardır.⁶⁰

19. yüzyıla değin üç yüzyıldan beri bölge ticaretinde geleneksel olarak aktif olan Fransa’nın 1789 tarihine geldiğinde bölgede yirmi civarında acenteye sahip olduğu görülmektedir ve hatta bölgede İngilizler 1800’ler sonrası aktifleşmemişken ticaretini Fransız koruması altında yapıyorlardı.⁶¹ Fransa’nın ticaret hacmi rakip ülkelerin yaklaşık iki katıydı.⁶² Özellikle 1830’lardan sonra bölgede ticari hayatta üstünlük İngiltere’nin eline geçerek Fransa aleyhine ticaret akmaya başlamıştır fakat İngiltere Suriye’de ticari hayattaki başarısını arttırarak ticari üstünlüğü ele geçirse de bölgedeki diplomatik ve sosyolojik etkinliğini doğru oranda arttıramamış ve Fransa bölgedeki dini-kültürel nüfuzunu sürdürmeye devam etmiştir.⁶³

Osmanlı Suriyesi’ni ele alırken başlangıç basamaklarının çoğu idari bir perspektiften işe başlamaktır fakat merkez-taşra ilişkisinin idari merkezileşme üzerinden okunmaya başlanan Tanzimat döneminde bile Suriye’nin kendi içindeki

⁵⁸ A.e., s.28.

⁵⁹ Roger Owen, **The Middle East in the World Economy: 1800-1914**, IB Tauris & Co, Ltd. Publishers, London & New York, 1993, s79.

⁶⁰ Baktıaya, **a.g.e.**, s.97.

⁶¹ A.e., s. 57.

⁶² Charles Issawi, **“British trade and the rise of Beirut, 1830–1860”**, International Journal of Middle East Studies, C. 8, No: 1, 1977, s. 91.

⁶³ Baktıaya, **a.g.e.**, s.57-58.

bütünleşememe ve farklı reaksiyonlar gösterme problemi Suriye'yi oluşturan kentlerin ekonomik değişimleri aynı oranda tecrübe etmemesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Ekonomik olarak Suriye'deki diğer yerlere karşın Beyrut bu dönemde açık ara farkla sıvrılmış ve dolayısıyla gelişimi de öteki kentlere göre çok daha ileride olmuştur. Tanzimat sonrası konuşacağımız diğer kentler içinde Beyrut'u Beyrut yapan ve Tanzimat reflekslerini belirleyen en önemli unsurlardan biri de onun Tanzimat öncesinde de ekonomik hayatta gösterdiği gelişimdir. Fransa ve İngiltere'nin bu kentteki ticari hacmiyle doğrudan gelişen Beyrut'un 1825'teki ithalat hacmi 4.6 milyon frank ve ihracat hacmi ise 3.2 milyon frank olarak kayıtlara geçmiştir. 1836-1838 yıllarına gelindiğinde ise ithalat hacmi 14.5 iken ihracat hacmi de 8.5 milyon franka çıkmıştır.⁶⁵ Bölgenin artan ticari kapasitesinin önemi hemen hemen aynı tarihlerde açılan yabancı devletlerin konsolosluklarındaki artışa da bakılarak görülebilir.

Osmanlı devletinin pek az yerinde yabancı devletlerin bu kadar çok sayıda konsolosluk kurulduğu görülmüştür. 19. Yüzyılın sonunda gelindiğinde Halep ve Şam'da; Amerika, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İran, Portekiz, İspanya ve Flemenk konsoloslukları vardı ve bu konsolosluklar bünyesinde Marunileri çalıştırdığı gibi Rumları, Ermenileri ve Müslümanları da çalıştırıyordu.⁶⁶ İmparatorlukta o yıllarda Suriye Müslüman nüfusun Avrupa'yla iç içe ilişkiler paylaştığı en yoğun yer olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁷

1.3.Toplum

Osmanlı Suriyesi'nde imparatorluğun pek çok bölgesine benzer bir şekilde bölgedeki nüfusu nicelik olarak da nitelik olarak da kesin bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Suriye'de nüfusun sayısı tam belli olmamakla birlikte nüfusun etnik bileşenleri de tam olarak kayıtlara geçmemektedir. Osmanlı Devleti'nin

⁶⁴ Ortaylı, **a.g.e.**, s.89.

⁶⁵ **A.e.**, s. 92.

⁶⁶ **A.e.** s.93.

⁶⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1316/1891, s.161-163.

hemen hemen her bölgesinde olduğu gibi Suriye’de de devletin yerel halkı icbar ettiği vergi ve askerlik gibi muhtelif sorumluluklardan sıyrılmak için tebaa nüfusa kaydolmaktan elinden geldiğince kaçınma yoluna gitmiştir.⁶⁸ Yine imparatorluğun diğer bölgelerinde de rastladığımız üzere bölgede 1800’lerde nüfus oranı 1600’lere göre daha düşüktür fakat 19. yüzyılda bölgede bir nüfus artışı gözlemlenmektedir.

19. yüzyılda Suriye’nin takribi nüfusu ulaşılan iki kaynaktan da yaklaşık olarak birbirini doğrulayan sayılarla ifade edilmiştir. Buna göre toplamda bütün alt kentleriyle beraber 1.755.000-1.800.000 olarak verilen kaynaktan; Halep Sancak’ının nüfusu 520.000, Suriye Vilayeti’nin 600.000, Beyrut’un ise 635.000 olarak verilmektedir. Ayrıca Kerek, Kudüs ve Cebel-i Lübnan’ın da nüfuslarını bu sayıya eklemek lazım gelmektedir. Bu sayıya bakarken bir diğer kaçırılmaması gereken husus da Suriye’nin özellikle dağlık kesimlerde olan bedevilerin bu sayımın dışında olduğudur.⁶⁹

Bölgenin nüfusuna daha dinsel ve etnik açıdan bakacak olursak; bölgede imparatorluğun hemen hemen pek çok bölgesindeki gibi Sünni-Şii ayrımına gidiliyordu. Sünnilere karşın Şiiler bir mezhep ve millet olarak ayrı bir statüde görülüyordu. Heterodoks Müslüman kimliği taşıyan Dürziler ve Nusayriler de bölgede etkin olarak yaşıyorlardı fakat onlar da fiilen toplumun içinde olup Şiilere benzer bir muamele görüyorlardı. Hristiyan cemaatler arasında Maruniler ve Melkitler dikkat çeken gruplar arasındaydı bunlar dışında toplumun bileşenleri arasında Ermeniler, Museviler, Latin cemaati, Tatar ve Çerkes muhacir grupları vardı.

1.4.Eğitim

Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sistemine baktığımızda imparatorluğun hepsini kapsayacak yekûn bir sistemden söz etmek mümkün değildir. Bu durum sadece Osmanlı Devleti için değil hemen hemen modernleşme öncesi bütün devlet yapılarında böyledir ve eğitim başta dinsel kaidelerin olmak üzere içtimai ve

⁶⁸ Bakıya, **a.g.e.**, s.47.

⁶⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.102-104.

kültürel odak noktalarının yönlendirmesiyle şekillenmiştir. Bu ortak kaide Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sistemi için de geçerlidir. Osmanlı İmparatorluğu içinde ister Müslüman olsun ister gayrimüslim tebaadan olsun her bir cemaat kendi içinde bulunduğu dinsel otorite tarafından şekillenen eğitim sisteminin parçasıdır. Müslüman tebaa ulema sınıfının denetiminde klasik bir eğitimin parçası iken; diğer gayrimüslimler de bağlı bulundukları cemaatin ruhban sınıfı altında eğitimlerine devam ediyorlardı.⁷⁰ Bütün bu hususlar klasik çağda hemen hemen imparatorluğun merkezinde de taşra da aynıydı. Dolayısıyla eğitim konusunda Osmanlı Suriyesi için de aynı hususlar geçerlidir.

Tanzimat kurumlarının düzenlediği devlet okulları Suriye'ye açılmadan önce Müslümanların eğitim gereksinimi yalnızca Suriye'deki alimler tarafından karşılanıyordu. Müslüman olan her çocuk ilk önce kendisine en yakın mahalle mektebine ya da sıbyan mektebine giderdi. Bu mekteplerde temel düzeyde İslami ilimler eğitimi verilir. Buraya giden çocuklardan Kur'an'ı okumayı öğrenmesi beklenirdi ve Kur'an'ı tamamını okuyup hatmeden çocuk eğitiminde muvaffak olmuş kabul edilirdi. Mahalle mekteplerinde İslami ilimler haricinde okuma-yazma, tarih, aritmetik gibi dersler vermezdi. Bunun yanında modern okullarda olduğu gibi yaşa ve seviyeye uygun ayrılan sınıflar yoktu. Mahalle mekteplerinde isteyen istediği zaman girer ve herkesle aynı yerde eğitim görürdü. Eğitim caminin bağlı olduğu vakıflar aracılığı ile yürütülürken devlet okulları mevcut değildi tam aksine devletten özerk, ulemanın tekelinde bir eğitim düzeni vardı.⁷¹

Eğitimde ikinci basamak medreselerdi. Mahalle mektebinde başarı göstermiş ve sivrilmiş gençler medrese eğitimlerine devam ederlerdi. Medreseler de aynı mahalle mektepleri gibi vakıfların ve ulemanın tekelinde idi ve devlet gözetiminden özerk bir şekilde eğitim vermeye devam ediyorlardı.⁷² Mahalle mektebini bitirmiş çocuk burada temel dini eğitimini gördükten sonra asıl dünyevi eğitimini

⁷⁰ Selçuk Akşin Somel, **Kırım Savaşı, ıslahat fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler**, Publisher: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, s.61-64.

⁷¹ A.e., s.68.

⁷² A.e., s.68.

mekteplerden değil direkt yanına verildiği zanaatkardan alırdı. Ustası ya da kalfasını bir hoca gibi addeder uzun yıllar onun tedrisatından geçerek o zanaatı öğrenirdi.

Öte yandan Suriye, Şam gibi öne çıkan şehirleriyle İslam dünyasında her zaman kabul gören bir yüksek öğretim merkezi olmuş ve İslam dünyasının dört bir yanından gelen ilimle uğraşan insanlar burada uzun yıllar kalmış ve dersler ve eser okuması yaparak vakitlerini geçirmişlerdir. Şam alimleri de aynı şekilde Bağdat’a, Mısır’a, Hicaz’a giderek bu şehirlerin önde gelen alimlerinden ders alıyorlardı.⁷³ Dolayısıyla Suriye öne çıkan şehirleriyle alimler, ulemalar açısından daimî olarak hareketli ve seçkin bir yer olmuştur.

Bunun yanında Tanzimat öncesi Suriye eğitim hayatında sıralı bir eğitim basamakları olmasa da geleneksel eğitim sistemi içinde hiyerarşik bir düzen vardı. Şam’da eğitim veren kişilerin saygınlığına göre eğitim verilen yer olan camilerin, medreselerin hiyerarşisi zaman içerisinde oluşup kabul görüyordu. Örneğin Emevi cami ilimlerin ve alimlerin zirvesi olarak kabul görülüp en itibarlı alim ve öğrencilere ev sahipliği yapıyordu. Emevi Cami’ni Süleymaniye Sufi Locası, Çakmakkiye Mektebi, Abdullal El-Azm Medresesi takip ediyordu. Medreseler ve camilerde ulema elinde olan eğitimin müfredatı vakıflar tarafından belirleniyor ve müfredat hadis fıkıh kuran gibi dini ders temeli üzerinde kuruluyordu. Yer yer Mantık, astronomi, matematik, felsefe gibi pozitif ilimler okutulsa da müfredatın temel derslerini dini dersler oluşturmaktaydı.⁷⁴

Bunlarla beraber Tanzimat ile bölgeye getirilen eğitim reformlarından önce bölgedeki tradisyonel tedrisata karşın bölgede misyonerler tarafından açılan okullar mevcuttu. 19. yüzyılın sonlarına doğru bölge eğitiminde çok daha güçlü yer alacak misyoner okulları 1720’ler itibariyle yavaş yavaş bölgeye giriş yapmıştır.

⁷³ Commins, A.g.e., s.36.

⁷⁴ A.e., s37.

Fransız Cizvitler 1728 tarihinde Misyoner okullarını Ayn Tura’da açmışlar⁷⁵ ve daha sonrasında Lazaristler 1755 yılında Şam’da okul açarak bu okullarda Arapça, Fransızca, Latince, Tarih ve Coğrafya dersleri öğretmişlerdir.⁷⁶ Protestanlar ise bölgeye sonradan gelmiş fakat eğitim alanında hızlı bir yükselme yakalamışlardır. İlk Protestan okulu 1824’te Beyrut’ta açılmıştır.⁷⁷

Bölgedeki Mısır hakimiyeti sonrasında Misyoner okullarının açılma oranı yükselişe geçmiştir. Mısırlı yönetim bölgedeki Misyoner okullarının açılmasını teşvik etmiştir. 1830’lardan sonra Mehmet Ali Paşa döneminde bölgede ivedilikle açılan misyoner okulları için Butros El Bustani “çok önemli gelişmeler yaşanan bir dönem” sözleriyle ifade etmiştir.⁷⁸

Suriye’de Mehmet Ali Paşa döneminde misyoner okulları haricinde eğitim alanında önemli gelişmeler olmuştur. Mısırlılar Şam’da ilk devlet okulunu Tanzimatçılardan önce açmışlardır. Bölgede askeri rüştiye de bu dönemde açılmıştır. Yine bu dönemde başarılı Suriyeli öğrencileri Tıp eğitimi almak üzere Mısır’a eğitime gönderilmiştir.⁷⁹

1.5.Adli Düzen

Osmanlı Devleti’nin adli düzeni ve bu düzenin uygulanışı bakımından Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrasında derin farklılıklar içermektedir. Tanzimat fermanıyla birlikte eski adliye teşkilatı ve yapısının yanında yeni modern ihtiyaçlara cevap verebilecek adli reformlar kabul edilmekle birlikte eski adli uygulamalar da kısmen devam ettirilmiştir. Böylece yargı düzeninde bir eski-yeni dilemması çıkmıştır. Fakat yeni yargı düzeninde kaynağı şer’i hukuka dayandığı için bu dilemma aynı zamanda yeni yargı düzeni sonrasında oluşabilecek olan

⁷⁵ Baktıaya, **a.g.e.**, s.125.

⁷⁶ David Dean Commins, **Islamic reform: Politics and social change in late Ottoman Syria**, Oxford University Press on Demand, 1990, s.12-13.

⁷⁷ Uygur Kocabasoglu, **Kendi belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. yuzyilda Osmanli Imparatorlugu’ndaki Amerikan misyoner okullari**, ARBA, 1991, s.34.

⁷⁸ Albert Hourani, **Arabic thought in the liberal age 1798-1939**, Cambridge University Press, 1983, s.100.

⁷⁹ Baktıaya, **a.g.e.**, s.99.

meşruiyet kaygılarının da önüne geçerek sistem içinde olumsuz etkileri olduğu gibi olumlu etkileri de olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin taşradaki uyguladığı adli düzen sadece yargısal ihtiyaçlara cevap vermek yanında merkezin aynı zamanda birçok açıdan temsilciliğini de üstlenmekteydi. Merkez valiler dışında taşraya atadığı kadılarla da taşradaki yargı teşkilatını tamamlarken aynı zamanda mali ve idari açıdan da temsil ediliyordu. Dolayısıyla Osmanlı taşrasında adli düzen başlığı sadece yargısal bir yapıyı değil idari ve mali bir çatının da önemli bir parçasıdır. Taşrada valilerden hemen sonra gelen kadılar, sultanın ve şeriatının kanunu uygularken aynı zamanda bu misyonlarıyla da sultan ve tebaa arasındaki en güçlü ilişkiyi yürütüyorlardı.⁸⁰

Osmanlı Arap coğrafyasında yargı teşkilatını kurarken Arapların gayet tanıdık olduğu bir yargı teşkilatıyla bölgeye adım atmıştır. Konumuz olan Osmanlı Suriyesi için de bu durum geçerlidir. Osmanlı Devleti Tanzimat öncesinde yargı düzenini kadılar aracılığıyla gündelik hayata yerleştirmiştir. Osmanlı kadısı doğrudan merkeze bağlı olup görev süresi belirli ve kısadır bununla beraber kanunu ve şeriatı uygulama yetkisini elinde barındırır.⁸¹ Suriye'de adli düzen içinde kanun uygulanması Osmanlı öncesinde de Memlûklerde de olan bir uygulamaydı fakat Osmanlı ile adli düzen ile bölgede yeni olan uygulama; kanun uygulamasının kadı tarafından yapılıyor olmasıdır.

Kadı islami mahkemelerde hem kanunu hem de şeriatı uygulama yetkisine sahipti ve örfi hukuku uygularken fetvalarıyla şeriatın hükümlerini ihlal etme niyetinde olmasa da Arap coğrafyasındaki halk zaman zaman kadının kanunu uygularken şeriat sınırını aştığını düşünüyordu. Bu durum Arap coğrafyasında, Osmanlı Devleti'nin adli düzeni içinde en büyük kırılma noktalarından biridir. Kanunu uygularken Osmanlı merkezindeki ulema ile Arap coğrafyasındaki

⁸⁰Bruce Masters, **The Arabs of the Ottoman Empire, 1516-1918: A Social and Cultural History**, Cambridge University Press, 2013, s. 63-64.

⁸¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine**, Amme İdaresi Dergisi, C", IX, Sa, C. 1, 1976, s. 95.

ulemanın yaklaşım farkları muhtemel bir sürtüşme noktası olarak hep var olmuştur.⁸²

Merkez Suriye’de kadılar aracılığı ile yargısal işlere bakarken Hanefi ekolü tercihini devam ettirmiştir. Yerel alimleri farklı ekol tercih noktasında merkezin tabii olduğu ekole uyması için zorlamasa da alimler için Hanefi ekolünü tercih etmek merkezin gözüne girmek için makul bir tercihtir.⁸³ Örneğin Halepli olan Razi el-Din Muhammed ibn Hanbeli’nin aktardığına göre tanınmış bir hukuk alimi olan de dedesi Hanbeli ekolünden Hanefi ekolüne geçmiştir. Bu hareketini yönetici hanedana bağlılığının bir işareti olarak aktarmıştır. Dolayısıyla gündelik yaşamda ekol tabiiyetiyle yakından ilgilenmeyen merkez yargı düzeninde Hanefi ekolünü zorlamasa da böyle örnekler bize Hanefi’ye olan ekol değişimlerin en büyük motivasyonu devletin gözüne girmek olduğunu göstermektedir.⁸⁴

Bununla birlikte bölgedeki Tanzimat öncesinde geleneksel yargı düzenindeki hukuk uygulayıcıları arasında bir gerilimin mevcut olduğu görülmektedir. Bölgenin yerel alimleri ve merkez tarafından atanan kazasker ve kadılar arasında anlaşmazlıklar zaman zaman nüksetmiş ve bu gerilim bölgenin merkezden yargı mizacındaki farklılıkları da inşa etmiştir. Suriye’deki müftülerin fetva arşivlerinin de gösterdiği üzere bölgede Suriyeli yerel Arapça yazan ve konuşan hukuk alimleri ile Osmanlı Türkçesi’nde yazan hukuk alimleri arasında bu gerilim inişleri ve çıkışlarıyla her zaman var olmuştur.⁸⁵ Örneğin bölgedeki Osmanlı hukuki idaresinin en belirgin özelliklerinden biri önde gelen Arap şehirlerinin kazaskerleri merkezden bizzat atanan Osmanlı hukukçuları iken, bölgenin müftüleri yerel

⁸² Martha Mundy, **Islamic Law and the Order of State: The Legal Status of the Cultivator**, Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule, Brill, 2010., s. 399-419.

⁸³ Bruce Masters, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s.78.

⁸⁴ **A.e.**, s.78.

⁸⁵ Abdul-Karim Rafeq, **Relations Between The Syrian ‘ULAMA’ and The Ottoman State in The Eighteenth Century**, Oriente moderno, C. 18, No: 1, 1999, s. 67-95.

alimler arasından seçiliyordu. Bu durum hukuk alanında bölgede ayrılıklara işaret ettiği gibi merkezin uzlaşma araçlarına başvurduğunu da göstermektedir.⁸⁶

Suriye’de Tanzimat öncesi adli düzen içerisinde yerel ve merkezden atanan alimler arasında hukuki görüş ayrılıklarına ve ortaya çıkan gerilimlere rağmen Arap vakanüvislerin aktardığına göre halk valilere karşın merkezden gönderilen kadılara daha fazla yakınlık duyuyordu. Valilerin aksine kadıların büyük oranı Arapça biliyor ve akıcı bir şekilde konuşabiliyor ve yazabiliyordu böylelikle yerel halk tarafından daha fazla kabul görüyorlardı.

Tanzimat öncesi Suriye’de adli düzene bakarken Mehmet Ali Paşa’nın hakim olduğu yıllara da bakmak Tanzimat sonrası değişiklikleri değerlendirmek için mühim bir noktadır. Tanzimat’ın bölgeye getirecek olana değişikliklere çok benzer bir şekilde İbrahim Paşa’nın bölgede Fransız modeli bir hukuk sistemi oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Mısırlılar şeri mahkemelerin nüfuzunu büyük oranda kırarak; hüküm vereceği konuları ahval-i şahsiye yani nikah, boşanma, kişisel konular ve alım satım gibi alanlarla sınırlandırmışlardır. Öte yandan önemli ve ağır cezaları gerektiren davalarla ilgilenmek üzere bir hâkim ve iki üyeden oluşan mahkemeler kurmuşlardır.

1.6.Tanzimat Fermanı Öncesinde Bölgede Çıkan İsyanlar

Tanzimat Fermanı’yla bölgede oluşan değişim ve dönüşüm dönemi bölgedeki nüfus bileşenleri tarafından lineer reflekslerle karşılanmadığı gibi aksine bölgedeki toplumsal yapılar kendi içlerinde, birbirlerine karşı ya da direkt olarak merkeze karşı ara ara isyan hareketiyle sonuçlanan çeşitli reaksiyonlar göstermişlerdir. Nüfus bileşenlerinin kendi içinde ya da devletin merkezine karşı gösterdikleri tepkiler/isyanlar bölgede Tanzimat sonrası dönemde ilk kez tecrübe edilen refleksler değildir. Suriye Osmanlı hakimiyeti boyunca çeşitli motivasyonlarla devletin merkezine karşı isyanlar ve ayaklanmalara tanıklık etmiştir. Bu hareketlere

⁸⁶ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, s. 80.

katılan nüfus bileşenlerinin motivasyonları ve birbirlerine karşı da konumlandığı gibi direkt devlete karşı da yönelebiliyordu. Bu çalışma bölgedeki Tanzimat sonrası halk hareketlenmelerini yorumlarken Tanzimat Fermanı'nın etkileri üzerinden bir okuma üzerinde yoğunlaşmakla birlikte bölgedeki Tanzimat öncesi isyanlara verilecek olan örnekler Tanzimat'tan bağımsız bölgenin devletle olan ilişkisi ve nüfus bileşenlerinin reaksiyon kimlikleri hakkında ufuk açıcı olacaktır.

Bölgede daha önce ortaya çıkan ve bu çalışmada örnek verilecek ilk isyan örneği Canbolatoğlu Ali'nin Kilis'ten başlayıp Halep ve Şam'ı ele geçirmesiyle devam eden isyanıdır.⁸⁷ Bu isyan 17. yüzyıl Osmanlı merkezinin hakimiyetini sağladığı birçok bölgede iktidarının meşruluğunda derin izler bırakan büyük bir hareketlenmenin parçası olmakla birlikte; ortaya çıktığı bölgeye has izler taşımaktadır.

Kilis Sancakbeyi olan Canbolatoğlu Ali amcasının ölümü üzerine onun elinin altında bulunan kuvvetlerle Suriye'de bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmiştir. Bu hareketi başarıyla devam ederken iktidarının hem içeride hem de dışarıda meşruiyetini sağlamak için içeride bölgedeki aşiretlerin, dışarıda ise Toskana gibi yabancı devlerin desteğini alarak hem Osmanlı merkezine iktidarının rüştünü ispat etmeye çalışmış hem de bölgedeki diğer gruplara karşı iç ve dış destek sağlamıştır. Bölgede Tanzimat sonrası oluşan reaksiyonlara bağlı isyanlarda görülen merkez dışı güçlere bağlanmak ve yardım almak, iç gruplar arasındaki anlaşmazlıklar ve ittifaklar bu döneme has tecrübeler olmayıp bölgenin alt gruplarının öncesinde de buna benzer refleksler geliştirdiğini bu örneklerle görülmektedir.⁸⁸

Bölge için bu kontekste ikinci örnek yine 17. Yüzyılda meydana gelen Abaza Hasan isyanıdır. Bu ayaklanma örneği bölgenin hem merkezle ilişkisini daha

⁸⁷ Ş. Tufan Bozpınar, “Suriye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt 37, İstanbul, 2019, s.551.

⁸⁸ William J. Griswold, Ülkün Tansel, **Anadolu'da Büyük İsyân, 1591-1611**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002., s.88-92.

çarpıcı bir şekilde muhteva ederken hem de bölgedeki iç gruplar haricinde direkt ‘merkez’e bağlı kuvvetlerin merkeze karşı olan iş birliğini gözler önüne sermesi açısından önemli bir örnektir.

İsyan temel olarak Halep merkezli doğmakla birlikte Şam valisi ve yeniçerilerin direkt desteğini almasıyla; bölgenin merkezle olan ilişkisini yeniden çizen bir yapı taşı olmuştur. Bu isyan sonrasında merkez tarafından bölgedeki askeri düzen yeniden oluşturulmuş ve bu yeni düzen merkez odaklı değil yerel odaklı olmuştur. Suriye’de yeni oluşturulan askeri düzende mahalli unsurlar daha çok yer bulmuş, ‘yerliyye’ adı verilen birlikler ve merkezden gönderilen kapıkulu askerleri bölgenin askeri gücünün kaynağını oluşturmuştur. Böylelikle lokal unsurlara karşı merkezden gelen kapıkulu askerleri bölge dengesinde önemli bir yer bulmuştur.

Bu noktada bu iki örnekle devletin bölgedeki isyanları bastırma karakterinin aslında Tanzimat sonrası ve öncesinde muhtelif ortaklıklar taşıdığı görülmektedir. Devlet taşrayla olan ilişkisi çizerken kompleks ağlara başvursa da meydana gelen ayaklanmaları çözümlerken son derece pragmatiktir. İsyanlara karşı oluşturduğu refleksler de bunu göstermektedir. Devlet bu isyanların dolaylı olarak üreticisiyken; ayaklanmalara karşı çözümün de benzer şekilde dolaylı bir üreticisidir. Çözüm için ilk önce lokal unsurlar devreye sokulup bölgedeki isyanlar bastırılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle hareketlenen mahalli unsurlar bölgede merkez tarafından tekrardan hareketlendirilerek bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. İkinci bir yöntem olarak devlet daha merkezden müdahil olmakta ve isyan eden grupları çeşitli yönetsel görevlerle direkt olarak devletleştirmeye çalışmaktadır.⁸⁹ Bu yönleriyle Suriye’deki Tanzimat sonrası isyanların kendi içinde karakterini yorumlarken bölgenin tecrübe ettiği diğer isyanları göz önünde tutulduğu bir okuma yapmak daha kapsamlı ve yerinde olacaktır.

⁸⁹ Mehmet Ali Ünal, “Devlet içi iktidar mücadelesinin bir unsuru olarak eşkıyalık ve ayrılıkçı hareketler”, Eşkıyalık Ve Terör içinde, 2017, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT REFORMLARI

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Islahat Fermanı'yla daha belirgin olduğu üzere Tanzimat, bütün cemaat kimliklerinden münezzeh “sivil bir vatandaşlık” anlayışını inşa etmeyi hedefliyordu. Bu sivil kimlikte tebaa hakkını ve toplumdaki yerini dini kimliğinden ve ait olduğu cemaatten değil; Sultan'a bağlılığından, devletine olan sadakatinden almaktaydı. Bu kimlik sivil olduğu gibi Batılı izler de taşıyordu ve Osmanlı için çok yeni olan bu olgu ‘Osmanlıcılık’ kimliğinin habercisiydi.⁹⁰

Bu çok yeni Osmanlı vatandaş kimliğinin tebaanın muhtelif kesimleri açısından nasıl yorumlandığını incelediğimizde merkezin-Sultanın hem hükümdar hem de halife sıfatına bağlı olan Müslüman tebaa buna son derece kuşkuyla yaklaşırken; gayrimüslim tebaa da şüpheli fakat ümit vardı. Müslüman olmayan fakat yeni bir ‘Osmanlıcılık’ kimliğini paylaşan bu kesime göre; bu ortamda yeni vatandaşlık şemsiyesi altında düşüncelerini daha rahat ifade edebilecekler hatta bu dolaylı olarak mahallî kimliklerini güçlendirerek merkeze hem bağlı hem de bağımsız olarak yerel kimliklerini daha güçlendirebileceklerdi. Osmanlı Devleti'nin bu temel telakki değişimi aniden olmamış kendi içinde çok katmanlı bir süreçten geçmiş ve somut değişimlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda Tanzimat bir anda meydana gelen reformlar bütünü değildir. Fermanın halka arzından önce aşama aşama irili ufaklı düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı devletin birçok alanda total bir şekilde ıslahatına girişmeyi hedeflese de bu düzenlemelerin birçoğu önceden merkez tarafından masaya yatırılmıştır. Spesifik olarak 1839 tarihinden sonra Tanzimat reformlarını

⁹⁰ Fruma Zachs, B.Bawardi, **Salim Al- Bustan'de Osmanlıcılık Suriye Yurtseverliği**, Osmanlı Reformları, Taşrada Uygulanışı ve Etkileri, ed.Itzhak Weismann, Fruma Zachs, Işık Yay., 2017.

tahlil etmeden önce Tanzimat öncesi reform sürecine bakmak, Tanzimat ve sonrası süreci daha iyi tahlil etmemize yardımcı olacaktır.

Tanzimat öncesi Osmanlı reform sürecine bakıldığında aslında 18. yüzyılda başlayan bir süreç olduğu görülür. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın başında reformist düşüncesinde köklü bir yenileşmeye gitmekte ve var olan müesseseleri/yapıları revize etmek, Niyazi Berkes'in deyiimiyle “yeniden diriltmek” yerine ilk defa Batı'dan ithal etme ıslahat fikrini benimsemektedir.⁹¹ Başlangıcı daha eskilere dayanan devletin ıslahat sürecini Tanzimat'a kadar gelen ve lineer bir düzlemde olan bir süreçten ziyade ara ara kesintiye uğrayan ve kendi içinde çeşitli gelgitleri olan bir süreç olarak ele almamız daha sağlıklı olacaktır.⁹²

Tanzimat öncesi ıslahat fikirlerine ve uygulamalarına baktığımızda altını çizmek istediğimiz unsur genel olarak bu fikirlerin toplumdaki sosyal, kültürel alanlarına hitap etmeyip sadece askeri alanlara hitap etmesidir. Bu durum da Tanzimat'a kadar ıslahatların neden bu kadar sığ bir çerçevede ele alındığını sonuçlarının da ancak sathî kaldığını açıklamaktadır çünkü bu reformların hepsi aslında birbirine bağlı yapılardan oluşmaktadır. Askeri düzendeki bir yenilik hareketi teknolojiye, maliyeye ve ekonomiye doğrudan ve dolaylı olarak bağlıdır. Devletin dönem ihtiyaçları ve devlet zihniyetinin daha yeni Batı'yı “örnek alınabilecek olan” olarak tanıması bu aşamaların aslında başıdır. Reformlar genelde hükümdar ismiyle özdeşleşmiş olduğu için Tanzimat Fermanı'na kadar iki hükümdar ismi çerçevesinde (III. Selim ve II. Mahmut) Tanzimat öncesi reformlar değerlendirilir.

III. Selim zamanında yapılan reformlar genel itibariyle militer bir çerçevede olmuştur. Kendi ismiyle her daim birlikte anılan Nizam-ı Cedid reformları bu dönemde hayata geçirilmeye çalışılmıştır.⁹³ Bu dönemin ele alacağımız reformlar açısından anlamı; III. Selim'den önce de Avrupa'nın gelişmişliğine, ilerlemesine dair vurgular var olsa da bu dönemde ilk defa bir hükümdar tarafından yüksek sesle

⁹¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 407.

⁹² **A.e.**, s.30-36

⁹³ M. Fatih Salgar, **III. Selim: hayatı, sanatı, eserleri**, C. 204, Ötüken, 2001.

dile getirilmiş olmasıdır. Tahta çıktıktan sonra tımar sisteminin bozukluklarıyla ilgilenip boş olanları devlet bünyesine aktarırken, artık fayda getirmeyenleri de tasfiye etmiştir.⁹⁴ Kendisiyle özdeşleştirilen Nizam-ı Cedid ordusunu ve yenileşen bir donanmayı kurmuştur. Osmanlı tebaasının gayrimüslim unsurlarından isteyenlere berat dağıtarak onları Avrupa tüccarı olarak tanıyıp ticaretin geliştirilmesine imkân tanımıştır. Yine militer reformlar çerçevesine modern Avrupa tarzı eğitim veren askerî mühendishanenin açılmasını sağlamıştır. Matbaa açılmasına ön ayak olmuş ve burayı aktif olarak kullanmıştır.⁹⁵

III. Selim'den sonra II. Mahmut dönemi de Tanzimat reformlarını ele alırken onların temellerini görmek açısından önemli bir yere sahiptir. Tanzimat reformları çoğu alan için derin bir dönüm noktası olsa da bu dönemde hayata geçirilmeye çalışılan çoğu yeniliğin temelleri Tanzimat öncesine dayandığına dair bir diğer örnek II. Mahmut zamanında yapılan değişim ve dönüşüm temelli politikalarlardır. II. Mahmut döneminde devlet ilk defa her zaman var olan dış tehlikelerin yanında Mehmet Ali Paşa ile birlikte güçlü bir iç savaşın tehlikesi altına girmiş ve ilk kez hanedan değişimi gibi ciddi bir korku gündeme gelmiştir.⁹⁶

II. Mahmut ıslahatlarını ele alırken bu ıslahatlar arasında dönüm noktası olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını konumlandırılır. Ocağın lağvedilmesini sadece askeri düzen içinde değerlendirmek eksik kalacaktır. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırmaya çalışmak aynı zamanda bu ocağın temsil ettiği/yanında durduğu muhafazakâr, yozlaşmış, yeniliklere direnen zihniyetle de savaşımdır ve bu yüzden ıslahatlar arasında köşe taşı olacak bir yere sahiptir.⁹⁷

⁹⁴ Kemal Beydilli, “**Selim III**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.420-425.

⁹⁵ A.e., s.420-425. ; Stanford J. Shaw, “**Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu**”, Çev. Hür Güldü), İstanbul, 2008.

⁹⁶ Musa Çadırcı, “**II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu**”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 28, No: 3-4, 1970, s. 287-290.

⁹⁷ Kemal Beydilli, “**Mahmud II**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, 2003, s.352-357.

Bu dönemde merkezi idarenin üstünlüğünün gerekliliği içeriden ve dışarıdan gelen tehlikelerle yoğun olarak hissedilmiş ve ıslahat fikri de bu gerekliliklerle ele alınmıştır. Devlet bu dönemde Tanzimat gibi taşra-merkez ilişkileri, sınıflar arası ilişki ve bu sınıfları tekrar tanımlama gibi konulara girmeden merkezi idarenin otoritesine yoğunlaşmış ve bunu güçlendirmek için ıslahat adımlarını atmıştır. ıslahat adımları atarken devletin tutumundaki bu farklılık, Tanzimat’tan sonra gelen zihniyet farklılıklarını daha iyi anlamamız noktasında ufuk açıcı olacaktır.

2.1. Genel Tanzimat Reformları

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra 1840 senesinde uygulamalar yavaş yavaş başlamış ve reformların ilk alanları askerlik, vergilendirme ve idare olmuştur. İmparatorluğun coğrafi ve sosyolojik unsurları göz önüne alındığında ferman ilan edildiği tarihten itibaren elbette yekûn bir şekilde uygulanamamış: aşama aşama pilot bölgelerdeki belirli alanlarda uygulamalarla başlatılmıştır. 1856 yılına kadar kademe kademe tatbiki devam etmiş bu yıldan sonra imparatorluğun hemen hemen her coğrafyasında reformlar yürürlüğe konulmuştur.⁹⁸

Öncelikle Tanzimat ile meydana gelen daha somut yeniliklere baktığımızda temel olarak meclis ve meclisin görevlerinden ve daha sonrasında da meclisin toplumdaki yansımalarından söz etmek yerinde olacaktır çünkü imparatorluğun merkezinde de lokalde de açılan meclisler devletin halkla/halkın ileri gelenleriyle bir araya geldiği en temel yer olmuştur. Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti’ne yürürlükte olan üç meclis vardı. Bunlar Meclis-i Vala, Dâr-ı Şura-yı Bab-ı Âli ve Dâr-ı Şura-yı Askerî’dir. Tanzimat’tan önce de var olan Meclis-i Vâlâ, Tanzimat sonrasında yetki alanları daha da genişletilip düzenlenerek faaliyetine devam etmiştir.

Osmanlı hükümdarı bir nevi kendine auto-limitation uygulayarak; kendi iradesiyle yetkilerini sınırlamaya gitmiştir. Bu noktada ‘yetki sınırlaması’ alttan gelen bir halk hareketiyle olmamış direkt devletin en üstünden aşağıya doğru bir

⁹⁸ Musa Çadircı, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler,(1840-1856)”, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, 1985, s. 97 .

devinimle hareket etmiştir. Padişahın bir ‘lütuf’ olarak vermesi Tanzimat’ı yorumlarken hayati bir öneme sahiptir. Karar verilen ve düzenlenen reformların hayata geçirilip uygulanıp uygulanmadığı hususuyla Meclis-i Vâlâ ilgilenmiştir. Kanun ve nizamnâmelerin çıkarılıp uygulamaya konulmasında da Meclis-i Vâlâ sorumluluğu altındadır. Merkezde ve taşrada reformların sıkı bir takipçisidir. Tanzimat’ın duyurulmasından itibaren teorikteki bu reformların hayata geçirilip geçirilmediği konusu merkezin ilk günden itibaren gündemindeydi. Meclis-i Vâlâ bu konuda önemli bir görev üstlenmişti.⁹⁹Yüksek mahkeme görevi de üstlendiğinden bu reformlara ters davranan yetkilileri yargılama hakkına sahipti bilfiil meclis tarafından Akif Paşa, Tahir Paşa, Hasip Paşa gibi önde gelen isimler Tanzimat reformlarına aykırı hareketleri neticesinde Meclis-i Vâlâ tarafından yargılanıp cezalandırılmışlardır.¹⁰⁰

Meclis-i Vâlâ reformların tatbik edilip edilmediğini hem de taşradan merkeze raporlar sunulması için müfettişler görevlendirmiştir. Arif Hikmey Bey’i Rumeli’ye, Çerkişî Mehmed Efendi’yi de Anadolu’ya denetim yapıp merkeze raporlar sunmaları için görevlendirmiştir.¹⁰¹ Nitekim raporlarını merkeze sunmuşlardır. Meclis-i Vâlâ zaman içerisinde değişimlere uğrayarak 1854 yılında ikiye ayrılmış, 1861 yılında tekrardan tek isim altında görevine devam etmiş ve 1868 yılında ise yine iki bünyeye ayrılarak görevine devam etmiştir. Meclis-i Vâlâ’da reyler sonucunda çıkan kararların uygulamaya alınması kararlaştırılmış ve oylar konusunda nihayete eren kararların da eleştirilmesi yasaklanmıştır.¹⁰² Meclis-i Vâlâ’nın bütünüyle yasama ve yargı özelinde genel bir tablosunu çıkardığımızda; meclisin kararlara padişahın onayına bağlı kalsa da kayıtları incelediğimizde az

⁹⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.179.

¹⁰⁰ Ali Akyıldız, **“Tanzimat”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 40, İstanbul, 2011, s.3-4 ; Ali Akyıldız, **Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilâtında reform: 1836-1856**, Eren, 1993, s.217-218.

¹⁰¹ Ali Akyıldız, **Tanzimat**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, s.4-5.

¹⁰² Edouard Engelhardt, **“Türkiye ve Tanzimat”**, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 1999, s.42-43.

sayıda istisnalar dışında dönem padişahları meclisin kararlarına uygun hareket etmişlerdir.¹⁰³

Bu dönemle kurulan bir diğer meclis Meclis-i Âlî-i Umumi'dir. Geleneksel manada Meclis-i Meşveret'e görev bakımından benzer. Olağanüstü durumlarda toplanır, savaşa ve barışa karar verir. Toplanmaları geniş bir üye topluluğunun katılımıyla olur. Bu meclisin en mühim görevi ise Meclis-i Vâlâ'nın kararlarını bir senato gibi tekrardan inceleyip onaylamasıdır.¹⁰⁴

Tanzimat meclisleri, Tanzimat'ın ilanından sonra fermanın çok sesliliğinin halkta vuku bulması adına oluşturulmaya hızla girilen alanların başında gelmektedir. Devlet, merkezin geniş çaptaki yeni dönüşümünün halkta meşruluğunu sağlaması adına meclislere büyük önem vermiş ve Tanzimat'tan hemen sonra gerekli adımları atmada geri durmamıştır.

Tanzimat'ın ilanını müteakip bir diğer uygulamaların başında hiç şüphesiz yönetim hususunda bazı eyaletlerin sınırlarının değiştirilmesi gelmektedir. Eyaletlerin hem kendi içindeki sınırları değiştirilmiş hem de bazı sancaklar içinde bulunduğu eyaletten alınarak başka bir eyaletin sınırına konulmuş ya da diğer sancaklarla birleştirilip yepyeni bir eyalet kurulmuştur. Spesifik örnek verecek olursak; normalde Ankara ve Çankırı sancaklarından meydana gelen Ankara Eyaleti, yeni düzenlemelerle Bozok, Kayseri, Kastamonu'yu içine alan sınırları genişletilmiş bir eyalet olmuştur.¹⁰⁵

Genel Tanzimat reformları altında eyaletlere yönelik en önemli gelişmelerden biri muhassıllık teşkilatıdır. Başta mali açıdan sonrasında da idari açıdan köklü değişimlerin en mühim göstergelerinden biridir. Tanzimat öncesi vali tarafından yüklenilen sorumlulukların merkez tarafından paylaştırılması hedeflenmiş

¹⁰³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, 2, Baskı, Ankara: **TTK Yayınları**, 1999, s.117-128.

¹⁰⁴ **A.e.**, s.379.

¹⁰⁵ Çadircı, **Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler**, (1840-1856), s. 98.

böylelikle taşrada güçlü bir yerel güç odağı oluşmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu Tanzimat'ın getirdiği başlıca uygulamalardan birisidir.

Bu sistemde muhassıl merkezden doğrudan taşraya atanır ve oradaki yerel güçlere karşı merkezin gönderdiği en büyük güç kaynaklarından biridir. Eyaletin bütün mali işlerinden sorumludur ve muhassıllık meclislerini yönetir. Bu meclisleri eyaletlerdeki valinin mutlak otoritesinin paylaştırılması üzerinden okumak önemlidir. Bunun yanında muhassılın yanına özellikle vergi toplarken ona yardımcı olması için Seraskerlik tarafından askeri zabitan atanmıştır. Askeri zabitan genel olarak bölgenin güvenlik ve asayişinden sorumludur ve muhassılın vergi toplama konusunda da taşrada en önemli destekçisidir.¹⁰⁶ Direkt olarak muhassılın atanmadığı yerlerde ise muhassıl vekili ve yine seraskerlik tarafından daha alt rütbeli askerler atanmış ve eyaletlerdeki meclislere benzer küçük bir meclis oluşturulmuş böylece eyaletlerdekinden daha mikro bir düzen meydana getirilmiştir. Bunlarla beraber merkez atama yaparken ve bu kurumları oluştururken kişilerin dini kimliklerine dikkat çekmiş ve belirli bir kural çerçevesinde muhtelif dini kimlikten kişileri atayarak bu dönemin dini şemsiye çeşitliliğini işaret etmiştir.¹⁰⁷

Vergilendirme ve vergi toplama yeni sistemde devletin önemseydiği konuların başında gelmektedir. Devlet hem idari olarak vatandaşlarına ulaşmaya çalışırken hem de bu kadar ayrıntılı rütbelerle toplumun her bir kısmına ulaşmaya çalışmasının doğrudan devletin vergilendirme politikasıyla güçlü bir bağlantısı vardır.¹⁰⁸

Ne var ki bu yeni düzenin getirdiği dönüşüm beklenenin aksine maddi beklentilere cevap vermemiş; oluşturulan bu ayrıntılı düzen giderlerin artmasına neden olmuştur. Meclis azalarının maaş giderleri de muhassıllık hazinesinden karşılandığı için devlet, eyaletlerdeki vergi sistemi oturmadan artı bir gider yüküyle

¹⁰⁶ Efe, Ayla: “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, Karadeniz Araştırmaları, No: 22, 2009, s. 91.

¹⁰⁷ BOA,H.TMIK,S,5/29.

¹⁰⁸ Efe, a.g.e., s.92.

karşı karşıya gelmiştir. Bu yüzden meclislerin açılmasından bir yıl sonra meclis sayıları azaltılmış ve küçük meclisler kaldırılmıştır. 1842 yılına gelindiğinde muhassılık sisteminin beklenenin tam tersi sonuç vermesi üzerine devlet yeni düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Usul-ü tadiliye düzenlemeleri olarak bilinen düzenlemeler; müşirlere eyaletlerde daha çok yetki vermekte ve onları eyaletlerin merkezine atamaktadır. Yine aynı yılda muhassıllıkta yaşanan kötü tecrübe üzerine muhassıllık meclisleri kaldırılmıştır.

Taşra idaresinde de mega bir farklılığa gidilerek sancak ve köy arasında kaza adıyla yeni idari birim oluşturulmuştur böylece ülke idari birimleri başlıca: eyalet, sancak, kaza ve köylerden oluşmaktadır. Dönemin padişahı tarafından yayımlanan hatt-ı hümayuna göre Tanzimat'la uygulamaya konulan muhassıllık kurumu beklenen faydayı sağlayamamış hatta vergilerin yarısı bu uygulamadaki memurların maaşlarını ancak karşıladığı gerekçeleriyle muhassıllık kurumunun kaldırılmasındaki nedenleri gözler önüne sermiştir. Bunun aksine Osmanlı merkezi faydasının artacağını düşünerek taşrada kurduğu kaza biriminin başına muhassıla çok benzer olarak kaza müdürü atanmış ve yine muhassılın görevlerine çok benzer görevler tanımlanmıştır. Buna göre kaza müdürü kendisine bağlı köylerdeki vergileri toplayarak onları merkeze aktaracak ve böylelikle hazine doğrudan vergilere ulaşabilecekti. Bunun yanında bölgenin güvenliğinden sorumlu olacak ve yönetsel işleri de o yürütecekti. Kaza müdürlerinin muhassıllıktan farklı merkezden direkt olarak atanmayıp bölgenin ileri gelenleri arasından seçilmiş olmalarıdır.

Osmanlı merkezi taşradaki birbirini derin olarak muhteva eden idare ve vergilendirme mefhumunu ilk önce muhassıllıkla el atmış daha sonrasında muhassıllık sistemindeki dezavantajlar nedeniyle muhassıllık sistemini tasfiye ederek idari birim olarak kaza ve sorumlu olarak da kaza müdürlerini atamış fakat merkez tarafından taşrada beklenen olumlu dönütler bu yeni çözümde de bulunamamıştır. Çadircı'nın aktardığına göre; bulundukları bölgede vergi toplamakla yükümlü kaza müdürleri merkezin belirlediği orandan daha fazla vergi topluyor, halktan maddi olarak yararlandıkları gibi kendilerinin günlük işlerini de

yardımcı memurlara yaptırıyor ve taşradaki halkın refahını sağlamanın aksine onların sırtında ağır bir yük oluyorlardı.¹⁰⁹

Yaşanan olumsuz tecrübeler doğrultusunda ilerleyen yıllarda yapılan düzenlemelere baktığımızda merkez tarafından görevlendirilen yetkililerin ‘görev tanımı’ belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Taşrada görev tanımının muğlak olması hasebiyle tam verim alınamayan düzenlemelerin bu muğlaklıktan nasibini aldığı düşüncesiyle görev tanımlamalarının üzerine gidilmiş ve yetkililer ve görev alanları netleştirilmiştir.

Tanzimat döneminde görev ve görev alanlarının nüfuz ettiği yerler açısından valilik makamı düzenlemelerde sıklıkla söz konusu olmuştur. Tanzimat sonrası valilik kurumunun merkez için her daim bir hassasiyet noktası olduğunu açıktır dolayısıyla taşra için çıkan her düzenlemede valinin yetki ve sorumluluklarının sınırları tekrar çizilmiştir. 1846’da yılında yapılan düzenlemeyle vali eyaletin en önde gelen memuru olduğunu tekrar belirtilmiş fakat aynı zamanda askeri ve mali yetki sınırları da tekrardan hatırlatılmıştır. Vali yetki bakımından merkeze yerleşirken tek sorumlu olmadığı belirtilmiş ve mali yetkilerin mal memurlarıyla paylaşacağı bir düzen uygulama ile oluşturulurken böylece birbirini denetleyen ve gözetleyen aynı zamanda taşradaki güç dengesini dengeleyen faktörler olarak kalması merkezin taşra için önemsedığı bir unsur olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹⁰

Tanzimat Fermanı’nın bildirilmesinden hemen sonra 1840 ve 1849 yılları arasını eyalet reformları adına birçok düzenleme getirilmiş ve devlet eyaletlerdeki hem idari hem mali hem de asayiş bakımından bir düzene girmesi için çeşitli uygulamalara başvurmuştur. Yeni görev sahaları açmış kimi zaman merkezden ve kimi zaman da eyaletin ileri gelenlerinden kişileri bu görevlere yerleştirmiştir. Faydasını görmediği, kendisine yük olan kurum ve görevleri tasfiye etmiş ya kökten kaldırmış ya da farklı isimler altında ihtiyacına cevap olacak düzenlemelerle benzer kurumları tekrar uygulamaya koymuştur fakat 1849 yılında bile taşrada istenilen

¹⁰⁹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, s.247.

¹¹⁰ Efe, *a.g.e.*, s.,96.

aşamalara gelinememiş; Tanzimat'ın iddiaları halk tarafından hissedilememiştir. Bu gibi nedenlerde yeniden bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.

Yapılan düzenlemelerin sıklıkla valilik makamı çerçevesinde dönmesi hep tekrar ettiğimiz gibi merkez için eyaletlerdeki valilik makamının bir 'duyar noktası' olmasından kaynaklanmasındır. Taşradaki hedeflenen noktaların hemen hemen hepsi bu makam üzerinden geçmektedir. 1849'dan sonra merkez tarafından tekrar valilik makamı zayıflatılmaya çalışılmış; yereldeki gücün paylaştırılması hedeflenerek taşradaki herhangi bir güçlenecek eli elimine edilmeye çalışılmıştır. Fakat öte yandan valilik mevkiinin gücü azaltılırken eş zamanlı olarak taşradaki diğer yerel güç odaklarının etkinliği artmış, bu durum da devletin istemediği bir yöne evrilmiştir. Bu yüzden 1852 yılı itibariyle yapılan düzenlemelerle valilik makamı geçmiş tecrübelerle bakılarak tekrardan güçlendirilmiş ve yerel güç odakları tekrardan zayıflatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle merkez Tanzimat'ın hedeflerine ulaşmak için çeşitli düzenlemelere gitse de güç odakları el değiştirmiş ve Tanzimat'a bürokratik olarak gölge düşürülmesinin önüne geçilememiştir.

Devletin giriştiği bu yeni değişim ve dönüşüm döneminde Osmanlı merkezi taşraya bakış açısındaki bazı geleneksel yapıları kırmayı hedeflemiş, taşra algısını değiştirmeye başlamıştır. Geleneksel anlamda merkez için taşra artı bir toprak, siyasi bağlılık ve merkezi besleyen kısmen mali bir kaynak olarak düşünülürken; Tanzimat'la birlikte merkezin taşra algısı da yavaş yavaş dönüşmeye başlamıştır. Bu zihniyet değişimi eyaletlerde yapılan düzenlemelere bakılarak takip edilebilir. Taşra artık devlet için vergilendirmenin daha düzenli yapıldığı yer haline gelirken, merkezin her anlamda kendini hissettirdiği ve oluşturulmaya çalışılan kurumsallaşmayla da en küçük birime kadar otoritesini duyurmayı hedeflediği bir yer haline gelmiştir.

Tanzimat sonrasında taşrada idari ve mali düzenlemelere hızla gidilmesi devlet için bu alanlardaki bürokratik yükü arttırmış ve amaçlanan hazine gelirinin artması tam tersi yönde etkilerini hissettirmiştir. Kurumsallaşmayı arttıran bu yeni eyalet düzenlemeleri devletin bürokratik gider kalemlerini daha fazla arttırmış ve

devlet gelirinin büyük bir kısmını buna ayrılmak zorunda kalınmıştır. Ne yazık ki devlet amaçladığı gelirleri elde edemeyince giriştiği bu kurumsallaşmayı daha hafifletmiş üstünde oluşan maddi yükü nicelik olarak hafifletmeye çalışmıştır. Bu da Tanzimat'ın taşrada girdiği en önemli çıkmazlardan biridir.

Tanzimat reform ve reform politikalarının karakterlerini de iyi tahlil etmek; bu reformlara karşı geliştirilen refleksi daha iyi anlamlandırmamıza fayda sağlayacaktır. Tanzimat reformları her ne kadar kapsadığı alanlar açısından nüfuz alanı geniş ise de toplumdaki pratik taleplere cevap verme konusunda başarısı sorgulanmıştır. Bu reformların arkasında duracak güçlü ekonomi, reformları özümsemiş sağlam devlet memurları ve planlı bir şekilde ilerlenecek zaman eksikliği bu reformların sadece günü kurtarmasına neden olmuştur.¹¹¹

2.2. Reformların Osmanlı Taşrasında Uygulanışı

İmparatorluğun eyaletlerinden eyaletlerine değişse de Tanzimat öncesi Osmanlı taşrasına baktığımızda imparatorluk ve ona dair olan kurumlar halk için soyut kavramlardı. 'Sultanlık', 'İmparatorluk' gibi kelimelerin taşrada aslında sempatik bir karşılığı olsa da tebaanın çok az bir kısmı bu düzenin içine girebiliyorlardı.¹¹² Dolayısıyla uzakta olan soyut kavramların aslında Tanzimat ile Osmanlı taşrasında nasıl somut hale geldiğini görmekteyiz. Taşra için Tanzimat'la beraber bu 'somutlaşma' yer yer olumlu zaman zaman da uzaktaki soyut merkezin 'olumsuz' bir deneyimi olacaktı.

Tanzimat reformları imparatorluğun her yerinde yekûn bir şekilde uygulanmadığı gibi farklı bölgelerdeki tebaada yarattığı algı da farklı olmuştur. Tanzimat zihniyetinin toplumdaki izdüşümlerine merkezdeki Tanzimat bürokratlarının ve taşradaki tebaanın bakışı ve onu anlamlandırması arasında sadece fiziki farklar değil bir kavrama, özümseme farkı vardır. Merkezdeki Tanzimat adamları/Tanzimat bürokratlarına göre Tanzimat; Tanzimat'ın yarattığı

¹¹¹ Akyıldız, **Tanzimat**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, s. 3-5.

¹¹² Masters, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih", s.175.

konumlardan hangilerini işgal ettikleri ya da merkezdeki hangi konumda oldukları ile ilgiliyken eyaletlerdeki tebaa için Tanzimat merkezdeki devlet adamlarının Osmanlı devletini korumak için, merkezin hakimiyetini taşraya tekrar dayatma girişimi olarak algılanmıştır.¹¹³ Diğer bir açıdan elbette taşra için Tanzimat algısı taşradaki her kesim için hem böyle değil hem de net değildi. Tanzimat'ın eyaletlerdeki çehresi elitler, yönetici sınıf, ulema ve sıradan tebaa için farklıydı.

Tanzimat Fermanı'nın somut olarak taşraya aktarılması da her yerde aynı tarihte olmamıştır. Ferman 1839 tarihinde ilan edildikten sonra hükümlerinin nasıl uygulanacağına dair detayları içeren bir emir 8-17 Kasım 1855 tarihinde ülkedeki bütün idari birimlerinin merkezlerine gönderilmiş ve tebliğ edilmiştir. Gönderilen genelgede en dikkat çeken unsurlardan biri de padişahın fermanına muhalefet edenleri lanetlediğini belirtmesi ve uygun gördüğü emirlerin herkesçe riayet edilmesini emretmesidir.¹¹⁴ Fermanın temel maddelerini içeren kısımlarının eyalet merkezlerinde o bölgenin ileri gelenlerinin, ulemalarının, şeyhlerinin ve halkın da dinleyici olarak bulunduğu bir törende okunması merkez tarafından emredilmiş ve sonrasında da eyaletlerden daha küçük birimlerde: sancak, kaza ve köylerde aynı şekilde bir törenle halka arz edilmesi istenmiştir.¹¹⁵ Tebaanın yanlış yorumlayıp reaksiyon vermesini de engellemek için uyarılarda bulunulmuştur. Buna göre:

*“şöyle böyle olacak imiş deyü yanlış anlayıp da bir gûna dedikodu etmek ve ihsan-ı hümayunum olan emniyet-i can ve mal ve namus keyfiyetlerinden dolayı küçük büyükten ta en endâya kadar bilumum zâbitân ve sâir memurlara zerre kadar itaatsizlik eylemek misillü uygunsuzluklar vuku bulunacak olur ise cesaret eden ve ruhsat verenlerin tedib ve terbiyesine bakılacağından...”*¹¹⁶

¹¹³ A.e., s.174.

¹¹⁴ Zafer Gölen, **Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.s.65.

¹¹⁵ A.e., s.66.

¹¹⁶ B.O.A., Tanzimât-ı Hayriye Defteri, s.7. ; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1985.

ifade edilmiş ve tebaa yanlışı anlaşılmalara karşı kesin bir dille uyarılmıştır.

Tezimizin asıl konumu olan Osmanlı Suriyesi'nde, Tanzimat Fermanı ile bölgeye aktarılan uygulamalar ve reformların tetiklediği reaksiyonları yakından incelerken imparatorluğun bir başka bölgesinde Tanzimat'ın bu reaksiyonları nasıl harekete geçirdiğini spesifik örnekler üzerinden görmek Osmanlı Suriye'sindeki refleksleri anlamaya çalışırken bize yardımcı olacaktır.

Örnekler üzerinde gidecek olursak, binlerce Bulgar'ın ayaklandığı Vidin isyanına bakıldığında; Bulgarlar bu isyana başlarında bulunan ağaları ve subaşıları öldürerek başlaması oradaki reayanın aslında isyana başlama şeklini ve ortaya konulan reaksiyonu daha iyi açıklamaktadır. Bu isyanın merkez tarafından bastırılmayıp oradaki ağaların topladığı başıbozuklar tarafından merkezin kabul etmeyeceği bir şiddetle bastırılması da bölgedeki Tanzimat'ın uygulanırken de ya da ona verilen reflekslerin değerlendirirken de merkez-taşra iletişiminin sorununu ortaya koymaktadır. Merkez-taşra arasındaki 'ara elemanların' aslında Tanzimat'a karşı ahali tarafından gösterilen fiillerin temelini büyük bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir.¹¹⁷

Tanzimat reformlarının özellikle taşra için el attığı en önemli alanlardan biri hiç şüphesiz toprak meselesiydi. Tanzimat için toprak meselesinin bu kadar mühim olması toplumu en sıradan ferdinden en ileri gelen ferdine kadar bizzat ilgilendirmesidir. Toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenmesi toplumun en basit bireyini bile direkt olarak etkilemiş dolayısıyla toprak meselesi taşrada Tanzimat'a karşı reaksiyon geliştirirken itici kuvvet olmuştur.

Tanzimat ile düzenlenen toprak mülkiyeti meselesinin reaya tarafından çeşitli bölgelerde hoş karşılanmadığını ve hatta toprak mülkiyeti meselesinin reaya için isyana kadar götüren sürecin temel noktasını oluşturduğunu kayıtlar bize göstermektedir. Toprak düzenlemeleri taşradaki Tanzimat uygulamalarının en temel meselelerinden biri olduğu için Tanzimat reformlarının taşradaki

¹¹⁷ Halil İnalcık, “**Tanzimat Nedir**”, Tanzimat (içinde), ed”, Halil İnalcık & Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür yay. İstanbul, 2019, s. 45.

uygulamaları ve reaksiyonlarına örnekler verirken ilk karşılaştığımız konuların başında gelmektedir dolayısıyla bu meselenin yansıması üzerine birkaç örnek vermek konumuz için mühim bir yer teşkil etmektedir.

Halil İnalçık'ın Tanzimat sonrası spesifik olarak Balkan reayası ve genel olarak bütün Osmanlı taşrasındaki isyanlar üzerine söylediklerine bakacak olursak; reayanın merkez nizama karşı ayaklanmasını, toprak rejiminin ağaların lehine bozulmasıyla açıkladığını görmekteyiz.¹¹⁸ Tanzimat'ın aksini iddia etmesine rağmen Ferman'ın toprak üzerine getirdiği reformlarla taşrada bölgenin ileri gelenlerinin lehine olan toprak üzerindeki bu yeni uygulamalar; Tanzimat'ın direkt olmasa da bilvasıta bu bozulmayı nasıl tetiklediğini ve taşradaki tebaanın tepkilerini nasıl üzerine çektiğini tasdikler boyuttadır.

Miri arazinin özel bir mülk olarak alınması hadisesine Kanuni zamanından beri rastlamış olsak da kanunlarla bunun pekişmesi Tanzimat devrine rastlar. Halil İnalçık'ın da ifade ettiği üzere mirî arazi sipahi tımarı olduğu zamanlarda reaya dediğimiz toplumun en alt ferdi, köylüleri bu toprakları işletme hakkına sahip oluyor ve bu toprakların reayanın bir alt nesline miras intikali ise babadan oğula şeklinde engelsiz gerçekleşiyordu; fakat zamanla bölgenin ayanları, beyleri, paşaları bu toprağın asıl sahibi halini almış ve Tanzimat'ın benimsediği batı mülkiyet kanunları icabınca da bu sahiplik tapulu bir sahipliğe dönmüştür. Dolayısıyla başta Rumeli olmak üzere Osmanlı taşrasındaki miri araziler artık köylünün değil orada hüküm süren ağaların, beylerin kanunlarla da sahip özel mülkü haline gelmiştir.¹¹⁹ Bundan dolayı taşradaki Tanzimat'a karşı çıkan küçük ölçekli isyanların en önemli nedenlerinden biri de burada dönem içinde gelişen Tanzimat'ın da kanunen dolaylı bir şekilde tasdiklediği üzere ağalar tarafından oradaki basit reayanın ekonomik olarak sömürülmesidir.

Tanzimat Fermanı bugüne kadar birçok çalışmaya kendine has tanımlamalarla konu olmuştur. “*Mecburi bir kültür değişmesi, İslam ve Hristiyan*

¹¹⁸ A.e., s.47.

¹¹⁹ İnalçık, **Tanzimat Nedir?**, s.44.

alemlerinin birbirine yaklaşması ve kaynaşması, eski idari usulün yeniyle ikamesi, Devlet'in yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kesin bir aşaması”¹²⁰ bu tanımlamalardan bazılarıdır. Tanzimat'ın Osmanlı Suriyesi'ndeki izdüşümlerinin muhtevasını daha derinden anlamak ve yorumlamak için Tanzimat'ın Osmanlı Suriye'si dışında imparatorluğun bir başka coğrafyasında kendisinin tanımlamalarındaki bu iddiaların o bölgedeki tebaada nasıl karşılık bulduğu konusunda örnekleri çeşitlendirmek yerinde olacaktır.

Tanzimat'ın Bosna Hersek'teki yansımalarına kısaca baktığımızda bizi Osmanlı Suriyesi gibi merkeze karşı reaksiyonlar beklemekle birlikte; Arap coğrafyasından çok farklı reflexler ve bu reflexleri tetikleyen bu coğrafyaya has daha farklı unsurlar olduğunu görmekteyiz fakat Tanzimat tahlillerinde çok karşılaştığımız üzere Tanzimat bürokratları merkezden gelen reformları lokal farklılıkları görmezden gelerek yekûn bir şekilde uygulamaya kalkacak ve bunun sonunda da reaksiyonlar hemen hemen her bölge için kaçınılmaz olacaktır. İşte bu noktada Tanzimat bürokratlar aracılığı ile her yere aynı gitse de her bölgenin onu ele alması ve başa çıkması farklı olacaktır. Bu yüzden Bosna Hersek Tanzimat'ından spesifik örnekler vererek bölgeler arasındaki değişkenleri daha iyi tahlil etmeyi hedefleyebiliriz.

Tanzimat'ın ilan tarihi olan 1839 yılında Bosna Hersek'in ait olduğu coğrafya imparatorluğun içindeki milliyetçi hareketten nasibini alan ilk yerlerdi. Dolayısıyla Bosna Hersek'in ait olduğu coğrafya, Tanzimat döneminin “*Her sınıf tebaanın müsavattı*” ilkesinin en çok hitap ettiği ve yankı bulduğu yerlerin başını çekmektedir. Bu bölgede ayrılıkçı düşünceler bu müsavat ilkesiyle aşılmaya çalışılırken hem bu ilkenin hitap ettiği gayrimüslim tebaa tam olarak tahlil

¹²⁰ Yavuz Abadan, **Tanzimat Fermanının Tahlili**, Maarif Matbaası, 1940, s.170; İlber Ortaylı, “**Osmanlı İmparatorluğu'nda millet**”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, 1985, s. 1545.

edilememiş hem de Müslüman halkın içinde bulunduğu sınıfın tepkileri öngörülememiştir.

Bosna Hersek'in Osmanlı Suriyesi'nden bu anlamda en büyük farkı Osmanlı Merkezi ile olan ilişkisi daha yoğun, daha yakın ve daha karmaşık olmasıdır. Tanzimat öncesi Osmanlı Suriyesi reformlara yabancı bir yer değilken Osmanlı eliyle gelen reformlara yabancısıdır. Onun reformlarla tanışması Tanzimat öncesine dayanırken; Mehmet Ali Paşa Suriyesi iledir fakat Bosna Hersek Tanzimat öncesi Osmanlı reformlarının da bizzat muhatabı olmuş ve onlara karşı da çeşitli tepkiler göstermiştir. Bosna Hersek Müslüman halkı II. Mahmud'un askerî ve kıyafet reformlarına karşın kendi toprakları içinde askerlik yapmayı reddettiklerini ve yeni askeri üniformaların yakalarının haç şeklinde olduğunu belirterek *“böyle bir elbise ile Rus ve Avusturya tabiiyetine geçebileceklerini”*¹²¹ belirterek yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır. Görüldüğü üzere Osmanlı Suriyesi'nin aksine bu coğrafyada ne Osmanlı reformları ne de bu reformlara verilen reaksiyonlar yeni bir olgudur.

Bölgede 19. yüzyılın ikinci yarısına değin çatışma nedenleri arasında dinî farklılıklar olmamış ve din bir mensubiyetin en önemli parçası olsa da siyasi olarak ayrıştırıcı bir unsur bu tarihe kadar değildir fakat dini mensubiyetin etnik bir kökenle bu coğrafyada da bağlanması Tanzimat ile tetiklenmiş ve etnisite ile yoğrulan bir din aidiyeti bölgedeki çatışmaların en önemli parçalarından biri haline gelmiştir.¹²² Tanzimat-Din-Etnisite ilişkisinin reaksiyonlardaki yeri Osmanlı Suriyesi için de fazlasıyla geçerli bir kavramdır. Bu iki ayrı coğrafyanın bu konudaki benzerliklerine/farklılıklarına dair örneklerde önemli bir yeri vardır.

Bunun yanında Bosna Hersek'teki Tanzimat reflekslerinin diğer bölgelerden farkları arasında toprakla ilişkisinin devletin diğer yerlerinden farklı olmasıdır. Bosna Hersek'te Osmanlı öncesinden başlayarak feodal bir hiyerarşi vardı.¹²³

¹²¹ Gölen, **a.g.e.**, s. 62.; Yuzo Nagata, Maçiko Nagata, **“Saraybosna Şeriyeye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme”**, XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 694.

¹²² Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk**, İmge Kitabevi, 2004, s.36-37.

¹²³ George William Frederick Howard, **Türk sularında seyahat**, Kervan kitapçılık, 1978, s.33.

Bölgede mega çiftlikler hüküm sürüyordu dolayısıyla hem çiftlik beyleri hem de bu çiftliklerde çalışan reaya vardı. Tanzimat sadece bölgedeki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çıkan huzursuzluğu tetiklememiş aynı zamanda toprak sahipleri ve işçi reaya arasındaki dengeleri de değiştirmiştir. Müslümanlar nasıl Hristiyanlarla aynı derecede anılmaktan rahatsız ise çok benzer bir şekilde toprak beyleri de çalışanları olan reaya ile aynı seviyede anılmaktan rahatsız olmuşlardır.¹²⁴

Tanzimat'ın hem merkezden uzak coğrafyalarda daha geç uygulanması hem de özellikle müsavat, askerlik, vergilendirme gibi konularda karşılaşılan tepkiler üzerine uygulamalarda gecikmeler meydana gelmiştir. Tanzimat Bosna Hersek'te de ancak 1851 yılında uygulamaya konulmuştur.¹²⁵ Bosna Hersek örneğini üzerine son olarak kendisi bizzat Bosna Hersek doğumlu olan ve Osmanlı Merkezi'nde mühim görevler üstlenen Hersekli Arif Hikmet'e göre Tanzimat hükümlerinin istenildiği gibi uygulanamaması en başta onu "*düvel-i ecnebiyyenin ilhâh-ı ısrarı üzerine*" yaratılmış olmasından kaynaklanır ve iki neden Tanzimat'ın uygulamasındaki pürüzlerin mimarıdır. Birincisi halk "*musâvât ve hürriyetin kavaid-i medeniyelerini*" anlayacak kadar eğitim düzeyine sahip değildir. İkinci neden ise Tanzimat'ın tatbiki taşradaki memurların keyfiyetine ve insafına bırakılmış ve onların da taşradaki temsiliyeti sorunlu olmuştur¹²⁶ ve böylelikle Tanzimat'ın tatbiki sadece Bosna Hersek için değil imparatorluğun her bölgesi için pürüzlü bir hal almıştır.

2.3.Reformların Suriye'de Uygulanışları

Tanzimat reformlarının merkezden hem coğrafî olarak hem de sosyolojik olarak daha uzak Arap topraklarından biri olan Suriye'de uygulanma sürecini imparatorluğun diğer merkeze yakın yerleri ile karşılaştırdığımızda aynı zaman ve yapı düzleminde gerçekleşmediği görülmektedir. Reformlarının ilk uygulandığı

¹²⁴ Matthew Smith Anderson, **The Eastern question, 1774-1923: A study in international relations**, C. 146, London; Melbourne [etc.]: Macmillan; New York: St. Martin's P, 1966, s183.

¹²⁵ Ahmet Cevat Eren,, "**Tanzimat**", İslam Ansiklopedisi (İA), c. XI, İstanbul 1977, s. 729.

¹²⁶ Metin Özgül, **Hersekli Ârif Hikmet**, Kültür Bakanlığı, 1987, s. 28-29.

yerlere ve alınan geri dönüşlere bakıldığında yakın vilayetlerde daha etkin bir şekilde hayata geçirildiği görülmektedir. Merkeze yakınlığı kontrol mekanizmasını daha aktif hale getirmiş ve sonuç olarak Tanzimat bu bölgelere daha erken bir tarihte uygulanmaya başlanırken, nüfuz etme oranı da diğer bölgelere kıyasla daha fazla olmuştur. Buna karşın Tanzimat'ın ilanını müteakip ilk yıllarda özellikle uzak olan Arap topraklarında Tanzimat bölgeye çok fazla değişiklik getirmemiştir. Bu noktada imparatorluğun coğrafi dağılımı, merkez-taşra uzaklığının etkili olduğunu görmekteyiz.

Tanzimat'ın ilk yıllarında diğer yakın vilayetlerde olduğu gibi Suriye'de kapsamlı bir yenilik ve dönüşüm yaratmamıştır; fakat öte yandan bölge için dikkat çekici bir husus ise hemen Tanzimat öncesinde Mehmet Ali Paşa'nın Suriyesi aslında köklü dönüşümleri deneyimlemiştir. Dolayısıyla başlangıçta Suriye'de Tanzimat özelinde hızlı bir değişim ve dönüşüm göremezken; Suriye bu değişim ve dönüşümü Tanzimat öncesinde, Mehmet Ali Paşa Suriyesi'nde deneyimlemiştir ve hatta bazı görüşlere göre Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı bu reformlar Tanzimat'ın zamansal öncesi olduğu gibi muhteva olarak da Tanzimat'ın ilerisinde ve birçok açıdan Osmanlı reformlarına örneklik teşkil etmiştir.¹²⁷

Bölgedeki Mısır hakimiyetini sonlandırmak için bölge halkının yani Suriyelilerin desteğine ihtiyaç duyan Osmanlı merkezi bu desteği alırken izlediği yöntem birçok açıdan kendi başlattığı reformlara altyapı oluşturan Mehmet Ali/İbrahim Paşa dönemi reformlarını alaşağı etmektir. Osmanlı'nın Suriye'yi tekrardan elde etme sürecindeki bu ironik politikası kısa vadede Osmanlı hakimiyetini tekrar inşa etse de uzun vadede bölgede uygulanacak Tanzimat reformları için kötü bir dönüm noktası ve tahripkâr bir başlangıç olmuştur.

Tanzimat arifesinde, Osmanlı merkezinin Suriye'yi yeniden elde etmek adına Suriye'deki halka silah dağıtımı, kısa süreli vergi muafiyetleri ve farklı etnik ve dini kökenden halkın karşı karşıya getirilmesi gibi yollara başvurusu kısa süreli politik amacına uygunsa da uzun vadede sıkıntıların odak noktalarından

¹²⁷ Baktıaya, a.g.e. s.102.

olacaktır.¹²⁸ Bir başka açıdan, Mısırlılar Suriye’den çekildiği dönem Osmanlı Devleti’nin reformlaşma sürecinin başına denk gelmekteydi. Birçok vilayette sıfırdan inşa edilen yeniden yapılanma süreci Osmanlı Suriyesi için böyle işlemeyecekti. Hemen hemen birçok konuda Osmanlı Tanzimatı’nın altyapısını oluşturacak yenilikleri hayata geçirmeye çalışan 1831-1840 Suriye’deki Mısır dönemi bölgeyi diğer vilayetlerden çok önce kısmen sistemli bir reform hareketiyle tanıştırmış olsa da iki açıdan da bölgede Tanzimat uygulamalarına artı değil tam aksine eksi bir katkı sunmuştur.

Birincisi Moshe Moaz’ın da eklediği üzere Suriye’de Mısır dönemi kalıcı yenilik hareketleri için oldukça kısıydı ve buna ek olarak da İbrahim Paşa’nın reformları uygularken sahip olduğu imaj ve tavır bölge için oldukça sert ve acımasızdı. Dolayısıyla Osmanlı reformlarından hemen önce bölgede reform hareketleri vardı ve uygulamalardaki sertlik ve acımasızlık bölge halkı tarafından herhangi bir reform hareketinin düşmanca tanımlanmasına yol açacaktı.¹²⁹

Tanzimatla birlikte Osmanlı değişim ve dönüşüm hareketinin bölgede baştan eksi olarak başlanmasının ikinci nedeni olarak yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı merkezinin Mısır’ı bölgeden ilga ederken kendi reform politikalarına da tamamen ters, geçici önlemler almaktan geri durmamasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Mısırlıların kısmi olarak sağladığı modernleşme ve reform hareketinin mirasını elinin tersiyle tam aksi yönde iterken bu zemini hem reddetmiş hem de bu zeminden faydalanma ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Tanzimat döneminde bu mirastan faydalanamadığı gibi hatta bu reform mirasının birçok dezavantajıyla bölgede yeniden yapılanmaya başladı.¹³⁰

¹²⁸ Moaz, *Ottoman reform in Syria and Palestine, 1840-1861: The impact of the Tanzimat on politics and society*, s.19.

¹²⁹ A.e., 18-19.

¹³⁰ A.e., s. 17-20.

2.3.1. İdari Düzen

İdari düzenlemeler Suriye’de uygulanan Tanzimat reformlarının başında gelmektedir. Bölgelerin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sorunlara idari çözümler üretmek Tanzimat’ın en başat karakterlerinden birisidir.¹³¹ Tanzimat ve sonrasında Islahat Fermanı aracılığıyla devletin özellikle taşrada ulaşmak istediği üç ana nokta vardı; bunlardan ilki dini ve etnik kökene bağlı toplumdaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmak ve Yahudi, Hristiyan, Müslümanları ortak bir zemin üzerinde eşit bir şekilde bir araya geldiği yeni bir Osmanlı toplumu inşa etmektir. Tanzimat’ın “*her sınıf tebaanın müsavvati*” temeli ve bunu hukuki olarak da tasdiklemesi bu devrin en önemli sembol ifadelerinden biridir.

Tanzimatçıların meşale gibi bu ifadeye sarılması bütün tebaanın birbirleriyle kaynaşarak ortak bir imparatorluk gayesinde ve devletin bekası ve kurtuluşu için hizmet edeceğine olan inancının¹³² da Tanzimat beyanında en güzel dile gelmiş ifadesidir. Taşradaki hedeflenen üç ana noktadan ikincisi halkın hemen hemen her alanda içinde bulunduğu şartları iyileştirmektir. Reform hareketiyle birlikte devlet halkın içinde bulunduğu ve sıkıntısını çektiği ekonomik ve sosyal şartları iyileştirmek için çeşitli uygulamaları taşraya sunup hayata geçirmeye çalışacaktı. Amaçlanan noktalardan sonuncusu ve aslında taşra için en hızlı ve elle tutulur etkilere sahip değişim noktası ise taşradaki kısmen bağımsız ve merkezi otoritenin kapsamından uzak ve özerk ‘yerel yöneticileri’ merkezi otoritenin doğrudan boyunduruğu altına almasıdır.

Dolayısıyla merkezden uzak eyaletlerin idari çıkmazlarına baktığımızda valilik makamı bu ana hedef için merkeze oturmaktadır. İdari düzenin başında gelen vali hem merkezin kötü bir temsili hem de başına buyruk, özerk karakteriyle taşradaki sorunların başında geliyordu. Osmanlı Suriyesi’nde de valilik makamı bölge için yeni değişim ve dönüşüm hareketinin merkezden taşraya en önemli

¹³¹ Donna Robinson Divine, **Politics and society in Ottoman Palestine: The Arab struggle for survival and power**, Lynne Rienner Publishers, 1994, s.110.

¹³² İnalcık, **Tanzimat Nedir?**, s. 49.

aktarıcısını temsil ederken hem de devletin merkezi otoriteyi güçlendiren ve yekpare bir Osmanlı tebaası yaratmaya dayanan yeni hareketin de karşısında bulunan bir makamdı. Bu nedenlere valilik makamı reformların en zayıflattığı kurumların başında gelmektedir.¹³³

Bununla beraber ‘valilik makamı’ merkeze karşı bölgedeki yerel güç hegemonyasını sallayacak ve değiştirecek adımlar atılırken elden geçecek ilk unsurlardan biriydi. Osmanlı sadece Suriye’de değil merkez haricinde hemen hemen her yerde yerel otoriteyi kıracak unsurlar yaratmak ve onlara ekleme yapmayı hedef haline getirse de Arap coğrafyasında bu duruma önem vermesinin en önemli nedeni Tanzimat’ın hemen öncesindeki bölgedeki Mısır tecrübesine dayanmaktadır. Merkez için bu coğrafyada kaybettiği Mısır tek başına rakip olarak oldukça yeterliken Irak’ta ya da Suriye’de bu konuda ihmal oluşturacak yerel kuvvetleri baştan sistemde değişiklik yaparak önlemeye çalışmıştır.¹³⁴ İşte bu gibi nedenlerle Tanzimatla ve Osmanlı’nın bölgede Mısır sonrası tekrar hakimiyetiyle girişilen idari reformların başında valilik müessesesindeki yapılan değişiklikleri vurgulamaktayız. Tanzimat’tan önce de Arap eyaletlerinde resmi olamayan fakat görüş almak için toplanılan meclis tarzı divanlar vardı. Bu divanlara bölgenin Müslüman dini otoritelerden önde gelenleri, ayanlar, yeniçeri ağası, kazasker gibi temsilciler eşlik ederlerdi. 1840’tan sonra ise eyaletlerde resmi meclisler kurulmaya başlanmıştır. Bölgede meclisler ilk olarak Suriye’de kurulmaya başlanmış Irak gibi bölgede farklı merkezlere Suriye sonrasında meclis kurulduğu görülmüştür.

Şam meclis oturumlarının bazı tarihlerdeki kayıtları var olduğundan dolayı aslında eyalet meclislerinin hemen hemen nasıl yürütüldüğüne ve kimlerden oluştuğuna dair bazı ipuçlarına sahibiz. Örneğin 1844 Şam eyalet meclisine baktığımızda meclisin on iki üyesi artı bir kâtibi olduğunu görmekteyiz ve ilgi çeken bir diğer husus da o tarihte meclisin bütün üyelerinin Müslüman kişilerden oluşmasıdır. Üyeler Müslüman önde gelen ailelerden geldiği gibi on iki üyenin

¹³³ Baktıaya, **a.g.e.**, s.109.

¹³⁴ Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s. 177.

yedisi de ulema kökenliydi bu da Tanzimat ile ulemanın geleneksel otoritesini kırmaya çalışırken bir yandan da yeni düzen içinde kilit roller vererek yeni düzene küstürmeden ulema ve reform düalistisini bu yönden barıştırmaya çalışmanın bir göstergesidir.¹³⁵

Bunun yanında eyaletlerdeki meclislere dair dikkat çeken bir husus da Tanzimat sonrası kurulan eyalet meclisleri vali karşısında Bab-ı Âli tarafından geniş yetkilerle donatılmış ve yerel nüfuzun giderek arttığı bir yer haline gelmiştir fakat Devlet taşradaki iktidar odağını bölmek için yaptığı bu hareket bir başka açıdan eyalet meclisleri aracılığı ile yerel nüfusun itibarını arttırmış ve merkezin öngörmediği üzere tebaa burayı lokal gündemin aktif olarak tartışıldığı bir yer haline getirmiş ve zaman zaman merkezden gelen reformlara karşı yerel bir muhalefet oluşturan kanal haline gelmiştir.

Suriye'deki meclisin başlıca görevleri arasında locaların denetimi, yerel mahkemenin temyiz kararlarının görüşülmesi, vakıfların idaresi gibi konular bölgedeki dini otoritelerden ya çok az itiraz aldı ya da hiç almamıştır. Tepkinin eksikliği kısmen ulemanın tüm Suriye eyaletindeki meclisler de ağırlıklı bir şekilde temsil edilmiş olması olabilir. Ayrıca kurulun diğer üyeleri ulemayla aynı elit ailelerden geliyorlardı. Mısır rejimi, Suriye'nin şehirlerinde ulemanın elindeki geleneksel otoriteyi kırmayı amaçlamıştı. Osmanlılar ise çok uzun süredir ulemanın gücünün kaynağı olan şer'i mahkemelerin otoritesini azaltsalar bile sorumluluklarını yerel yönetimde artırarak onları güçlendirmişti.¹³⁶

Yerel meclisler Tanzimat'ın ilk dönemlerinden başlayarak uzak vilayetler de dahil Osmanlı merkezinin taşrada hayata geçirmek istediği en önemli idari unsurlardan biriydi. Devlet merkezde uygulamaya koyduğu düzenlemeleri taşrada da aktif hale getirmek istiyordu. Bunun yanında merkez sadece reformların taşrada uygulanması değil halkın da bu uygulama sürecine bizzat katılmasını ve bu yolla

¹³⁵ A.e.,s.178.

¹³⁶ A.e., s.178. ; Ebubekir Ceylan, "The Ottoman Origins of Modern Iraq", New York: IB Tauris, 2011, s.113-117.

düzenlemeleri sahiplenmesini hedefliyordu. Böylelikle eyaletlerde yerel yönetim bilinci oluşacağını düşünüyor¹³⁷ ve halkın kendisini reformların sadece muhatabı değil aynı zamanda bir sahibi olarak düşünmesini amaçlıyordu.

1845 yılında imparatorluğunun her bir eyaletinden biri Gayrimüslim diğeri Müslüman iki temsilcinin İstanbul'a davet edilerek üst düzey devlet adamlarının misafirperverliğinde ağırlanmaları ve Meclis-i Vâlâ'da gruplar halinde eyaletlere dair fikir ve önerilerinin alınması devletin bu süreçte yerel tebaaya ve fikirlerine dair samimiyetini de gösterse de öte yandan onlardan beklediği en temel şeyin taşrada merkezin taleplerini yerine getiren ve *“bozgunculuk çıkarmayan”* ve konulan yasaklara uyan tutumlar sergilemesi olması devlerin taşraya dair içinde bulunduğu dilemmanın en etkili göstergelerinden biridir.¹³⁸

2.3.2. Ekonomi

Tanzimat dönemindeki uygulamalarda en sık karşılaştığımız ve en mühim verdiği konulardan biri ekonomi alanına getirdiği düzenlemelerdir bu yüzdendir ki bu dönemde yayımlanan hemen hemen her genelgede ekonominin en yapı taşı olan vergi konusuna değinilmiştir. Belgeler vergi konusuna değinirken tebaanın bu konuda zarar görmeyeceği şekilde toplanmasını, kanunlara harfiyen uyulmasını ve katiyen halktan vergi haricinde ek bir şey istenmemesini vurgulamıştır.¹³⁹

Eyaletlere gönderilen bir emirde Tanzimat'ın iki yönlü bir Hatt-ı Hümayûn olduğu belirtilmiş bir yönü tebaanın hak ve hürriyetlerine ışık tutarken diğeri yönünün de mâli uygulamaları kapsadığı belirtilmiştir.¹⁴⁰ Tanzimat'ın eyaletlerde mâli alanda yaptığı ilk uygulama karışık vergi usulünü basit hale getirmeye yöneliktir. Çeşitli isimlerle toplanılan farklı farklı vergi türlerini tek bir isim altında birleştirilmiştir fakat bölgede neredeyse 1908 yılına kadar farklı adlar altında vergiler tahsil edilmeye devam etmiştir.¹⁴¹ Belgelerde geçtiği üzere vergi

¹³⁷ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, s.308.

¹³⁸ A.e., 309-310.

¹³⁹ B.O.A., *Tanzimât-ı Hayriye Defteri*, s.7. ; Kaynar, *a.g.e.*, s.226-234.

¹⁴⁰ B.O.A., İ.M.V., 4239, Lef:1

¹⁴¹ Gölen, *a.g.e.*, s.277.

toplanmasında sadeleşme hedeflense de “*Arap saçı gibi pek çok karışık ve dolaşık şeyler ve usüller olduğundan*”¹⁴² bu sadeleşme istenilen ölçüde gerçekleştirilememiş ve hatta bu noktadaki karışıklık bölgede olumsuz reaksiyonların da temelini oluşturan önemli renklerden biri haline gelecektir.

Tanzimat’ın hemen öncesinde İngiltere ile imzalanan İngiliz Ticaret Antlaşması’nın Tanzimat sonrası bölgedeki ticaret dengelerinde önemli bir yeri vardır. Antlaşma ithalat vergilerini düşürünce Suriye sıcak ticaretinde bundan en karlı olarak Hristiyanlar ve Yahudiler çıkmış ve bölgede gittikçe ekonomik şartlar Müslümanların aleyhine işlemeye başlamıştır.¹⁴³ Suriyeli Hristiyanlar ve Yahudiler bölgedeki konsoloslukların himayesi altında kapitülasyonlardan faydalanmış ve vergiden muaf kılınarak bölgedeki ticaret hacimlerini ele geçirmişlerdir.

Suriye’deki Gayrimüslimlerin vergilerden muaf olarak ticaret alanlarını Müslümanların aleyhine nasıl artırdığına dair spesifik bir örnek verecek olursak; zaman içerisinde bölgenin en önemli ürünü olan ipek üretiminde üretim yapılacak iş gücü sağlanacak yerleri bile Maruni ve Rum-Ortodoks Hristiyanların çoğunlukta olduğu yerler arasından seçilmiştir.¹⁴⁴ Hristiyan tacirler İngiliz pamuklu dokumaları ucuz yoldan ithal ediyor yine aynı şekilde Hristiyan dokumacılar İngiliz ipliğini satın alıyor ve Müslümanlar gibi vergi ödemediklerinden dolayı Suriye’deki ticari hayat her geçen gayrimüslimlerin lehine işlemeye devam ediyordu. Bu vergi eşitsizliği ortamında Müslüman tüccarlar çok geride kalmış ve giderek imalatları zayıflamıştı. Osmanlı Suriyesi’nde Tanzimat ticari hayat açısından Müslüman zanaatkarla ağır bir darbe olmuştu¹⁴⁵ çünkü Tanzimat öncesi Müslümanlardan alınan vergiler aynen kalmış ve vergi düzenlemeleriyle toplanması sağlanmış fakat buna karşın ticari dünyadaki rakiplerinin vergi yükü

¹⁴² B.O.A., İ.M.V., 1585.

¹⁴³ Commings, *Son Dönem Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri (Sosyal ve Siyasi Değişim)*, s.28.

¹⁴⁴ Roger Owen, “1914 Döneminde Lübnan’da İpek Dokuma Endüstrisi. Çevre Topluluklarında Fabrika Üretiminin Önündeki Olanaklar ve Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, C. 23, 1840, s. 57-59.

¹⁴⁵ Commings, *Son Dönem Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri (Sosyal ve Siyasi Değişim)*, s.29.

azaltılmış ve makineyle üretimi ucuza mal edilmiş ürünleri piyasaya sürerek Müslüman yerli üretim karşısında açık ara üstünlüğü sağlamışlardır.¹⁴⁶

Bunları takiben aynı şekilde 1840-50 yılları arasında Avrupalı armatörler, tacirler ve bankalar Suriye'ye geniş ölçüde sermaye aktarımı gerçekleştirmişler ve böylelikle bölge ticaretinde gün geçtikçe Avrupalı sermayenin nüfuzu artmıştır. Bu artış o kadar hızlı olmuştur ki Avrupa'dan aktarılan Avrupa parası Suriye'de Osmanlı parasının yerini almış ve bu para da gayrimüslimler elinde birikmiştir.¹⁴⁷ Gayrimüslimler bu paranın finansmanlığını da üstlendiği için 1850'li yıllarda Şamlı pek çok Müslüman tüccar özellikle Beyrut'taki Hristiyan tacirlere borçlanmış bir hale gelmiştir.¹⁴⁸ Bununla beraber, 1840 ve 1850 yılları arasında bazı kaynaklar Suriye'deki bir yoksullaşmadan bahsederken kayıtlara bakıldığında 1860 ve 1914 yılları arasında hızlı bir seviyede olmasa da artış vardır.¹⁴⁹ Aslında bu yoksullaşma seviyesinin ya da refah düzeyi artışının hangi gruplar arasında gerçekleştiği daha önemlidir. Tanzimat'a müteakip yıllarda azınlık unsurların giderek artan refahına karşı Müslüman tebaa bu düzlemde yoksullaşan eğriyi simgelemektedir.

Böylelikle Tanzimat'ın ilanını müteakip yıllarda bölgede ticari dengeler köklü değişimler geçirmiş ve bu sonrasında tebaa arasında domino taşı gibi birçok dengenin de bozulmasına yol açacaktır. 1868 antlaşması ve Tanzimat Fermanı ile birlikte lokal ekonomi Avrupalı güçlerin himayesinde bölgedeki gayrimüslimlerin tekeline girerken, Müslümanlar ticari açıdan mağduriyet yaşamış ve ürettikleri mallar ellerinde kalmış ve buna karşın bölgede gayrimüslimlerin refah durumu gün geçtikçe artmış ve ticari hayatta aktif bir rol oynamışlardır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Moshe Maoz, **Communal conflict in Ottoman Syria during the reform era: The role of political and economic factors**, Princeton University, 1982, s.92-99.

¹⁴⁷ Owen, **the Middle East in the World Economy, 1880-1994**, s.93-95.

¹⁴⁸ Linda Schatkowski Schilcher, **Families in politics: Damascene factions and estates of the 18th and 19th centuries**, C. 2, F. Steiner, 1985, s.70. ; Commins, **Son Dönem Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri (Sosyal ve Siyasi Değişim)**, s. 29.

¹⁴⁹ Michael Allan Cook, **Studies in the economic history of the Middle East**, Routledge, 2015, s.385.

¹⁵⁰ Commins, **Islamic reform: Politics and social change in late Ottoman Syria**, s.10-11.

2.3.3.Eğitim

Tanzimat'tan hemen önce Mısır yönetimi bölgede ilk devlet okulu olan askeri bir rüştiyeyi Suriye'de açmışlar ve aynı zamanda başarılı öğrencileri de Mısır'a eğitim almak üzere gönderilmelerini sağlamışlardır. Mısırlılardan önce de bölgede ilk defa 1755'te Fransız Lazar Keşişleri tarafından misyoner okulu açılmış ve bölgenin Mısır hakimiyeti boyunca da misyonerlik okulları Mısırlı yöneticilerin özel izinleriyle açılmaya devam etmiştir. Mısır idaresi bölgeden çekilince onların açtığı devlet okulları kapatılmış ve misyoner okulları, dini ilim dışında Avrupa dili-bilimi öğreten tek kurum olarak Suriye'de faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁵¹

Tanzimat'tan sonra devlet seküler ve düzenli bir sistem içinde devam eden devlet okulları kurmayı hedeflese de Tanzimat'ın diğer düzenlemeleri gibi bu hedefi her eyalette aynı anda ve aynı şekilde gerçekleştiremeyecektir. 1869 yılında Tanzimat bürokratları ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite kurmayı hedefleyen bir eğitim yasası oluştursalar da Suriye'de hemen hayata geçmemiştir.

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra devlet eğitim konusunda ayrıntılı çalışmalar yapamamış, Islahat Fermanı bu konuda daha tetikleyici bir unsur olmuştur. *Maârif-i Umumiyye Nizâmnâmesi* 1869 yılında çıkartılarak devletin ilk defa eğitim hakkında halka sunduğu düzenli bir çalışma olmuş ve bu tarihten sonra devlet eğitim konusunda eyaletlerde merkezi uygulamalara geçiş yapmaya çalışmıştır.¹⁵² Suriye'de de bu tarihten sonra devlet okulları açılmaya başlamıştır fakat merkez tarafından 1860 ve 1870'li yıllarda bölgede açılan devlet okulları da beklenen ilgi ve alakayı görmemiş ve tebaa açısından da itibarlı kurumlar olarak algılanmamıştır.¹⁵³

¹⁵¹ A.e., s.14-15.

¹⁵² "Kırım Savaşı, ıslahat fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler", 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 2007, 61-84.; Selçuk Akşin Somel, "**Şam'da eğitim sorunu ve Tanzimat'ın Suriye'de geçerli kılınması meselesi (1861)**", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, No: 8, 2009, s. 93-132.

¹⁵³ Commins, **Islamic reform: Politics and social change in late Ottoman Syria**, s.14-15.

Tanzimat öncesinde, Suriye’de geleneksel eğitim sistemli ve düzenli bir düzlem de olmasa da kendi içinde bir hiyerarşiye sahipti ve bu hiyerarşik yapıya göre halk bu eğitim kurumlarına itibar ediyordu. Bölge içinde halkın herhangi bir kuruma olan itibarı kurumun toplumdaki kabullünü büyük ölçüde etkiliyordu. Geleneksel eğitim kurumlarının da hiyerarşisi bu itibara göre şekillenmiş ve Tanzimat sonrasında bile varlığını sürdürmüştü.

Tanzimat dönemini izleyen yıllarda Suriye’de eğitim konusunda Osmanlı merkezi yarışı çok geriden takip ediyordu. Arap dünyasında eğitim misyonerler tarafından çok canlı bir ortamda misyonerliğin günden güne nüfuzu artmış bir şekilde devam ediyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına gelindiğinde sadece Protestanlara ait okul sayısı 392 idi ve bunların 163’ü konumuz olan Osmanlı Suriyesi’nde etkin bir şekilde öğrenimine devam ediyordu. Maarif Nazırı Zühdü Paşa’nın raporuna göre 392 adet Protestan misyoner okulundan 89’u Beyrut’ta, 33’ü Suriye’de, 29’u Kudüs’te ve 22’si Halep’tedir.¹⁵⁴ Dolayısıyla Osmanlı Suriye’si 19. yüzyılda merkezin açtığı yeni devlet okulları ve hep var olan medrese gibi tradisyonel eğitim basamaklarının dışında yabancılar tarafından kuşatılmış ve bölgenin sadece eğitim değil siyasi ve toplumsal olarak da etkileyecek bir havanın başını çeken unsurlardan önemli biri olmuştur.

Amerikalı Protestanların okulları bölgede tek misyoner okulları değildi. Osmanlı Suriyesi’nde 1820’lerden sonra Protestanlardan sonra İngilizler de okullar kurmaya başladılar.¹⁵⁵ Amerikalı Protestanları ve İngilizlerinin okullarını Alman, Fransızlar ve Rus okulları takip edecektir.¹⁵⁶ Hepsinin etki alanı ve faaliyetleri değişse de bölgeye eğitim konusu bir canlılık getirmiş ve Osmanlı Merkezini de eğitim konusunda harekete geçirmiştir.

¹⁵⁴ Şamil Mutlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul**, 1999, s.265-267.;

İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancı okullar [Foreign schools in the Ottoman Empire]**, Ankara, Turkey: Ocak Yayınları, 1993, s.179.

¹⁵⁵ Bin Talal, **Christianity in the Arab World**, SCM Press, London, 1995, s.87-88.

¹⁵⁶ Baktıaya, **a.g.e.**, s.125. ; William L. Cleveland, Martin Bunton, “A History of the Modern Middle East, Boulder”, **CO: Westview**, 1994, s. 125.

Tanzimat sonrasında devlet eğitimde sekülerleşmeye gitmiş ve modern ihtiyaçlarına cevap verecek bir müfredat tanzimiyle eyaletlere gitmiştir fakat eğitim konusunda bu sekülerleşme sadece devletin isteği üzerine değil; tebaanın da değişen ekonomik şartlara bağlı olarak ayakta kalmak için çocuklarını daha meslek edineceği seküler okullara göndermek istemesi de etkili olmuştur. Dolayısıyla 1860'tan sonra Suriye'de sadece Osmanlı merkezi değil misyoner okullar da müfredatlarında sekülerleşmeye gitmek durumunda kalmıştır. Tanzimat hemen hemen her bölgede olduğu gibi Suriye'de de ekonomik hareketlenme getirmiş ve bu hareketlenme de sadece nicelik değil aynı zamanda nitelikli bir iş gücü ihtiyacını doğurmuştur. İşte bu nedenlerle bölgedeki değişen ekonomik, sosyolojik ve yapısal şartlar dini kurumları ve müfredatları buna icbar etmiştir.¹⁵⁷ Sonuç olarak 1860 itibariyle hem Tanzimatçılar hem de Misyonerler bölgede eğitim müfredatında sekülerleşmeye gitmiş ve bölgedeki eğitim konusundaki arz ve talep de buna cevap verir nitelikte olmuştur.

2.3.4. Askerlik

Tanzimat sonrası Osmanlı Suriyesi'ne baktığımızda askerlik alanındaki değişimlere değinmek ve bu konudaki tebaa reaksiyonları üzerine gitmek konumuz açısından önemlidir. Askerlikle ilgili düzenlemeler Tanzimat Hattı'nda da geniş yer bulmuş ve bu konudaki görüşler vurgulanmıştır. Ferman ilk olarak askerliği herkesin yapması gereken bir *vatan borcu* olarak ifade etmekte ve eskiden olduğu gibi bölgenin nüfusuna ve üretim faaliyetlerinde bakılmaksızın her bölgeden az çok asker toplanmasının kaldırılacağını vaat etmiş ve yeni düzende bölgelerin nüfusuna oranla ve vatandaşların belirli bir süre içinde askere alınacağını belirtmiştir.¹⁵⁸ Bu da Tanzimat'la birlikte devletin ilk defa hak ve ödev noktasında yeni beklenti ve cevaplarla tebaanın karşısına çıkmasının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Baktıaya, **a.g.e.**, s.126-127.

¹⁵⁸ Musa Çadırcı, **Tanzimat sürecinde Türkiye: askerlik**, İmge Kitabevi, 2008, s.104-107.

¹⁵⁹ Halil İnalcık, **"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu"**, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2019, s. 108

Askeri alanda Suriye’de Tanzimat ile gelen en önemli değişimlerden biri hiç şüphesiz Seraskerlik makamıdır. Tanzimat’tan da öte asıl amacı bölgenin Mısır hakimiyetine son vermek için kurulmuştur sonrasında da merkezin hakimiyetini genişletme politikasına uyumlu olduğu için yürürlükte kalmıştır. Aslında Tanzimat öncesi bölgedeki Mısır döneminde de buna benzer bir makam Mısırlılar tarafından kullanılmıştır. Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır’da görevlendiren İbrahim Paşa, Tanzimat öncesi seraskerlik makamı gibi bölgede hem askeri hem de idari işlerle yükümlü olmuştur.

Tanzimat sonrasında zayıflatılan valilik makamının gücünün eksilmesinin en önemli kanıtlarından biri düzenli askeri birliklerin valinin boyunduruğu altından çıkarılıp bizzat bölgedeki seraskerlik makamına bağlanmasıdır. Valilik makamının altında sadece pek de güçlü olamayan gayrinizami birlikler kalmış böylelikle valinin karşısında seraskerlik makamı güçlendirilip bölgedeki güç kaynağı paylaştırılmıştır. Yine de valilik makamı Suriye’de seraskerlik makamının üstünde kalsa da zaman zaman Tanzimat döneminde seraskerlerin valilik üzerindeki nüfuzu artmış eyalete hükmetme oranı valiye göre fazlalaşmış ve aralarında geçimsizlik meydana geldiğinde valiyi mevkiinden ettiği görülmüştür.¹⁶⁰

Tanzimat sonrasında imparatorluğun coğrafyasının genişliği düşünöldüğünde Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan olmak üzere beş büyük ordu kurulmuştur.¹⁶¹ Bunlardan birisi olan Arabistan ordusunun da merkezi Suriye’de bulunan Şam’da konumlandırılmıştır. Tanzimat ile getirilen kur’a usulü gibi askeri yenilikler Suriye’de bölge bölge hayata geçirilmiştir. Örneğin ilk etapta Sayda eyaletinde uygulamaya konulan Kur’a-yı Şeriyye uygulaması muvaffak olunca Arabistan Müşirinin de katkısıyla bölgedeki diğer yerlerde uygulanmaya konulmuştur.¹⁶²

Tanzimat ilk ilan edildiğinde fermanla askerlikle ilgili hususların ayrıntısı sonradan çözüme kavuşturulacağı belirtilip, yenilenecek yeni emirlere kadar

¹⁶⁰ Baktıya, **a.g.e.**, s.109.

¹⁶¹ Çadircı, **Tanzimat sürecinde Türkiye: askerlik**, s.104.

¹⁶² BOA, A.MKT. MHM., 40/53.

eyaletlerin eski kuralları uygulaması gerektiği belirtilmiştir fakat zamanla Suriye’de tebaa üzerinde zorunlu askerlik uygulaması dayatılarak bölge bölge uygulanmaya başlayınca askerlik mevzusu reayada büyük tepkiler uyandırmıştır. Örneğin Halep’te zorunlu askerlik uygulaması tebaaya bildirildiğinde hem Halep’te hem de Suriye’nin birçok yerinde ayaklanmalar ortaya çıkmış ve 1850-52 yılları arasında halk lokal ileri gelenlerin de desteğini alarak bu uygulamaya karşı ayaklanmalar düzenlemiştir.¹⁶³

2.3.5.Adli Düzen

Osmanlı Devleti’nin siyasi modernleşme sürecinde en önemli merhalelerinden biri olan Tanzimat Fermanı’nın en önemli vurgularından biri de bozulan şer’i kanunların yerine bir kısım yeni kanunun eklenmesidir. Padişahın da “*mevadd-ı esâsiye mugayir hareket etmeyeceğine*” üzerine verdiği söz Tanzimat’ın bir ‘kanunlaştırma hareketi’ olduğu tezini güçlendirmiştir.¹⁶⁴ Bu yüzdendir ki eyaletlerdeki adli düzen uygulamaları, taşradaki halkın dikkatini ilk celbeden yenilikler arasındadır. Suriye’de de bu böyle olmuştur. Halk önce Gülhane Hattı ile sonra da Islahat Fermanı ile “*müsavat*” kelimesiyle tanışmış ve bunun toplumdaki gayrimüslimler arasındaki etkisinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasını direkt gözlemlemiştir.

Hiç şüphesiz Tanzimat’la getirilen ve büyük yankı bulan değişimlerden birisi; tebaanın adli düzen içerisinde eşit olmasıydı. O zamana denk Osmanlı toplumunda hem devletin hem de hukukun toplumu ele alması çok katmanlı idi. Tebaa devlet nezdinde eşit olmadığı gibi hukuk nezdinde de eşit olmayan çok çeşitli bir hukuk sisteminin parçasıydı fakat Tanzimat sonrasında, devlet tebaasını Müslüman da olsa gayrimüslim de olsa ‘vatandaş’ olarak yasalar karşısında eşit ilan etmiş ve herkesi “*padişahın sevgili kulları*” olarak anarak bu konuda köklü bir değişime gitmiştir.¹⁶⁵

¹⁶³ Moshe Maoz, **Ottoman reform in Syria and Palestine, 1840-1861: The impact of the Tanzimat on politics and society**, Clarendon Press, 1968, s.50.

¹⁶⁴ Gölen, **a.g.e.**, s.4.

¹⁶⁵ Baktıaya, **a.g.e.**, s.107.

Osmanlı Suriyesi’nde tebaa Tanzimat öncesinde hem geleneksel ve politik tabakalaşmadan kaynaklanan eşitsizliği hem de dini çeşitlilikten kaynaklanan bir eşitsizliği paylaşıyorlardı. Bu kontekste, hukuk ve devlet nezdinde sadece dini farklılıklar anlamında eşitsizlikten bahsetmek önemli olmakla beraber eksik kalacaktır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, Suriye’de tebaa müslimler ve gayrimüslimler olarak eşit olmayan bir düzlemi paylaşırken aynı zamanda askeri sınıf/yönetenler ve reaya/yönetilenler olarak da bir “*müsavat*” içinde değillerdi¹⁶⁶ ve bu eşitsizlik toplumda açıktan yaşanan bir durum olduğu için yeni düzenleme halk arasında çabuk yankı bulmuştur. İroniktir ki Müslümanlar arasında hayretle ve kızgınlıkla karşılanan bu düzenleme gayrimüslimlerin de topyekun heyecanla karşıladığı bir durum olmamıştır çünkü ne Suriye’de ne de imparatorluğun genelinde gayrimüslim ve müslimler eşit olmadığı gibi gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarında da bir eşitlik yoktu. Dinsel azınlık cemaatler de kendi aralarında bir hiyerarşi paylaşıyorlardı.¹⁶⁷ Örneğin kendisini Müslümanlardan sonra en üst kademede gören Rumlar bu *müsavata* tepki göstermişler ve “devlet bizi Yahudilerle beraber etti, biz İslam’ın tefevvukuna razı idik” diyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Edhem Eldem, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine”, Toplumsal Tarih, C. 288, 2017, s. 25-26.

¹⁶⁷ Baktıaya, a.g.e., s.104.

¹⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa, “Tezâkir 1-12, haz”, Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI SURİYESİ'NDEKİ TANZİMAT'A KARŞI REAKSİYONLAR-ÇATIŞMALAR

Tanzimat ile Osmanlı Devleti'nin her unsurunu içinde barındıran bir toplum yaratma fikri Tanzimat Fermanı'nın merkezde de taşrada da görece en hızlı yayılan göstergelerinden biriydi. Öyle ki fermanın beraberinde getirdiği ve tebaayı doğrudan reel olarak ilgilendiren vergilendirme değişimleri, idari değişimler gibi toplumda somut olarak hayat bulsa da Tanzimat Fermanı'na karşı olan sempatiler ya da onu düşmanlaştıran bakış açıları da 'bir Osmanlı vatandaşı yaratma' fikri çevresinde hayat buluyordu.

Tanzimat reformların ve sonrasında tebaa eşitliği açısından getirdiği ilkelerle Islahat Fermanı'nın Suriye'de yarattığı etki geniş olmuştur. Toplumun fay hatlarına ilk kez bu kadar açıktan değinen reformlar toplumda derin kırılmalara yol açmıştır. Mehmet Ali Paşa döneminin hayal kırıklıkları ile beraber Suriye halkı tarafından ümitlerle karşılanan Tanzimat'ın, Mısır mirası sonrasında toplumdaki fay hatlarının üzerine daha da derin bir şekilde gitmesi Suriye toplumu için üst üste yaşanan krizlerin başlangıcını oluşturmuş ve bölgedeki reaksiyonların daha görünür bir hale gelmesine sebebiyet veren zincirin halkalarını meydana getirmiştir.

Bölgede mevcut düzlemde zaten mutlak bir şekilde olmayan Müslüman tebaa kaidesi ilk defa büyük bir açıklıkla Batılı sivil ve eşit vatandaşlık ilkesine yerini bırakmış ve bu köklü değişim merkezde olduğu gibi Osmanlı taşrası Suriye'de de geri dönüşü olamayan krizlere yol açmıştır. Toplum lokalde Sultan ve onun ideolojisine bağlı muhafazakârlar ile Batı eğilimli tüccar ve aydınlar olmak üzere ilk etapta karşı karşıya gelirken daha karmaşık düzlemde Suriye bu dönemle birlikte yeni ideolojilere ev sahipliği yapacaktır. Arap Rönesansı olan Nahda ve Selefî İslami hareketler bu dönemle birlikte bölgede yavaş yavaş gelişimine

başlayacaktır.¹⁶⁹ Görüldüğü gibi Tanzimat ile birlikte gelişen dönemde bu krizlerin yerel olarak Suriye’de çok katmanlı bir reaksiyon zincirine neden olduğu açıktır fakat bu çalışmada spesifik olarak Tanzimat’ın tetiklediği mezhepsel/cemaatsel krizler ve aşiret çatışmaları fermanın itici kuvveti baz alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bölgede dinsel farklılıklar kadimdir fakat dinsel/cemaatsel arası ayrışmaların karakteri bu dönemde geri dönülemeyecek bir şekilde değişmiş öte yandan bu değişimler ideolojik ve ekonomik kırılmaları da beraberinde getirecektir. Uzun vadede halifelik-sultanlık anlayışının tam yanında yer alan muhafazakarlar, aydınlar ve tüccarlarla belli bir düzlemde karşı karşıya gelmişlerdir. Suriye’deki tebaanın dinsel kimliklerle ayrılması bu yüzyılın yeni bir olgusu değildir fakat bu ayrılmanın bölgede babilleştirilmesi yeni bir olgudur. İşte bu yüzden toplumdaki bu yarılmaları sadece basit bir dinsel çatışma açısından okumak oldukça sığ bir açıklama olacaktır. Dinsel farklılıkların yanında yeni oluşan ideolojik ve ekonomik dualiteler bu reaksiyonları okurken önemli bir hususu meydana getirmektedir. Bu reaksiyonların oluşturduğu toplumda oluşturduğu hatlar sadece Tanzimat dönemini değerlendirirken değil bugünkü bölge üzerinde okumalarımızı etkileyen miraslar arasındadır.

Tanzimat’ın toplumun hemen hemen her noktasına nüfuz edecek hükümler barındırsa da toplumu bu kadar ayağa kaldırmasının aslında onun toplumun herbir parçasında yarattığı ‘derin bir statüko değişimini’ içinde barındırmasıdır. O yüzden bu bölümde Tanzimat’ın doğrudan yarattığı ya da tetiklediği olayları ele alırken bu açığı unutmamaya çalışacağız. Trajik olarak Osmanlı merkezi her ne kadar bu Hatt-Hümayun ile Batılı nüfuzun Müslüman olmayan gruplara karşı yapılan hak ihlali gibi iddialarla iç işlerine karışmasını bertaraf etme ve Balkanlarda yaşadığı ayrılıkçı hareketleri durdurma gibi amaçlar taşısa da kendi iç toplumunda fermanın yankısı oldukça farklı olmuştur.¹⁷⁰ Suriye Müslüman toplumunda ferman durulma yerine

¹⁶⁹ Itzhak Weismann, Fruma Zachs, **Osmanlı Reformları, Taşrada Uygulanışı ve Etkileri**, s.14.

¹⁷⁰ Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, C. 2325, Princeton University Press, 2015, s.87-88.

hareketlilik getirmiş ve gayrimüslim cemaatin haklarının ve toplumdaki görünürlüğünün giderek artması karşısında Suriye Müslümanlarının fermana bakışı gittikçe olumsuz olmaya başlamıştır. Ferman beklenenin aksine merkezin umudu, Suriye'nin ise Mehmet Ali Paşa döneminden sonra bir kez daha hayal kırıcı olan umutsuzluğunu ortaya koymuştur.

Bununla beraber Tanzimat Fermanı ile devlet hem içeride işleyiş mekanizmaları olarak hem de ideolojik olarak derin bir değişim ve dönüşüm dönemine girmişti. Karar verilen ve uygulamaya konulan/konulmaya çalışılan reformların sağlıklı bir şekilde benimsenmesi ve yürürlüğe girmesi için merkez kullanabileceği bütün kanalları kullanmaya çalışmıştır. Halifelik de bu reform programı içinde devletin faydalanacağı en büyük kanallardan birisidir. Merkez, halifeliği merkez, araç olarak kullanmayı bu bölgede de uygulamıştır. Merkezin reformları tanıtırken “biat, ilahi irade” gibi tercih ettiği kelimelere de baktığımızda halifeliğin reform uygulama sıralarında nasıl araçsallaştırıldığını görülmektedir. Tanzimat yukarıda da belirtildiği üzere Müslim tebaaya halifelik sıfatıyla selam ederken, gayrimüslim tebaaya da ‘Sultan’ın koruyuculuğunun bakî olduğunu vurguluyordu. Sonraki süreçte, II. Abdülhamid dönemiyle bu anlayışın evrilmesi de görülecek ve halifelik tebaanın dayanışma yolunun tek temeli olarak ele alınmasının bu evrilmenin temeli olacaksa da; Tanzimat döneminde halifelik hem Müslim hem gayrimüslim tebaaya gölgesini uzatan bir şemsiye olarak halka arz edilmiş ve selamını her iki tebaaya da sunmuştur.¹⁷¹ Selamını her iki tebaaya bu kadar açıktan ve net bir şekilde sunması bölgede Tanzimat sonrası oluşacak olan reaksiyonların temel itici kuvvetlerinden biri olmuştur.

Tanzimat ile beraber devlet bünyesinde barındırdığı bütün alt cemaatlerle ilişkisini tekrar tertip etmeye gitmiş ve bütün cemaatlerin çatısında ortak bir sivil kimlik yaratmaya çabalamıştı.¹⁷² Bu çabanın Suriye alt cemaatlerinde olan yankısı

¹⁷¹ S. Tufan BUZPINAR, “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, No: 3, 2004, s. 113-132.; Ş. Tufan Buzpınar, **Son Osmanlı Sultanları Döneminde Hilafet Sorunu**, ed. Weisman ve Zachs, s. 33-58.

¹⁷² Zachs, Bawardi, **a.g.e.**, s.152.

ortak bir düzlemde gerçekleşmediği gibi verilen reflekslerin de çeşitliliği bunu ispat ediyordu. Suriye'deki Hristiyan Arapların bakışını ifade etmek için Beyrut'taki Hristiyan Araplar arasında önde gelen isimlerden olan Butrus al-Bustani'nin Tanzimat reformlarını yorumlama şekli güzel bir örnektir. Bustani'ye göre Tanzimat ortak sivil bir Osmanlıcılık fikri için umut vericiydi. Ferman dinlerin Babil kulesi olan bu bölgeye la-dini ve kültür temelli bir aitlik anlayışını sağlayacak önemli bir dönüm noktasıydı. İmparatorluğu lokalde birden fazla alt-vatanı olan bir büyük anavatan olarak değerlendiriyor¹⁷³ ve yerel bölgesel kimliklerin la-dini olarak bir araya gelip ortak ve yerel bir alt-vatan anlayışında total bir anavatana bağlanacağına inanıyordu. Bustani'nin bu düşüncesinde, Suriye'deki cemaatsel ve mezhepsel kimlik ayrılıklarını aşmak için Tanzimat bir dönüm noktasıydı.¹⁷⁴ Fakat buradaki dikkat çeken husus ise Osmanlı merkezi de yaptığı bu reformlarla muhtelif yerel kimliklerin kendisine olan bağlılıklarının daha güçleneceğini ve ortak bir kimlik altında birleşebileceğinin hayallerini kurarken aslında doğrudan olmasa da dolaylı olarak yerel kimliklerin fikri paylaşımlarını artırıyor ve bu kimliklerin hesap edilenden daha farklı bir yönde ortaklaşmasına ve çatışmasına neden olurken bu ortaklaşma/çatışma da bir Suriye anavatan çerçevesinin sonraki yılları için temellini oluştuyordu.

Çalışmada altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise Osmanlı reform sürecinin Suriye'de nasıl deneyimlendiği üzerine giderken; Suriye'deki sıradan Sünniler ve Sünni elitler, güçlenmekte olan Hristiyan unsurlar, ve tarihsel olarak halihazırda marjinalize olan heterodoks Dürzi ve Bedeviler gibi Suriye yerel alt unsurların bu reform sürecini farklı farklı ele alması gösterilen reaksiyon çeşitliliğini ortaya koymuştur. Fakat bununla beraber bu reaksiyonları sadece yerel unsurların merkez-taşra ikileminde bir üst güce çoğu zaman devlet merkezine karşı ortaya koyduğu görüşü dillendirmekle birlikte yoğun olarak bu unsurların aslında bu reaksiyonlarla

¹⁷³ Butrus Abu-Manneh, "The Christians between Ottomanism and Syrian nationalism: the ideas of Butrus al-Bustani", International Journal of Middle East Studies, C. 11, No: 3, 1980, s. 287-304.

¹⁷⁴ Zachs, Bawardi, a.g.e., s.152.

yeni tanış oldukları dönüşümlere karşı kreatif bir adaptasyon sürecini nasıl başlattıkları üzerinden bir okuma gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Suriye lokal unsurlarının yeni koşulları karşı nasıl kendi yaşantısına uyarladığı ve kendi menfaatleri doğrultusunda verilen reflekslerle onları nasıl dönüştürmeye çalıştığı¹⁷⁵ ‘merkez-taşra’ ikilemine sıkışmış bir okumadansa yerel kimlerin reflekslerinin detayları üzerine giden bu okuma bölge olayları nezdinde daha açıklayıcı olacaktır.

3.1.Dini-Mezhebi Çatışmalar

Osmanlı toplumu imparatorluğun hemen hemen her bölgesinde farklı cemaatler ve mezhepleri içinde barındıran heterojen bir yapıdan meydana geliyordu. Bu yapı millet sistemi üzerinde çeşitli saiklerle düzenlenmiştir. Osmanlı millet sistemi tebaanın homojen özellikleri yerine grupların farklılıkları koruyan, bu farklılıkları her daim vurgulayan ve aynı zamanda onları koruyan bir sistemdi.¹⁷⁶ Toplum içindeki örgütlenme dinsel farklılıklara dayanıyordu ve bu dinsel farklılıklar her zaman devlet tarafından daha da belirginleştiriliyordu. Osmanlı Devleti cemaatler arasındaki ilişkiyi düzenlerken, farklı cemaatlerin sınırlarını bulanıklaştırmak yerine onların farklı olan sınırlarının üzerine gidiyor ve toplumsal anlamdaki farklılıklarını arttırıyordu. Devletin kendi iç toplumsal kodlarını korumak için giriştiği bu çözüm ilk etapta cemaatler arasındaki anlaşmazlıkların artmasına yarayacağı düşünülürken tam aksine devlet cemaatler arasındaki çatışmanın önüne geçmek için onların farklılıklarını gözler önüne seriyor, bu farklılıkları koruyor ve böylelikle resmileştiriyordu.¹⁷⁷ Osmanlı Suriyesi de öteden beri imparatorluk içinde farklı cemaatler ve mezheplerin birleştiği ve bir arada bu farklılıklar doğrultusunda yoğun olarak yaşanılan bir yer olmuştur.

Tanzimat öncesi Suriye’de toplumsal kodlar içinde ayrılıklara dinsel açıdan bakacak olursak; toplumda cemaatler arası bu farklılıkları vurgulayan soyut ve somut bazı göstergeler vardı. Suriye’de gayrimüslim halk millet sistemi içinde

¹⁷⁵ Weismann, Zachs, a.g.e., s.18.

¹⁷⁶ Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda millet”, s. 996-1001.

¹⁷⁷ Karpas,a.g.e., s.60-61; Baktıya,a.g.e., s.184.

kendi içişlerinin takipçisi iken somut sokak tecrübesinde ait oldukları cemaatleri işaret eden spesifik renklerde-gösterişsiz elbise giymek, şehirlerde ata binmemek ve at üzerinde Müslümanların yanından geçmemek, gibi çeşitli göstergelere uymak zorundaydı.¹⁷⁸ Bu semboller geleneksel dönemde toplumda cemaatler arasında öteden beri var olan bir kabulle gerçekleşirken ironik olarak çatışmalara mahal vermek yerine devletin gruplar arası çatışmalardan kaçınmak için yarattığı çözüm yoluydu. Fakat Tanzimat artık toplumun kendisine dayatılan bazı kodların kendisine dar geldiği ve değişmesi gerektiğini düşündüğü bir zamanda ortaya çıkarken; devletin geleneksel dönemde başvurduğu cemaatler arasındaki farklılıklar üzerine bina edilen bir toplum anlayışını tasfiye etme yoluna gidecektir. Devletin tradisyonel toplumsal çözüm anlayışına taban tabana zıt olarak devlet la-dini ve sivil bir vatandaşlık anlayışını, toplumsal farklılıkları ortaya çıkaran kodları ilga ederek oluşturmaya çalışacaktır.

Bütün bu genel hususlarla Osmanlı'nın Suriye'ye hem Tanzimat ile hem de Mısır sonrasında ilk bölgeye girişi olan 29 Ekim 1840 tarihinde Ramazan ayına denk gelen günlerde, Suriye Müslüman halkı Osmanlı unsurlarını büyük bir sevinçle karşılamış ve sokaklara çıkmışlardı. Hristiyanlar ilk olarak sokaklardan beri durup taş kervansaraylara sığınsalar da merkez tarafından atanan Esad Muhlis Paşa bölgenin ileri gelenlerini/ayanlarını toplayarak onlara Tanzimat fermanını anlatmış ve Sultan'ın Hristiyan tebaası hakkında buyurduklarına özellikle dikkat çekmiştir. Padişahın Hristiyan halkı Müslüman tebaasından ayırmadığı bir müsavvat çerçevesi içinde baktığını ve Hristiyanlara karşı herhangi bir hakarete şehrin ileri gelen bütün ayanlarının bundan sorumlu tutulacağını aktarmıştır. İşte bu hususların tebaaya aktarımı sonrasında Hristiyan nüfusun Tanzimat'a ve Osmanlı merkezine sempatisi artmış ve hatta Bakhkhash'ın günlüğünde geçtiği üzere Suriye'deki

¹⁷⁸ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale, 1996, s. 39-41.

birtakım Hristiyanlar yeni reformlara olan alakalarını ve iştihaklarını göstermek üzere yeni düzenin sembollerinden biri olan fes takmaya başlamışlardır.¹⁷⁹

Yahudi gruplar ise Suriye’de Tanzimat’ın ilanından sonra Tanzimat kazanımlarından yararlanmak konusunda Hristiyanlar gibi aceleci davranmamışlardır. Yahudiler arasında Tanzimat siyasi bir talep doğurmamış ve gayrimüslim cemaatlerin fermana yaklaşım anlamında en temkinli grubu olarak hareket etmişlerdir. Geleneksel cemaatsel sınırlara Tanzimat sonrasında da gayet dikkat etmişler ve bölgede bu sınırlara uymayı en son bırakan grup olmuşlardır. Ferman akabindeki yıllarda da gösterişli sinagoglar inşa etmemişler, ibadetlerini Müslümanlardan ırak yerlerde yapmayı sürdürmüşler ve spesifik kıyafet kurallarına da riayet etmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla Suriye’deki Tanzimat sonrasında oluşacak olan kutuplaşma çemberinin dışında kalacaklar ve hatta cemaatsel çatışma olayları vuku bulduğunda bu olaylara karışmamak için Müslüman ahaliye korunma karşılığında haraç ödemesi yapacaklardır.¹⁸⁰

Yahudi gruplara karşı Hristiyan gruplar ise Tanzimat’ın yaratacağı hedef toplumu konusunda daha ümitvar oldukları gibi Tanzimat kazanımlarından faydalanmak hususunda da daha aceleci davrandığı görülmektedir.¹⁸¹ Cemaatler arası toplumsal farklılıkları işaret eden geleneksel kodları yeni düzende değiştirmek için hızlı davranmışlar ve bunu diğer Müslüman ve Yahudi gruplar nezdinde de görünür bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Şehir içinde dolaşırken yeşil kıyafetleri tercih etmeleri, haç gibi Hristiyan din sembollerini sokakta taşıyarak yürümeleri, kutsal bayramlarını Müslüman tebaanın göreceği şekilde kutlamaları, Müslüman grupların Çan seslerini giderek daha fazla duymaları, tavernaların-meyhanelerin¹⁸² daha görünür bir hale gelmesi gibi Hristiyanların fermanın sonraki özgürlüklerini gözle görülür bir şekilde kullandıkları alanlar arasındaydı.¹⁸³ Bunlarla beraber

¹⁷⁹ Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.176.

¹⁸⁰ Baktıya, **a.g.e.**, s.185.

¹⁸¹ BOA, A.}MKT.MVL,8/62.

¹⁸² BOA, A.} DVN, 4/14.

¹⁸³ BOA,HR.SYS,1869/3, Lef19. ;BOA, HR.MKT, 185/84. ;BOA,HR.MKT,199/13.

fermanla getirilen bütün tebaanın askerlik yapma mecburiyeti hususunda devlet gayrimüslim tebaaya ayrıcalık tanıyarak “bedel-i askeri” ödemeleri noktasında bu mecburiyetlerini kaldırmıştır. Bu bedel ayrıcalığından Suriye’deki Yahudi gruplar hemen faydalanırken Hristiyan gruplar bedeli ödemeyi reddederek askere gitmek hususunda ısrarcı olmuşlardır.¹⁸⁴ Hristiyan tebaanın attığı bu somut adımlar Müslüman gruplar için kışkırtıcı olarak algılanmıştır. Bazı konsolosluk raporlarında bu husus açıkça belirtilmiştir.¹⁸⁵

Fakat bu noktada bir diğer altı çizilmesi gereken bir husus ise Tanzimat, Müslüman grupların Hristiyan cemaatlere belirli bir karakterde husumet duyduğu ilk dönem değildir. Suriye’deki iç çekişmeler Tanzimat döneminde farklı bir karakter kazanmasına rağmen köken olarak Tanzimat öncesine dayanıyordu.¹⁸⁶ Bu husus da diğer birçok mesele gibi Mısır hakimiyetinin mirasları arasındadır. Mısırlılar da cemaatler arası görece bir eşitlik-özgürlük alanı yaratmışlar ve Müslüman tebaanın bu anlamda dikkatini çekmişlerdir. Suriye’de Mısır döneminde ilk defa Şam’da meyhane açılmış, Şam müftüsünün hanesi olarak yer eden bir eve Hristiyan birileri yerleştirilmiş, sokaklarda içki içilmesi ve Müslüman tebaadan ferde vergisinin alınması gibi uygulamalarla Müslüman halk kışkırtılmıştır.¹⁸⁷ Bununla beraber Mısır hakimiyetinin bölgeden ilga edilmesi için ilk etapta Osmanlılar Suriyelilerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bölgede Tanzimat uygulamaları öncesine denk gelen bu dönemde Osmanlılar Mısır’ın bölgeden sürülmesi için halka geniş imkanlarda silah dağıtımını gerçekleştirmiş ve bölgedeki Müslümanlar-Hristiyanlar arasındaki ilişkileri Mısır’ın ilgası için manipüle etme yoluna girmişlerdir.¹⁸⁸ Bölgedeki Tanzimat uygulamaları sonrası tebaa ilişkileri bu

¹⁸⁴ BOA,HR.MKT,173/11; Maoz, **Ottoman reform in Syria and Palestine, 1840-1861: The impact of the Tanzimat on politics and society**, s.203-204.

¹⁸⁵ A.e., s.203.

¹⁸⁶ Moshe Maoz, “Syrian urban politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861”, **Bulletin of the school of oriental and african studies**, C. 29, No: 2, 1966, s.277.

¹⁸⁷ Baktıya, a.g.e., s.188.

¹⁸⁸ Moshe Maoz, “**Tanzimat’ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumu Üzerine Etkisi**”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, ed. Halil İnalçık, Mehmet Seydanlıoğlu, “Tanzimat”, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ankara, C. 22011, 2019, s. 268.

olumsuz miras üzerine inşa edilmesi Tanzimat'ın akabindeki cemaatler arasındaki reaksiyonların da şiddeti üzerine dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Öte yandan dini-mezhebi çatışmaların şiddetini tetikleyen ve arttıran noktalara değinirken merkez-taşra dualitisinde merkezin giderek artan rolü haricinde dış devletlerin Suriye'deki gözle görülür yaşam alanları ve etkilerine de değinmek gerekmektedir. Tanzimat dolayısıyla merkezin Suriye üzerindeki kontrol mekanizması fazlaştıkça aynı dönemde Avrupa'nın da bu bölgede ilgisi alakası ve hasebiyle bölgedeki nüfuzu da artmıştır. Bu yeni dönemde bölgeye oluşan muhtelif ilgiler ve kontrol mekanizmalarının hem kendi içlerinde hem de Osmanlı merkezine karşı çatışmamasına imkan olmayacak hale gelmiştir. 1830 ve 1840 yıllarından sonra kurulan Avrupa konsolosluklarının olaylar nezdinde hareketlerine bakıldığında gayrimüslimlerin çıkarlarına hizmet ettiklerini görülmüş ve bu durum da Müslüman tebaanın kışkırtıldığı en mühim konuları arasında olmuştur. Bu tarihler toplumsal kimliklerin farklı saiklerle birbiri karşısında harekete geçtiği yıllar olması bu konuda konsoloslukların nasıl duruş aldığına da örneklerini artırır. Dönemin Osmanlı vakanüvisine göre Hristiyanlarla Müslümanlar ne zaman tartışacak olsalar konsoloslukların her daim Hristiyanların yanında tavır aldığına belirtmektedir. Söz konusu olan tartışma içinde Hristiyanların ya da akrabalarının bizzat konsolosluk adına koruma altında olması bu durumun her daim böyle sonuçlanmasını doğurmaktadır.¹⁸⁹ Bu durum başta Müslüman halkın gözünden kaçmamış ve dini kimlikler arasındaki çatışmaların zemini hazırlarken Avrupalı konsolosluk tutumları da böylelikle önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer bir taraftan merkezden bölgeye sunulan yeni düzenlemelere karşı verilen baş kaldırmalara baktığımızda bunu sadece siyasi bir başkaldırma olarak yorumlamak eksik kalacaktır. Taşradaki merkez yorumuyla bu 'fitne' sadece bu reformlara siyasi olarak bir başkaldırı değil aynı zamanda halifeye karşı da bir isyan olarak ele alınıyordu. Burada önemli bir husus Vehhabi hareketi ve bazı Arap elitlerini ayrı tutarsak; taşradaki yerel Müslüman halk aslında komplike gözükse de

¹⁸⁹ Commins, *Islamic reform: Politics and social change in late Ottoman Syria*, s.10.

padişahın sıfatları arasındaki sultan ve halife ayrımını gayet iyi yapıyor, siyasi hükümdarı eleştirmesine rağmen halife sıfatını ayrı bir yerde tutuyordu. Yine de merkezin 1774 yılında ilk kez Müslüman tebaalı bir bölgesi olan Kırım'ı kaybetmesiyle ortaya çıkan halifelik konusundaki endişeleri Tanzimat ve sonrasında artarak devam etmiştir. Ulemanın bu dönemdeki yaşadığı çelişkili tutumlara değinmek bölgedeki tehditleri hem merkez için hem de bölge halkı için anlamamıza yardımcı olacaktır. Bazı Ulemalar taşradaki Osmanlı'yı idare bakımından gayet maharetsiz bulurken aynı ulemalar bölgedeki artan Vehhâbilik tehdidine karşı Osmanlı idaresini desteklemişlerdir.¹⁹⁰ Halkı idareye karşı baş kaldırmakla eleştirdikleri gibi idareyi de marifetsiz yönetimleriyle eleştirmişlerdir.

Osmanlı Suriyesi'ne baktığımızda gayrimüslim-müslim eşitliği ve Hristiyanların can ve ırz güvenliğinin sağlanması Tanzimat ile bölgeye yerleşen düsturlardan/yeniliklerden biri değildi. 1831-1840 arası bölgedeki Mısır dönemi sırasında bu temel toplumsal düstur bölgeyle tanıştırılmış ve tebaanın dikkatini zaten çekmişti. Fakat 1840 yılında bölgenin tekrar Osmanlı hakimiyetine girmesiyle Mısırlı güçler bölgeden bir anda çekilmiş ve ortaya çıkan otorite boşluğu bu çatışmalara zemin hazırlamıştır. Öncelikle 1841-42 arası sonrasında 1849-52 ve en nihayetinde 1859-60 yılları arasında bölge derin bir Maruni-Dürzi çatışmalarına şahit olmuştur.¹⁹¹

3.1.1. 1850 Halep Olayları

Tanzimat'ın yarattığı dönüşümün etkileri Suriye'de birçok alanda tebaa üzerinde etki bırakırken, bu etkilerin toplumun gündelik yaşamsal alanlarındaki fay hatlarını da daha da derinleştirmeye başlaması çok uzun zaman almamıştır. Suriye'de reformların yarattığı derin kırılmaların reaksiyona dönüştüğü ilk yer olarak 1850 Halep olayları ele alınabilir.

¹⁹⁰ Weismann, Zachs, **a.g.e.**, s.16. ; Itzhak Weisman, **Reformlar Arifesinde Hukuk ve Tasavvuf: İbn Abidin'in Fikirleri**, ed. Weisman ve Zachs, s. 99-100.

¹⁹¹ Somel, “Şam'da eğitim sorunu ve Tanzimat'ın Suriye'de geçerli kılınması meselesi (1861)”, s. 94.

Halep'te olaylar bayram sonrasında halk arasında devletin askere alım yapacağına dair söylentiler duymasıyla tetiklenmiştir. Merkez Halep'te nüfus sayımı yaptırmış bu da ahali üzerinde korku yaratmıştır. Tanzimat öncesi Mısır yönetimi de hem ahaliye yeni vergi koymadan önce hem de askere alım yapmadan önce Halep'te nüfus sayımı yapmış ve bu nüfus sayımına göre hareket etmişti. Suriye halkı Osmanlı Devleti'ni her ne kadar Mısır hakimiyetinden/reformlarından kurtarıcı kahraman olarak görse de onun da yavaş yavaş bölgeye aynı reformları çok daha kurumsal ve ayrıntılı bir şekilde getirdiğini fark etmişlerdir.¹⁹²

Bâb-ı Nîreb¹⁹³ mahallesinde başlayan ayaklanmayı öncesinde bölgedeki yerel yönetim tarafından mimlenmiş isimler önderlik etmiştir. Kaynaklar isyana katılan protestocular hakkında farklı sayılar verse de bölgedeki 1819 isyanının da aynı mahallelerden başlaması dikkat çekicidir.¹⁹⁴ Burada toplanan ve isyana katılan tebaa bölge valisi Mustafa Zarif Paşa'nın evine giderek taleplerini net bir şekilde ifade etmişlerdir. Askere alım ve vergi konusunda açık bir şekilde karşı olduklarını belirterek “askere alım yok, vergi yok” demişlerdir. Bölge valisi ilk anda isyancıları

¹⁹² Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.185

¹⁹³ Bâb-ı Nîreb, Haleb'de bir mahalle ismidir. Nireb kelimesi, Süryanice olup giriş, methal anlamındadır. Aynı zamanda şehrin kapılarından birisidir. Kilim, keçecilik, abacılık ve ayakkabıcılık gibi el sanatları bu mahallede yaygındır. Müslümanlardan başka, Hristiyan, Yahudi ve Ermeniler de yaşamaktadır. Kapalı çarşılar ve hanlar oldukça fazladır. Bedeviler ticaret mallarını satmaya geldiklerinde buradaki hanlarda kalırlar. Buradaki Bab-ı Nireb caddesi şehrin en işlek caddelerindendir. Yaygın olarak silah imali de yapılmaktadır. Hasan KARAKÖSE, **“TANZİMAT'A TEPKİ OLARAK ORTAYA ÇIKAN HALEB OLAYI (1850).”**, Journal of International Social Research, C. 10, No: 53, 2017, s.256-258.

¹⁹⁴ Şöyle ki güzîde-i kişver-i Arab olan Haleb mahallâtından Bâb-ı Nîreb aleyhi nikbeti'r-rab denilen mahalle öteden beru mecma-i esâfil ve dâru'n-nedve-i erâzil olarak hattâ ikiyüz otuz beş tarihinde vâli ve elyevm sâkin civâr rahmet lâ yezâlî olan Hurşid Paşa zamanında tuğyân eden nehr'i-fesâd ibtidâ mahalle-i mezbûreden neb'i eylediği ol hengâmı müdrîk olanlardan reside-i semî' olarak leyle-i mezkûrede ba'de'l- işâye mahalle-i merkûmede bir takım eşkıyâ bâğîyâne hareket ve karakolhâneye hücum ve üç nefer nizâmîyeyi cerhe cesâret eyledikleri taraf-ı âcizâneme ihbâr olunduğu saat keyfiyet-i vâkıayı vâli-i vâlişân müşâru'n ileyh hazretlerine bildirmeye müsâraat olunub müşârun-ileyh hazretleri dahî neferât-ı mevcûde-i zabdiye ve ba'zı kavvâs ve tevâbi-i dâire-i aliyeleriyle kendüleri şebdîze suvâr oldukları halde cânib-i fitne- i eşîrrâra ılgâr buyurdular. ;

Karaköse, **a.g.e.**, s. 256-258. İbrahim Râşid, Vak'a-i Haleb, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, No: 9645.

dağıtacak elinde yeterli sayıda güç olmadığını belirterek isyana başlangıçta karşılık vermemiştir.¹⁹⁵ Valinin de kendilerini durduramadığını gören isyancı grup şehir merkezine doğru hareket etmiş ve birçok dükkânı yağmalamıştır.

Genel olarak şehirdeki Hristiyanların hedef alındığı bu isyanda ölü sayısı hakkında bir konsensüs olmamakla birlikte; bazı devlet kayıtlarında yirmi kişi olarak verilmiştir.¹⁹⁶ Halep'teki İngiliz konsülü Werry ise on sekiz Hristiyanın öldüğünü belirtmiştir.¹⁹⁷ Bu noktada isyanı Tanzimat öncesi tebaa arasında bölgede çıkan ayaklanmalardan ayıran husus isyana katılan halkın nefretlerini ya da isyanlarını yönelttiği belirli bir hedef olmasıydı. İsyancılar hedef konusunda kasti bir ayrıma gitmişlerdir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise isyancıların Hristiyanlar arasında daha fakir olan mahallelere dokunmamayı tercih etmesi ve fakir görünümü, eski kiliseleri de es geçmeleri bu isyanın reaksiyon şeklini bugüne kadar olan isyanlardan ayırıyordu.¹⁹⁸

İsyancıların basit dinsel-mezhepsel bir tepkiyle hareket etmediği isyanın akış yönünden belliydi. Bölgede dinsel farklılıklar kadimdi, bölgenin yeni tecrübe ettiği bir durum değildi fakat bölge toplumsal yaşamda Tanzimat'ın yarattığı reform dönüşümleriyle bazı spesifik grupların daha avantajlı görünüm elde etmesini kaldıramıyor ve şiddete dönen refleksler geliştiriyordu. Tanzimat'ın yarattığı vergi-askerlik gibi somut değişiklikler isyanı başlatan sebepler olmuşsa da isyan Tanzimat ile toplumda yaratılan somut ve soyut kompleks bir dönüşümün tetiklediği bir yol üzere gerçekleşmişti. Askere alım ve vergilendirme gibi konular

¹⁹⁵ BOA, İ.DH, 13185/10.

¹⁹⁶ BOA, İ.MVL, 6121.

¹⁹⁷ Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.186. ;

Halep'teki İngiliz konsülü Augustus William Werry on sekiz Hristiyan'ın öldüğünü, Maruni Piskoposu Bulus Arutin'se isyan ilerledikçe sadece yedi kişinin öldürüldüğünü ancak birçoğu kadın olmak üzere üç yüz diğer kişinin yaralandığını belirtir. Bunlardan yetmişinin-se yaralar nedeniyle öldüğünü söyledi. Bir yıl sonra, Osmanlı yetkilileri tarafından derlenen nihai bir yıkım kaydı ise, altı kilise, 688 ev, otuz altı dükkanın yağmlandığını ve lasmen yıkıldığını raporladı.

¹⁹⁸ Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.188.

isyancıların çıkış noktası olsa da zengin Hristiyan mahallelerinde son bulan yağmalama gibi refleksler bunu teyit etmiştir.

Şehirdeki Hristiyanların çoğu mahallelerinden ayrılarak güvenli buldukları hanlara sığınmışlardır.¹⁹⁹ Merkezden kuvvet gelinceye kadar da şehir sokaklarından uzak durmuşlardır. Şehrin eski haline dönmesini isteyen bazı Müslüman gruplar yağmacılar ve vali arasındaki aracılık yaparak şehirdeki gerilimi azaltmaya çalışmışlardır. Merkezden isyanı bastırmak için takviye kuvvetleri gelmiş ve yağmacılarla antlaşma yapmak istemişlerdir.²⁰⁰ İsyancıların merkez kuvvetleriyle antlaşması sonucunda hükümet isyanın harekete geçtiği mahalleler olan şehrin doğu mahallelerine top ateşi açarak isyancılarla çatışma başlatmışlardır.²⁰¹ Merkez kuvvetleri ve isyancılar arasındaki çatışmayı merkez kazanmış ve ayaklananlar tamamen boyun eğdirilmiştir.²⁰² Halep'ten Suriye'ye gönderilen evraka göre merkez birliklerinin şehir idaresini tamamen sağlayarak şehrin huzurunu sağladıklarını not düşmüşlerdir. Kayıtlara göre yaşanan bu muhaberede isyancılar arasından 3400 kişi ölmüş; buna karşın Osmanlı merkez kuvvetlerinin kaybı ise 27 olarak tespit edilmiştir.²⁰³

Ne yazık ki bu isyan bölge valisi tarafından da merkez tarafından da bölgenin Tanzimat sonrası refleksleri açısından kapsamlı yorumlanmamış ve Suriye'deki gruplar arası ve merkez-taşra ilişkisinin kötüye gittiği tespit edilememiştir. Bölge valisine göre bu isyan "Arabistan sakinlerinin isyancı doğasını" gösteren bir durumdan ibaretti²⁰⁴ fakat bu isyanı önceki 1819 isyanından ayıran ve Suriye'deki gerçekleşecek sonraki isyanlara bağlayan durumlar zinciri çok daha komplekti. 1819 yılında Tanzimat öncesi gerçekleşen isyanda bölgedeki Müslüman ve

¹⁹⁹ BOA, İ.DH, 131185/5.

²⁰⁰ Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.188.

²⁰¹ BOA, İ.HR,3526.

²⁰² Konsül Werry'in raporuna göre "İsyancılara tamamen boyun eğdirilmiş, oturdukları mahalleler ise yıkılmış ve yanmıştı. Şehrin her bölgesinde mükemmel bir sükunet vardı." ; Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 Sosyal ve Kültürel Bir Tarih**, s.188.

²⁰³ BOA, İ.DH,13495/3.; BOA,İ.DH,13304.

²⁰⁴ Masters, **a.g.e.**, s.187-188.

Hristiyanlar valiye karşı ittifak yapmışlardı. Bu ittifak sonucunda ayaklanan gruplar Hristiyan mahallelerini yağmalamamıştı. Gruplar arasındaki gerilim bu boyutta olmadığı gibi merkez bir güce karşı birleşip ittifak yapabiliyorlardı. Tanzimat sonrasındaki bölgede yaşanan ayaklanmaları öncesinden ayıran en büyük karakter farkı da zaten bu nokta etrafında şekillenecektir.

3.1.2. Maruni-Dürzi Çatışması

Maruni-Dürzi çatışmaları bölgedeki çatışmaların ve geçimsizliklerin genel olarak kilit ismini oluşturmuştur. Bölgedeki iki kilit grup arasındaki köşe taşı olan olaylar Tanzimat sonrası bölge okumalarında ilk sırada yer almıştır. Bu olayların önemini vurgularken genelde mezhepsel farklılıklar baz alınsa da olayları açıklarken yalnızca dinsel farklılıkları ön plana çıkaran bir okuma eksik ve faydasız kalacaktır.

Bu hizipsel çatışmaların dayandığı birçok arka plan ve bölgede hayata geçirilmeye çalışılan yeni uygulamalar yatsa da burada Maruni-Dürzi çatışmaları genel olarak dinsel karakteriyle, yereldeki feodal güç çatışmalarıyla ve bölgede uygulanmaya çalışılan Tanzimat'ın beraberinde getirdiği merkezileşmeyle ele almaya çalışacağız. Tanzimat'ın yereldeki yarattığı farklılıkların bu gerilimi nasıl tetiklediğini ve bölgede hiziplerde kadim olarak gözlemlenmeyen bazı spesifik hususlarda nasıl farkındalık yarattığı üzerinde okumayı burada da sürdürmek daha kapsamlı olacaktır.

18. yüzyıl öncesi de bölgede gruplar arasında misyonerlik faaliyetleriyle bazı Dürzilerin Hristiyanlığa geçişi gibi ara ara pürüzlü konular belirse de bölge halkı bu yüzyıla değin görece barışçıl ilişkilerini sürdürmeyi başarmıştır.²⁰⁵ Dini kimliklerin bölgede ayrıntılı olarak ne ifade ettiği 19 yüzyıl sonrasının konusudur. Bölgedeki en köklü çatışmanın/olayın patlak verdiği Cebel'de Maanların kendini Dürzi olarak nitelendirmesi, Şihabların ise Sünni olması ya da Hristiyanların bir kısmının Maruni olması bölge ittifakları-anlaşmazlıkları açısından pek bir şey ifade

²⁰⁵ Halûk Ülman, **1861 Suriye Buhranı; Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966, s.16-17

etmemektedir. Bölgede yaşamsal faaliyetler için elbette 19. yüzyıl öncesinde de ittifaklar ve çatışmalar vardı fakat bu gerilimler ve müttefiklikler dinsel farklılıklara göre değil siyasi amaçlar doğrultusunda yapılmaktadır.²⁰⁶ Bu doğrultuda ortaya ironik bir gerçek çıkmaktadır. Bölge çalışmalarında da hakim olan diskura göre dini kimliklerin 19. yüzyıl sonrasında siyasallaştığı görülmektedir fakat öte yandan bölgedeki bu grupların önceki tecrübesinin aksine siyasi ittifakalar-çatışmalar yerine mezhepsel olana yönelmesi kimliklerin odak noktasının da değiştiğini göstermektedir.

Maruni ve Dürzi çatışmaların Tanzimat bazlı olarak en önemli dayandığı nokta bölgedeki diğer birçok olayın da çıkış noktası olan Tanzimat öncesi bölgedeki Mısır hakimiyetiydi. Lübnan’da güçlü bir siyasi yönetimin başında olan Beşir El Şihab yönetimi sırasında gruplar arasındaki dengeyi Dürzilerin memnun olmayacağı şekilde kurmuş ve bu dengenin sonunun gelmesi de Tanzimat’ın reaksiyon zincirine katlanarak eklenmiştir. Beşir kendi hâkimiyetini tam olarak kurma adına Dürzileri göçe zorlamış ve zorlama sonrasında oluşan Dürzi ayaklanmasında Dürzilere karşı Marunileri silahlandırmıştır.²⁰⁷ Mısır hakimiyeti sırasında İbrahim Paşa tarafından benimsenen grupların silahlandırılması ya da silahtan arındırılma politikası kısa süreli siyasi olarak İbrahim Paşa yönetimini fayda sağlamışsa da sonraki dönemde gruplar arasında bölgenin sorunları arasında onulmaz yara açacaktır.

Bu olayların akabinde devlet tekrar bölgede hakimiyetini kurduktan sonra Dürziler eski yerlerini talep etmiş ve bu durumun sorumlusu olarak Marunileri göstererek bir intikam ilişkisine çoktan girmişlerdir. Bölgedeki bu iç ilişkilerin yanında bölgenin bu yüzyılda yoğun olarak dış devletlerle olan ilişkisi de yabancı devletlerin bölge içi ilişkilerde söz sahibi olmasının yolunu yavaş yavaş açmaya başlamıştır. Devletler arasında ‘cemaatler bölüşümü’ bu dönemin trend konuları arasındadır ve Fransa bu akıma Marunilerin yanında yerini alırken; İngiltere ise

²⁰⁶ Baktıaya, **a.g.e.**, s. 187

²⁰⁷ Ülman, **a.g.e.** s.14 ; M. Tayyib Gökbilgin, **1840’tan 1861’e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946, s.641

Dürzilerin yanında yer alarak bölgedeki misyonlarını gerçekleştirmenin bir basamağını inşa etmişlerdir.²⁰⁸

Bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesisine müteakip Dürziler ve Maruniler arasındaki çatışmaların en belirgin olanlarının ilki 1841 yılına rastlamaktadır. Devlet Mısırlılar sonrasında Cebel'deki muhtelif gruplar arasındaki dengeyi yeniden tesis etmeye²⁰⁹ ve Şihap ailesinin bölgede artan nüfuzunu elimine etmeye çalışırken bölgede gruplar arasındaki sular durulmamıştır.²¹⁰ Devlet bölgede cemaatler arasında eşitlikçi rolünü hem bölge içi politikasında hem de dış devletlere ispat etmek zorundaydı.²¹¹ 1841 yılındaki çatışmalarda devlet görünürde Dürzi tarafını destekliyor gibi gözükürken; bu duruşu bozmak adına Marunilerin ısrarla istediği silahların bir kısmını göndermiştir.²¹² 1845 yılına gelindiğinde bölge yine Dürzilerle Maruniler arasında hareketli çatışmalara konu olmuştur.²¹³

En nihayetinde, bölgede Tanzimat reformlarının reaksiyon boyutunun belki de en derin hissedildiği olay 1860 olayları oldu. Bölge halkı yerelde gruplar arasında gayrimüslimler lehine değişen ekonomik dengesizlik üzerine zaten dolmuş; Tanzimat'ın müsavat gibi ilkeleriyle de gruplar arasındaki sosyal dengenin altüst olduğunu düşünüyorlardı.

Tanzimat Fermanı'nın belki de yaratıcısı olan Reşit Paşa'nın Islahat Fermanı'na muhalefet etmesi bu anlamda oldukça manidardır. Paşanın muhalefetine ana kaynağının fermanının imparatorluk milletleri arasında fark bırakmayan anlayışta çok ileri gittiği çerçevesinde yoğunlaşması da bir diğer dikkat çekici unsurdur. Paşa'ya göre bu fermandaki bu hususun Devlet-i Aliyye'nin altıyüz senelik rengini tamamiyle zıddı muhalif olan bir renge koyacak ve ehl-i islam ve Hristiyanlar arasında hayati bir çatışma çıkmasına vesile olacağını ve hatta

²⁰⁸ Baktıaya, **a.g.e.**, s.193

²⁰⁹ BOA,HR.SFR.3,9/91. ;BOA, HR.SFR.3.3/38.

²¹⁰ Gökbiçgin, **a.g.e.**, s.641.;BOA,HR.SFR.3.2/9. ;BOA,HR.SFR.3,10/11.

²¹¹ BOA,HR.SFR.3,2/1.

²¹² **A.e.**, s.646.

²¹³ BOA, A}MKT, 10/54. ; BOA,A.}MKT,21/27

İstanbul'da olmasa bile Halep, Şam gibi yerlerde buna girişilmesi akıl karı olmayacağını ifade etmiştir.²¹⁴

Reşit Paşa'nın söylediği gibi reformlar bölgelerde patlak verdi ve özellikle işaret ettiği gibi Şam ve çevresinde reformlara karşı reaksiyonlar daha kanlı oldu. Tanzimat öncesinde şekillenen fakat Tanzimat düzenlemeleriyle kutuplaşmanın hızlıca büyüdüğü gruplar arasındaki artan gerilimler; bölge halkının Hristiyanlara saldırmasıyla son buldu.²¹⁵ Dürziler ve bazı Arap bedevileri Cebel-i Lübnan'da Marunilerin çoğunlukta yaşadığı köyleri hedef almasıyla olaylar başladı. Bölgedeki Avrupa konsoloslukları da bir diğer hedef alınan yerler arasındaydı. Sayda civarında da bazı kiliseler yağmalanmış ve papazları da katledilmişti.²¹⁶ Suriye halkının tahammül noktasının son bulduğu olayın Tanzimat süreciyle birlikte gelen "Müslümanların üstün olduğu toplumsal bir statü"den yoksun bırakılmak olması oldukça dikkat çekici bir husustur. Tanzimat öncesinde de Mısır yönetimindeki haksızlıkları yaşamış, Avrupalı devletlerin gayrimüslimlerle yerel ticaretteki hegemonyasını bizzat tecrübe etmiş Suriye halkının sabrını taşıran unsur Tanzimat'ın yarattığı toplumdaki sembolik üstünlüğünü kaybetmiş olmasıydı. Bölgede de lokal halk birçok açıdan Tanzimat'a karşı refleksler geliştirse de 1860 olaylarının da gösterdiği üzere yerel reaksiyonların ana vurgusu gruplar arasındaki dini fay hatlarının patlak vermesidir.

1860 olayları sonrasında devlet bölgede Fuat Paşa eliyle çok sert cezalandırmalara girişti. Alınan önlemlerin en önemli hususu Avrupalı devletlerin bölgeye bizzat müdahale etmemesiydi fakat devlet buna karşı çıkamadı ve Fransa bir yıl sürecek olan asker çıkartmasını Lübnan'a gerçekleştirdi. 1861'de İstanbul'da düzenlenen konferans sonrasında merkez Balkan coğrafyasında acı tecrübelerini yaşadığı ve Arap coğrafyasına sıçramaması için direndiği sonla karşılaştı ve

²¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, "Tezâkir 1-12, haz", Cavid Baysun, **Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara**, 1991, s.77.

²¹⁵ Adil Baktıaya, "**19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Şam Olayları**", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 58, 2011, s.30.

²¹⁶ Gökbilgin, **a.g.e.**, s.688.

Lübnan'da özerk bir bölge olan Lübnan mutasarrıflığı kuruldu.²¹⁷ Devlet olaylar sırasında musibete uğrayan gruplara tazminat ödemeye uzun yıllar boyunca devam etti²¹⁸

Bu olayların nedenlerini sayarken vurgumuzu Tanzimat'ın nasıl tetiklediği üzerine oluştursak da bu olayların bu kadar büyüyerek ve domino taşı etkisiyle çoğalarak devam etmesi genel olarak bölgedeki derin bir asayiş ve güvenlik sorununun olmasına da dayandırılıyordu. Merkez bölgeye birçok yeni uygulamayla giderken hem bunları uygulayacak kurumsal kadrodan mahrumdu hem de bu geniş kurumsal bürokrasiyle başa çıkacak mali bütçeyi bu kısımlara ayırma lüksü yoktu. Dolayısıyla uygulamaları halka aktaracak ilk merci ola yerel memurlardan yana kötü bir deneyim yaşayan merkez bunu öngöremediği gibi oluşacak tepkilerin bu kadar kompleks olmasını da beklemiyordu. Aynı zamanda Osmanlı Suriyesi'nin birçok yerine yayılan ve farklı tarihlerde patlak veren olayları büyümeden bastırarak ve dağılmasını engelleyecek düzenli güçlü bir ordunun Suriye'de olmaması da derin bir asayiş problemi idi. İmparatorluk Kırım'da içinde bulunduğu savaş dolayısıyla zaten elinde bulundurduğu bütün nizami kuvvetleri oraya çekmiş artı olarak da Suriye'de toplamaya çalıştığı bütün asker kuvvetlerini de Kırım'a yönlendirmişti ve böylelikle reformlarla baştan oluşturulmaya çalışılan bir 'Arabistan Ordusu'nun etkinliği şöyle dursun Suriye'de mevcut olan nizami kuvvetlerin de tümü bu çatışmalar patlak verirken bölgede yoktu. Dolayısıyla hem çatışmalara baştan bir neden olarak bölgede asayiş eksikliği hem de çatışmaların durdurulmadan giderek artarak devam etmesi çatışmaları büyümeden durduracak bir nizami kuvvetin olmamasına bağlıdır.²¹⁹

Bunlara ilaveten, 1860 olayları bölgedeki Tanzimat uygulamalarına karşı geliştirilen en büyük reaksiyon olsa da reformlar açısından sonucu ironiktir. Devlet gruplar arasında katı önlemler alınarak süratli bir şekilde Tanzimat reformlarını

²¹⁷ Baktıaya, **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu**, s. 200.

²¹⁸ BOA,HR.SFR.3,83/2,Lef,2. ; BOA, İ.MTZ.CL,3/142.

²¹⁹ Somel,**Şam'da Eğitim Sorunu Ve Tanzimat'ın Suriye'de Geçerli Kılınması Meselesi (1861)**, s.96.

tekrar bölgede daha etkili bir şekilde uygulamaya konması bölge halkının Tanzimat'a karşı verdiği reaksiyonlara karşı merkezin yine Tanzimat reformlarıyla karşılık vermesi önemli bir husustur. Devlet bölgedeki asker sayısını ve niteliğini arttırarak yerel güçlerin etkinliğini önemli oranda azalttı, Şam ile İstanbul telgraf hattıyla birbirine bağlanarak devletin bölgedeki haberdarlığı daha da arttı. Tanzimat'ın çok vurguladığı üzere devlet bölgedeki lokal unsurları daha da yakından tespit edip; güvenliği arttırırken vergi kalemlerini de arttırmış oldu.²²⁰ Gruplar arasındaki tansiyon 1860'ta zirve noktasını gördü. Devletin bir başka Hristiyan devletle savaşa girmesi ya da merkezde Sultanın değişimi gruplar arasında 1860'a benzer bir tansiyon yaratmadı. Aksine küçük büyük olaylar yaratsa da olağan yerel şiddet çerçevesi etrafında kaldı.²²¹

3.1.3. Çatışmalara Coğrafi Bir Bakış: Beyrut Örneği

Erken 19. Yüzyıla bir köy olarak giren Beyrut, yüzyılın sonuna geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda sivrilmiş bir liman şehriydi.²²² Kıyı-liman şehri olarak ele alabileceğimiz Osmanlı Beyrut'u, periferinin liman şehirlerinden olması hasebiyle de farklılıklar göstermektedir. Gözlemlenen farklılıklar hem merkez olmayıp periferi olmasından kaynaklandığı gibi hem de liman kenti olmasından kaynaklanır. Yekûn bir yapının gözlemlenmediği Osmanlı İmparatorluğu'nda Beyrut merkezden uzak her şehir gibi kendi içinde merkezden daha farklı karakterler barındırırken; liman kenti olması da ona merkezden bağımsız bambaşka aktörler ve özellikler bütünü sağlar. Dolayısıyla Beyrut'un rol aldığı olaylar ele alınırken merkez olmayan bir periferi olması hasebiyle bir 'liman kenti' olduğu da göz önünde bulundurulması gereklidir.²²³

²²⁰ Owen, **The Middle East in the World Economy: 1800-1914**, s.170

²²¹ BOA,YPRK.DH,1/7.. ; BOA,İ.MTZ.CL,4/240. ; BOA,A.}MTZ.CL,2/92.

²²² Leila Tarazi Fawaz, **Merchants and migrants in nineteenth-century Beirut**, Harvard University Press, 2013; J. Jens Hanssen, **Fin de siècle Beirut: the making of an Ottoman provincial capital**, Oxford University Press, 2005.

²²³ Meltem Toksöz, **"Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi"**, H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.215-218.

Osmanlı Suriyesi'nde spesifik olarak Beyrut bölgesine baktığımızda onu bölge içinde özelleştiren husus; hem Tanzimat öncesinde hem de sonrasında merkez tarafından yaratılan bir reform sürecinin bir parçası iken öte taraftan da kıyı şehri olması nedeniyle küresel bir düzenin de parçası olmasından kaynaklanır.²²⁴

Aslında Beyrut'un şahit olduğu çatışmalar incelenirken zaman zaman yüzeysel bir platformda ele alınan 'vilayet ve şehir' tarihçiliğinin bölgedeki olayları maruz bıraktığı sığıltan da kurtularak; Tanzimat'ın oradaki mezhep çatışmalarını nasıl tetiklediğini üzerine bu perspektiften gitmek anlamlı olacaktır. Bunun sonucunda Tanzimat reformlarının bölgesel izdüşümlerini spesifik bir şehir/olay üzerinden geniş bir aktör ve tesirleriyle ele almış olmak hem de bölge tarihine hem de Tanzimat reformlarına farklı bir pencereden selam edebilir.

Merkezden uzak Osmanlı taşrasının her birini kendi içinde farklı farklı ele alırken; bu bölgenin kendi özelinde taşıdığı etnik, dini çeşitlilik yanında bölgede hep var olan yerleşikler ve sonradan yerleş(tiril)en konargöçerlerin yarattığı havayı yorumlarken sadece merkezin yeni dayattığı reformlarla değil buranın bir liman şehri olması dolayısıyla dünya ekonomisine bağlanmasıyla aldığı kodlar tarafından bakmak daha açıklayıcı olacaktır. Bölgenin ve içindeki hareketlerin evrilmesini değerlendirirken bu çalışma özelinde Tanzimat reformları temel alırken bölgenin kendi içindeki özgün, beşeri dönüşümünü göz ardı etmemek önemlidir. Böylece Osmanlı değişim ve dönüşümünü daha iyi anlamamıza olanak çıkacaktır.

3.2. Aşiret Çatışmaları

Aşiretlerdeki hüküm süren kuralların değişen ve dönüşen devlet reformlarına dair tutundukları tavırlardaki devamlılığı gözlemlediğimizde; aşiretlerin Osmanlı devletinin ve çeşitli kurumlarının (halifelik gibi) benimsediği devamlılık geleneğine çok yakın tutumlar sergilendiklerini görüyoruz. Köklü değişim ve dönüşüm dönemi olsa da bu reformların arasında büyük resimde devlet anlayışı, halifelik anlayışı küçük resimde büyük aşiret ya da küçük bir cemaatin reformlara

²²⁴ Edhem Eldem vd., *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, Cambridge University Press, 1999.

karşı gösterdiği tavırlar aslında bir ‘anlayış sürekliliğini/devamlılığını’ göstermektedir. Yeni reformlar-yeni tutumlar çerçevesinde incelediğimiz bu alan bile bir gelenek devamlılığıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakarken devamlı surette çağın gerekliliklerine ayak uydurma anlayışını benimsemiş bir devletin ‘mamur kur’an ve şariat yolunda sekmeden devam eden’ bir eskiye dönme çabası bir dualite gibi gözüktü de aslında güçlü bir devamlılığa işaret etmektedir. Büyük planda merkezde devlet için yaptığımız bu yorumu küçük planda taşrada aşiret-cemaat yapıları için yapmak mümkün gözüküyor. Bu bölümde bu yüzden irili ufaklı bu yapıların reaksiyonlarını bu ‘süreklilik’ açısından okumaya çalışacağız.

Osmanlı İmparatorluğu Arap coğrafyasında hakimiyet kurmasının ilk yılları itibariyle bu bölgedeki aşiretlerin sebep olduğu asayiş bozukluğuyla da mücadele etmeye başlamıştır.²²⁵ Devletin periferide gücünü daha derin inşa etmeye çalıştığı Tanzimat sürecinde de bölgedeki aşiretlerin bu değişim sürecinin içinde nasıl rol aldıkları ve bu rollere verdikleri reaksiyonlar hayatidir.

Konar-göçer aşiretlerin iskanı asker ve vergi alınması gibi konularla Tanzimat’ın direkt nüfuz alanına giriyor ve merkezin bütün bölgelerde gücünü derinleştirme açısından da Tanzimat’ın aşiretlere dokunması kaçınılmaz oluyordu. 17. yüzyıldan itibaren aşiretlerin iskanı devletin gündemine girmişse de merkezin bu alandaki problemleri Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir. Orta-Anadolu gibi merkeze Arap coğrafyalarından çok daha yakın olan bir bölgede devlet aşiretlerin iskanı meselesini çıkardığı emir ve kararnamelerle çok daha erken bir tarihte ele almış fakat gerekli gördüğü aşamayı kaydedemediği gibi gittikçe sorunlaşan bir konu haline gelmiştir.²²⁶

Devlet fiziki olarak daha uzak ve nüfuz açısından da sıkıntı yaşadığı Arap coğrafyasında bu meseleyi Tanzimat’la tekrar daha ayrıntılı gündemine almıştır.

²²⁵ Abdullah Saydam, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 8, No: 1, 1993, s. 243.

²²⁶ A.e., s.243 ; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren yayıncılık ve kitapçılık, 1987.

Böylelikle aşiretler üzerinde zaten zorlanılan bir konu Tanzimat gündemiyle birleşmiş ve aşiretlerin her daim refleks gösterdiği bir konunun reaksiyon karakteri Tanzimat ile çeşitlenmiş ve değişmiştir.

Aşiretlerin iskan meselesinin can alıcı noktası aşiretlerin kendi içindeki devlete mal olduğu vergi ve asker sıkıntısının yanında konar-göçer bu aşiretlerin saldırılarının yerleşik ahaliyi zor durumda bırakarak onları bulunduğu yerdeki toprağını bırakarak göç etmesine sebebiyet vermesidir.²²⁷ Dolayısıyla devlet açısından zaten nüfuzunun ve beklentisinin sıkıntılı olduğu bir grubun etkisi yerel halka da eklenerek ve dolayısıyla katlanarak devam etmiştir.

Osmanlı Suriyesi'nde özellikle Halep çevresinde Arap, Kürt ve az sayıda da olsa Türkmen aşiretlerinin saldırıları gözlemleniyordu. Tanzimat döneminde de bu aşiretlerin saldırı oranları azalmadığı gibi fazlalaşmıştır. Hususiyetle Aneze ve Şemmer aşiretlerinin saldırıları bölgedeki halkı zorluyor ve göç etmesine neden oluyordu. Bölge coğrafi açılarından da Bedevi konar-göçer gruplara saldırı ve saklanma bakımından kolaylık sağlıyor ve bu da devletin işini zorlaştırıyordu. Aşiret saldırıları imparatorlukta Osmanlı Suriyesi'ne has bir olgu değildi. Çukurova²²⁸, Ege²²⁹ ve Doğu ve Güney Anadolu'nun²³⁰ birçok yerinde konar-göçer gruplar yerli halka saldırmış ve onların yaşadıkları yeri terk etmesini sağlamıştır. Bu bölgelerdeki birçok köy boşalmış tarım toprakları atıl duruma gelmiştir.²³¹ Fakat Osmanlı Suriyesi'nde konar-göçer aşiretlerin problemleri katlanarak devam edecektir. Bölgede yaşayan halk Tanzimat'ın getirdiği yükümlülükler ve sosyal denge değişimi ile zorlanırken; konar-göçer grupların saldırıları bir diğer zorlayıcı unsuru oluşturmuştur. Tanzimat'ın bu aşiretler konusunda iki ana beklentisi vardı; bu aşiretlerin devlet nezdinde tespiti ve vergi ve askere alımla devlet nüfuzuna bağlanması ve bu aşiretlerin sebep olduğu yerleşiklerin göçlerinin durdurulması. Devlet bu aşiretlerin başıbozuk hareketlerini engellemeye çalıştığı gibi yerleşik

²²⁷ Orhonlu, **a.g.e.**

²²⁸ BOA, İ.MVL, 7126; BOA,İ.DH, 14863, 15110.

²²⁹ BOA, İ.MVL, 10917.

²³⁰ BOA, İ.DH, 16232; BOA,İ.MVL, 10473, 10320

²³¹ Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.244.

ahali tarafından göç etme izni isteyenler²³² ya da halihazırda çiftini zaten terk etmiş olanlarla ilgilenmek durumunda kalıyordu.

3.2.1. Aneze ve Şemmer

Devlet Suriye’de hakimiyetlerinin ilk yılından itibaren bölgedeki istikrar açısından Aneze ve Şemmer aşiretlerine karşın Fadl ve Mevali gibi nüfuzlu Arap kabilelerini desteklemiştir. 17. yüzyıldan sonra bu denge yavaş yavaş değişmiş ve Aneze ve Şemmer aşiretleri bölgedeki üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Devlet bölgedeki nüfus dengeleri açısından buraya Türk gruplar yerleştirdiyse de bu grupların iskân faaliyetleri başarılı olmamış ve Anadolu’ya geri dönmüşlerdir.²³³ Şemmer ve Aneze aşiretlerinin hem kendi aralarında hem de devlete karşı olan mücadelesi²³⁴ Tanzimat dönemi için yeni olmamakla birlikte Tanzimat döneminde bölgedeki diğer gruplar arasındaki çatışmalarla birlikte bir karakter değişimine uğramışlardır.

Tanzimat’ın merkezileşme iddiaları Arap coğrafyasında geç yankı bulsa da Tanzimat hükümlerinin Suriye çevresinde artık duyulmaya başladığı 1850-60 yılları arasında Anezelilerin Halep’te devamlı suretle yağma hareketinde bulunarak yerli halkı zorlaması Tanzimat açısından dikkat çekicidir.²³⁵ Bu aşiretlerin baskınlarına sadece yerli halk değil bölgeden ticari amaçla yahut hac maksadıyla geçen halk da maruz kalmaktadır. Devlet bunun için de zaman zaman askeri tedbirlerini bölgede arttırmaya çalışmıştır.²³⁶

Vergi ve askere alım dışında Tanzimat’ın bu aşiretleri ilgilendiren en önemli uygulaması aşiretlerin başında bulunan reis/şeyhin ilk önce bölge valisine sonrasında ise merkeze sunularak padişahın onayı alındıktan sonra aşiret şeyhiliğine/reisliğine oturmasıdır. Bu durum Tanzimat uygulamaların aşiretler

²³² BOA, HAT, 5288x-H,K,M,N.

²³³ Abdülkerim Özaydın, "Aneze", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, III.Cilt İstanbul 1991.s.195-196.

²³⁴ BOA, İ.MVL, 8035.

²³⁵ Özaydın, a.g.e.s.196.

²³⁶ BOA, İ.DH, 17230.

açısından zorlayıcı bulunduğu önemli noktalardan biriydi. Dolayısıyla bu konu özelinde bu aşiretlerin zaman zaman devlete isyan ettiği görmekteyiz.²³⁷ Halep çevresindeki devlete karşı çıkardıkları problemlerle bilinen Anezelilerden Kudaan kabilesinin şeyhinin 1850-51 arasında devlet tarafından tasvip edilmeyen davranışları sonucunda kabile reisliğinden çıkartılıp yerine başka bir şeyh atandığı görülmektedir.²³⁸ Fakat bu örnekte dikkat çekici bir diğer husus merkez tarafından görevinden alınan eski şeyhle yeni atanan şeyh aralarında ittifak yaparak yeniden devlete karşı isyan etmeleridir. Halep'in yakınlarındaki bazı köylere saldırmışlar ve yerleşik halkın hayvanlarını almışlardır. Bunun üzerine devlet askeri güç kullanarak bu yağmaları bastırmıştır.²³⁹

Merkez bölgedeki diğer mezhepler arasındaki çıkan çatışmalarda yaptığı gibi grupları daha yakından tanıma anlayışı da Tanzimat döneminde devletin taşra için değişen çözüm karakterinin bir göstergesidir. Merkez Aneze ve Şemmer aşiretlerinin durulmayan faaliyetlerine karşı çözüm ararken bu aşiretler hakkında eyaletlerden raporlar istemiştir.²⁴⁰

Bu aşiretlerle devletin baş etme gayreti ve yöntemleri yeni dönemle birlikte nicelik olarak değişse de nitelik olarak benzer kalması dikkat çekicidir. Meclis-i Vala bu konu üzerinde durmuş ve çeşitli askeri önerilerle gitse de hazineye ek bir gider olacağı düşünülerek bu fikirlerden vazgeçilmiştir.²⁴¹ Mezkur aşiretlerle devletin Tanzimat döneminde de geleneksel yolu seçerek bölgedeki başıbozuklara başvurması ironiktir. Aneze ve Şemmer'e düşman aşiretlerden seçilen başıbozuklar Aneze ve Şemmer ile mücadelede görevlendirilmiştir. Bunun yanında zaman zaman Aneze ve Şemmer'in reisleri birbirlerine karşı mücadeleleri mükafatlandırılarak; birbirlerine karşı devletin yanına çekilmeye çalışılmıştır.²⁴²

²³⁷ Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.246.

²³⁸ BOA, İ.DH, 15593.

²³⁹ Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.246.

²⁴⁰ BOA, İ.MVL., 4938. ; BOA, İ.MVL, 4938.

²⁴¹ Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.253.

²⁴² BOA, İ.MVL, 12529.

Devlet bölgedeki ilk hakimiyeti sırasındaki başvurduğu bölgedeki asilere karşılık devlete daha bağlı unsurları yerleştirmek politikasını Tanzimat sonrasında da denemiştir. Kırım savaşıdan sonra gelen Müslüman halkın bazılarını bu sorunlu bölgelere yerleştirmiştir. 1865'ten sonra bölgeye bu saiklerle yerleştiren Çeçen halkın iskanından da gerekli çözümü alınamamıştır.²⁴³

²⁴³ Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.255.

SONUÇ

Osmanlı Suriyesi'nde Tanzimat'ın bölgeye icbar ettiği somut ve soyut adımlar ve onların tetiklediği yerel reaksiyonlar yalnızca 1839 tarihi ve sonrasının mahsulü değildi. Osmanlı'nın bölgede var olduğundan beri çizdiği ya da çizemediği fiziksel ve sosyal sınırların bir mirası olarak Tanzimat anlayışıyla birleşmişti. Dolayısıyla bu çalışma boyunca, tarihlerde ya da olaylardaki keskinlikten ziyade 'devamlılık' ve 'miras' düşünme dünyasına sadık kalmaya çalıştık.

Suriye'de değişim 19. yüzyılın ürünü olmadığı gibi bölge her daim kendi içinde sınır, idare, grup, yönetici gibi hususlarda bir devinim halindeydi. Bu devinim ve hareketlilikteki süreklilik hali çalışmanın birinci bölümün temelini oluşturmaya çalıştı. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Suriyesi** bölümünde 'Osmanlı Suriyesi' denildiğinde hangi özel hudutlardan bahsedildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada bahsedilen coğrafyalar için sınır koyma meselesi kolay olmasa da; fiziksel sınırları belli olan bir çalışmanın hudutları daha iyi belli olacaktır düsturuyla hareket edildi. Fakat 19. yüzyılın öncesinde pek çok yere benzer bir şekilde Suriye'de de sınırlar mutlak bir şekilde olmadığı ortaya çıktı.²⁴⁴ Bölge sınırlarının bu kadar belirginleşmesi 19. yüzyıl ve sonrasının bir konusu olmakla beraber; pek çok araştırmacının modern dünyadaki bu trendin izini tarihte de bulmaya çalışması bu karmaşayı ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biri olduğu gerçeğiyle,²⁴⁵ mütevazî olan bu çalışma da sınırlarını belirlemek için 'Büyük Suriye' (Greater Syria) adının kullanıldığı coğrafya sınırlarının dışına çıkmamaya özen gösterdi.

Çalışmanın birinci bölümü, tezin ana meselesi olan reformlar ve bölge reaksiyonları karşılaştırmasına gelmeden bölgeye dair sınırlar, değişiklikler ve bölgenin ana çehresini oluşturan başlıklar üzerine gitmeyi hedefledi. Bu hedefin altını Tanzimat öncesi Suriye'de idare, ekonomi, adli düzen, eğitim, toplum ve mahalli unsurlar ve son olarak da Mehmet Ali Paşa Suriyesi başlıkları ile doldurulmaya çalıştı.

²⁴⁴ Baktıaya, **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu**, s.28.

²⁴⁵ Barbir, **a.g.e.**, s.16.

Bu bölümde vurgulanmaya çalışılan hususlar ve bulgular tezin ana meselelerini destekleyecek biçimde şekillendiği görüldü. Bu bölümle beraber Suriye bölgesinde sınıflandırmaların aktif değişken yapısını, zaman içerisinde hem devlet nezdinde hem de lokal düzlemde bölgeye dair ekonomik, politik, sosyolojik güç dengelerinin değişmesi üzerine ortaya çıkan dönüşümlerin bir parçası olarak ele almanın; bölge üzerindeki Tanzimat okumalarımızı etkiledi. Merkezin bölgede farklı alanlarda gerçekleştirdiği bu hareketli dönüşümler aynı zamanda bölge nezdinde bazı noktalardaki önemli değişimlere işaret ettiği görüldü. Tanzimat öncesinde, bölge içerisindeki şehirlerin zaman içerisinde farklı oranlarda değişim göstermesi ve dolayısıyla hiyerarşilerin değişime uğraması, merkezin bölge üzerindeki denetimini zaman zaman arttırmak istemesi ve son olarak bölge içindeki çatışmalar ve karışıklıklar üzerine devletin müdahalesi ile getirilen yeni düzenlemeler bu değişimlere verilecek destekleyici örnekler oldu.

Aynı bölümde Osmanlı merkezinin Tanzimat öncesi dönemde bölgede kendi meşruiyetini nasıl sağladığını ve sağlama araçlarının üzerine gidildi. Bu hususa eğilirken devletlerin kendi sınırlarındaki bölgeler üzerindeki otoritesini uygulama biçimlerine ve gücünü meşrulaştırma araçlarına 21. yüzyıl modern bir bakış açısıyla bakılmamaya çalışıldı. Ve nihayetinde, Osmanlı merkezinin Arap coğrafyasındaki otoritesini uygulama biçimleri Tanzimat öncesinde de kesik kesik ve sorunlu kısımlar barındırdığı çeşitli örneklerle desteklendi. Fakat bu çıkarımda ıvecen olmamaya çaba gösterildi. Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin çalışmada verilen bazı örneklerle Suriye'de gözle görülmeyen soyut bir güç olduğu çıkarımı da aceleci olup doğruyu yansıtmadığı vurgulanarak;²⁴⁶ devletin Tanzimat uygulamaları ile birlikte elbette taşrada eyaletler üzerinde nüfuzunu giderek arttırmış olsa da Tanzimat öncesinde de devletin taşradaki nüfuzunun etkililiğine tek yönlü bakmak; günümüz devlet-toplum, merkez-çevre ilişkisinin bize dayattığı bir olgu olduğu belirtildi. Devletin o dönem içinde iktidarını uygulama araçlarına bakarak bölge hakkında çıkarımlar yapmak bölge üzerindeki okumalarımızı daha sağlıklı kılacaktır düsturuna sadık kalınmaya çalışıldı.

²⁴⁶ Baktıaya, **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu**, s.43.

Çalışmanın ikinci ana bölümü olan **Tanzimat Reformları** bizi hem bölgede tutarken hem de spesifik olarak Tanzimat'a ve reformların içeriğine daha yakından bakma fırsatı sunmuştur. Bu çalışmanın ana gayesi 'Tanzimat'ı tek başına anlamlandırmak değildi fakat Tanzimat kavramının dehlizlerinde kaybolmadan; bu kavramla merkez, hakim olduğu bölgelerde nasıl bir kimlik ve toplum inşa etmeyi çalıştığı bu bölümde masaya yatırılmaya çalışıldı. Tanzimat'ın yarattığı somut adımlar konuşulurken, onun tetiklediği bu soyut adımlar gözden kaçırılmadan hatta yer yer daha fazla ele alınarak çalışmanın vurgusuna hizmet edildi.

Bu bölümle beraber Tanzimat'ın bölgeler üzerindeki vurgularının aslında yaratmaya çalıştığı yeni bir 'vatandaşlık' anlayışından geçtiği görüldü. Toplumun geneline gelmeden Tanzimat, toplumun en küçük yapı taşı olan birey anlayışının değişime uğratması ve bu değişimin aynı toplumda kabul görme oranları ve reflekslerinin üzerine gidildi. Bu göre Tanzimat, bütün cemaat kimliklerinden münezzeh 'sivil bir vatandaşlık' anlayışını inşa etmeyi hedefliyordu. Bu sivil kimlikte tebaa hakkını ve toplumdaki yerini dini kimliğinden ve ait olduğu cemaatten değil; Sultan'a bağlılığından, devletine olan sadakatinden almaktaydı. Bu kimlik sivil olduğu gibi Batılı izler de taşıyordu ve Osmanlı için çok yeni olan bu olgu 'Osmanlıcılık' kimliğinin habercisiydi.²⁴⁷ Oluşturulmaya çalışılan bu yeni kimliğin bölgedeki reaksiyonların habercisi olma karakteri ve aralarındaki korelasyon bu bölümde ortaya atılmaya çalışıldı. Yine 'devamlılık' tarihselliğinden uzaklaşmayarak; Osmanlı Devleti'nin bu temel telakki değişimi aniden olmadığı, kendi içinde çok katmanlı bir süreçten geçtiği ve somut değişimlerin bir yansıması olarak ortaya çıktığı vurgulandı.

Dolayısıyla bu bölümde Tanzimat'ın bir anda meydana gelen reformlar bütünü olmadığını aktaran örneklerin yanı sıra; fermanın halka arzından önce aşama aşama irili ufaklı düzenlemeler yapılmaya çalışıldığı gösterildi. Tanzimat Fermanı devletin birçok alanda total bir şekilde ıslahat yapma fikrini hedeflese de bu düzenlemelerin birçoğu önceden merkez tarafından masaya yatırılmıştı. Bu bağlamda, tekrar ettiğimiz üzere spesifik olarak 1839 tarihinden sonra Tanzimat reformlarını tahlil etmeden önce

²⁴⁷ Zachs, Bawardi, **a.g.e.**, s.151.

Tanzimat öncesi reform sürecine bakmak, Tanzimat ve sonrası süreci daha iyi tahlil etmemize yardımcı olacaktır anlayışıyla devam edildi.

Yine bu bölümde reformların Suriye’de uygulanışı alt başlığına gelmeden bir bütün olarak Osmanlı taşrasında uygulanma üsluplarını içeren hususi bölgelerden modeller sunularak; bölgeler arası kıyas çalışması olmayan bu teze, kısa fakat önemli bir bölge farklılığı/benzerliği üzerinden bir okuma sunmaya çalışılmıştır. Bu bölümde üzerine gitmeye dikkat edilen en önemli hususlardan biri de Tanzimat reformları imparatorluğun her yerinde yekûn bir şekilde uygulanmadığı gibi farklı bölgelerdeki tebaada yarattığı algı da farklı olduğudur. Tanzimat zihniyetinin toplumdaki iz düşümlerine merkezdeki Tanzimat bürokratlarının ve taşradaki tebaanın bakışı ve onu anlamlandırması arasında sadece fiziki farklar değil bir kavrayış, özümseme farkı vardır. Dolayısıyla bu bölümde bu kavrayış, ele alış farkının üzerine giderken; Osmanlı Suriyesi dışında Bosna Hersek-Vidin isyanlarından faydalanılmıştır. Tezimizin asıl konusu olan Osmanlı Suriyesi’nde, Tanzimat Fermanı ile bölgeye aktarılan uygulamalar ve reformların tetiklediği reaksiyonları yakından incelerken imparatorluğun bir başka bölgesinde Tanzimat’ın bu reaksiyonları nasıl harekete geçirdiğini spesifik örnekler üzerinden görmek Osmanlı Suriyesi’ndeki refleksleri anlamaya çalışırken bize yardımcı oldu.

Muhtelif bölgelerden verilen kısa örnekler sayesinde; Tanzimat’ın icbar edildiği hemen hemen her bölgede Osmanlı Suriyesi gibi merkeze karşı reaksiyonları tetiklediği ortaya çıkarken; Arap coğrafyasından çok farklı refleksler ve bu refleksleri tetikleyen bu coğrafyaya has farklı unsurlar olduğunu gerçeğine götürdü. Bu yüzden Bosna Hersek gibi merkezden farklı Tanzimat deneyimlerinden spesifik örnekler vererek çalışmanın bölgeler arasındaki değişkenleri daha iyi tahlil etmesi hedeflendi.

Çalışmanın ana tartışmalarının yoğunlaştığı **Osmanlı Suriyesi’ndeki Tanzimat’a Karşı Reaksiyonlar-Çatışmalar** bölümünde ise Tanzimat’ın bölgeye attığı adımları, beklentilerin üzerine giderken; bölgedeki Tanzimat dolayısıyla aşama aşama tetiklenen reaksiyon zincirinin soyut-somut açığa çıktığı yerler ele alınmaya çalışıldı.

İkinci bölümde vurgulandığı üzere Tanzimat'ın bölgedeki yarattığı somut değişikliklerin bölgede bu kadar yankı bulmasının detaylarına eğilmeye çalışıldı. Bu bağlamda görüldü ki, Tanzimat toplumun hemen hemen her noktasına nüfuz edecek hükümler barındırsa da toplumu bu kadar ayağa kaldırmasının aslında onun toplumun her bir parçasında yarattığı 'derin bir statüko değişimini' içinde barındırmasıydı. Yine aynı kontekste, çalışma Tanzimat'ın bölgeye çizdiği somut adımları ele alırken vergilendirme gibi halkın birebir ilgilendiği konuların bile yer yer Tanzimat ile ortaya çıkan bazı zihniyet dönüşümlerinin gölgesinde kaldığını düşündürdü. Tanzimat ile Osmanlı Devleti'nin her unsurunu içinde barındıran bir toplum yaratma fikri Tanzimat Fermanı'nın merkezde de taşrada da görece en hızlı yayılan göstergelerinden biriydi. Öyle ki fermanın beraberinde getirdiği ve tebaayı doğrudan reel olarak ilgilendiren vergilendirme değişimleri, idari değişimler gibi toplumda somut olarak hayat bulsa da Tanzimat Fermanı'na karşı olan sempatiler ya da onu düşmanlaştıran bakış açıları da 'bir Osmanlı vatandaşı yaratma' fikri çevresinde hayat bulduğu görüldü.

En nihayetinde bu bölümde de vurgulandığı gibi Tanzimat ile beraber toplumun fay hatlarına ilk kez bu kadar açıktan değinen reformlar toplumda derin kırılmalara yol açmıştı. Bölgede mevcut düzlemde zaten çok homojen olmayan Müslüman tebaa kaidesi ilk defa büyük bir açıklıkla Batılı sivil ve eşit vatandaşlık ilkesine yerini bırakmış ve bu köklü değişim merkezde olduğu gibi Osmanlı taşrası Suriye'de de geri dönüşü olamayan krizlere yol açmıştır.

Bölgede dinsel farklılıklar kadimdir fakat dinsel/cemaatsel arası ayrışmaların karakteri bu dönemde geri dönülemeyecek bir şekilde değişmiş öte yandan bu değişimler ideolojik ve ekonomik kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Suriye'deki tebaanın dinsel kimliklerle ayrılması bu yüzyılın yeni bir olgusu değildir fakat bu ayrılmanın bölgede babilleştirilmesi yeni bir olgudur. İşte bu yüzden toplumdaki bu kırılmaları sadece basit bir dinsel çatışma açısından okumak oldukça sığ bir açıklama olacaktır ve bundan kaçınılmaya çalışılmıştır. Dinsel farklılıkların yanında yeni oluşan ideolojik ve ekonomik dualiteler bu reaksiyonları okurken önemli bir hususu meydana getirmektedir.

Bunların yanında bu bölümde önemli bir husus olarak halifelik-reform ilişkisine dair izler ele alınmaya çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı ile devlet hem kendi içinde işleyiş mekanizmaları olarak hem de ideolojik olarak derin bir değişim ve dönüşüm dönemine girmiştir. Karar verilen ve uygulamaya konulan/konulmaya çalışılan reformların sağlıklı bir şekilde benimsenmesi ve yürürlüğe girmesi için merkez kullanabileceği bütün araçları kullanmaya çalışmıştır. Halifelik de bu reform programı içinde devletin faydalanacağı en büyük kanallardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Halifeliği merkez, araç olarak kullanmayı Osmanlı Suriyesi'nde de uygulamıştır. Merkezin reformları tanıtırken “biat, ilahi irade” gibi tercih ettiği kelimelere de baktığımızda halifeliğin reform uygulama sıralarında nasıl araçsallaştırıldığını görmektedir. Tanzimat yukarıda da belirtildiği üzere Müslim tebaaya halifelik sıfatıyla selam ederken, gayrimüslim tebaaya da ‘Sultan’ın koruyuculuğunun bakî’ olduğunu vurgulayarak yeni bir dönüşüm hikayesi çizmektedir. Dolayısıyla, Tanzimat döneminde halifelik hem Müslim hem gayrimüslim tebaaya gölgesini uzatan bir şemsiye olarak halka arz edilmiş ve selamını her iki tebaaya da sunmuştur.²⁴⁸ Selamını her iki tebaaya bu kadar açıktan ve net bir şekilde sunması bölgede Tanzimat sonrası oluşacak olan reaksiyonların temel itici kuvvetlerinden biri olmuştur.

Bölüm bölgedeki mezhepsel çatışmalardan, çıkan isyanlardan ve aşiret hareketlerinden örnekler vererek; verdiği bu örnekleri yukarıda bahsedilen olgularla okumaya çalışmıştır. Tanzimat öncesinde de Osmanlı toplumu imparatorluğun hemen hemen her bölgesinde farklı cemaatler ve mezhepleri içinde barındıran heterojen bir yapıdan meydana geldiği vurgulanmıştır. Bu yapı millet sistemi üzerinde çeşitli saiklerle düzenlenmiştir. Osmanlı millet sistemi tebaanın homojen özellikleri yerine grupların farklılıkları koruyan, bu farklılıkları her daim vurgulayan ve aynı zamanda onları koruyan bir sistemdi.²⁴⁹ Merkez aslında tradisyonel bir şekilde kendi iç toplumsal kodlarını korumak için giriştiği bu çözüm ilk etapta cemaatler arasındaki anlaşmazlıkların artmasına yarayacağı düşünülürken tam aksine devlet cemaatler arasındaki çatışmanın önüne geçmek için onların farklılıklarını gözler önüne seriyor,

²⁴⁸ Buzpınar, **Son Osmanlı Sultanları Döneminde Hilafet Sorunu**, ed. Weisman ve Zachs, s. 33-58.

²⁴⁹ Ortaylı, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda millet**”, s.996-1001.

bu farklılıkları koruyor ve böylelikle resmileştiriyordu.²⁵⁰ Fakat bu dönemde reformların iddiasının aksine gruplar arasındaki heterojenliğin şiddetle birlikte daha da belirginleştirildiği ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, bu noktada bir diğer altı çizilmesi gereken bir husus ise Tanzimat, Müslüman grupların Hristiyan cemaatlere belirli bir karakterde husumet duyduğu ilk dönem değildir. Suriye'deki iç çekişmeler Tanzimat döneminde farklı bir karakter kazanmasına rağmen köken olarak Tanzimat öncesine dayandığı yine çalışmada spesifik örneklerde sunulmaya çalışılmıştır.²⁵¹ Tanzimat ile birlikte gelişen dönemde bu krizlerin yerel olarak Osmanlı Suriyesi'nde çok katmanlı bir reaksiyon zincirine neden olduğu açıktır fakat bu çalışmada spesifik olarak Tanzimat'ın tetiklediği mezhepsel/cemaatsel krizler ve aşiret çatışmaları fermanın itici kuvveti baz alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır

Bütün bu hususların yanında, çalışmanın metodolojik yönünde bazı hususlardan ısrarla kaçınılmaya çalışılmıştır. Osmanlı yenilikçi hareketleri-reform çalışmalarıyla doğrudan ilişkili olan bu çalışmada şiddetli düalitilerden kaçınmaya her daim özen gösterilmeye çalışılmıştır. Devletin Tanzimat gibi önemli saiklerle yola çıktığı değişim ve dönüşümün çehresini oluşturan yüzyıl ile ilgilenirken; kendi içinde derin bir derya olan bu dönüşüm sürecini 'yenilikçi-hareketli Batı'nın ve 'durağan-yavaş Osmanlı' gibi Batı dışı toplumların Batı tarafından sürüklendiği değişim üzerinden okuyan okumalar bir kenara bırakılıp Weismann gibi zannedildiğinden çok daha hareketli bir Osmanlı Devleti'nin görüldüğünden daha karmaşık ilişki ağlarıyla kendi içinde başlattığı değişimin iç süreçlerini ele alan okumalar eşliğinde Osmanlı Devleti'nin reform süreci ele alınmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu çalışma bu yorumları da aşmaya çalışarak devletin yarattığı bu değişim ve dönüşüm sürecini üç kademeli bir norm sosyalizasyon teorisi ışığında gerçekleştirmiş ve yorumlarını bu çerçevede çizmeye çalışmıştır.

Batı merkezli bir düşünme dünyasının merkezde olduğu bu diskur dünyasında, batı dışı toplumların katkısı Batı'nın zaten yaşamış olduğu tarihselliği aynı üslupta ve

²⁵⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.60-61.

²⁵¹ Maoz, **Syrian urban politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861**,s.277.

içerikte tekrar etmektir.²⁵² Dolayısıyla batı dışındaki toplumların kaderi Batı'nın geçtiği yoldan sadece geçmek değil; aynı üslupta geçmektir. Dolayısıyla Batı ve Doğu arasında bu geçişçi pedagojik sosyalizasyon mantığı aynı şekilde bir hiyerarşiler ağı da üretmektedir. Bu bakış açısına göre kurallar birileri tarafından öğretilirken birileri tarafından öğrenilmek zorundadır. Batı'nın başını çektiği bu pedagojik sosyalizasyon dünyasında hiyerarşiler ağı kendi kendini oluşturmaktadır. Bu evrenin keskin hatlarla ayrılmış iki aktörü vardır. Böylelikle bu aktörlerden bazıları normların üreticisiyken bazıları da bu normların takipçisi/taklitçisidirler.

En nihayetinde bu çalışma yukarıda bahsedilen sert karşıtlıkları içinde barındıran söylem dünyasının aksine Osmanlı Suriyesi'ne farklı bir söylem penceresinden bakmaya çalışmıştır. Bu söylem dünyasında ilk olarak keskin ikilemleri içinde barındıran her söylemden kaçınılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Suriyesi doğrudan Osmanlı merkezi dolaylı olarak da Batı tarafından sosyalizasyona uğratılan bir aktör olarak ele alınan bu çalışmada sosyalleşmeye tabii tutulan aktörler gibi kendisine dayatılan normları/reformları 'benimsemek ve reddetmek' gibi net olan iki seçeneğe mahkum olmadığı her fırsatta belirtilmiştir. Osmanlı Suriyesi'nin bu reformlar karşısında bir mahkumiyet çemberinden soyutlanarak nasıl refleksler ortaya koyduğu ve bu reformlarla nasıl başa çıktığı bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Reformların bir yerden bir yere aktarılırken tek değiştiği kısımları coğrafi sınırları olmadığı ortadır. Bu çalışma da Suriye'yi dışarıdan gelen reformlar karşısında onları olduğu gibi almadığını (transition) onları kendi sosyal ve kültürel kodlarıyla oluşturduğu filtreden geçirdiğini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Kendi kültür ve coğrafyası eşliğinde bu normları 'dönüştürerek' aktarımını gerçekleştirmiştir. Geçişçi sosyalizasyon düşünme dünyasının aksine 'ya benimse ya diren' ikileminin dışına çıkmış; reformlara karşı oluşturduğu direncini de benimseme kuvvetini de kendi özel deneyiminde yaşamıştır.

Bununla beraber reformlar Osmanlı merkezinden, 'merkezin adamları' tarafından bölgeye aktarılan ve bölgenin de pasif olarak aktarılan normları alan bir düzlemin olmadığını her fırsatta örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Yani yenilikler

²⁵² Timothy Mitchell, **Questions of modernity**, C. 11, U of Minnesota Press, 2000.

merkez tarafından öğretilip, taşra tarafından pasif bir şekilde kabul edilip hayata geçirilmemiştir. Aktörler arasındaki aktarım bu kadar hiyerarşik olmayıp çok katmanlı olduğu bu çalışmadaki örneklerden de görülebilir. Çünkü sosyalleşen yani normları kabul eden aktörler pazarlık masasına oturdukları anlardan itibaren eylemsellerdir. Bu durum da onları sabit diskurda oldukları gibi pasif, sadece tabii olmak durumunda kalan, ikincil aktör seviyesinden çıkararak bu aktarım sürecinde aktif, eşit roller paylaşan bir otorite haline getirir. Dolayısıyla, geçişçi pedagojik sosyalizasyon teorisinde yer alan hiyerarşi mantığı artık geçerliliğini yitirmektedir çünkü sosyalleşen aktör de bir o kadar norm üreticisi haline gelmektedir. Karşılaştığı normları dönüştürürken aktiftir, eylemsel(performatiftir) ve dönüştürücüdür, dolayısıyla o da bir norm üreticisidir. Bu durumda çizilen hiyerarşiyi kaldırmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı Suriyesi merkezle oturduğu masada aktif ve dönüştürücüdür. Reformlara karşı reaksiyon üretmesi bile bu pazarlık sürecince aktif olarak rol aldığı göstermiştir.

Nihayetinde bu çalışma temel bir noktayı mütevazî de olsa gözler önüne sererek son verilmeye çalışılmıştır. Sosyalizasyon teorisinde ilk olarak Osmanlı'nın taşrası olan Osmanlı Suriyesi değil Osmanlı merkezi bu denkleme maruz kalmaktadır. Osmanlı merkezi aslında bu denklemde sosyalizasyonun ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda vurgulanması gereken en can alıcı nokta ise Tanzimat reformlarının zaten Batı'nın Doğu'su olan Osmanlı tarafından kendi doğusuna aktarmaya çalışması sosyalizasyonu iki aşamalı kılmaktadır. Osmanlı merkezini hem Batı tarafından norm dayatılan aktör hem de kendi taşrasına da norm dayatan aktör olarak bu sosyalizasyonun birinci sosyalleşen aktörüdür. . Bu aktarım sürecinde Osmanlı Devleti, Tanzimat aracılığı ile Batı tarafından üretilen normları olduğu şekliyle almadığı gibi onları kendi kültürü bağlamında dönüştürmüştür. Bu normlara karşı kendi kültürel ve sosyal filtresini açıkça ortaya koymuştur. Fakat bu normları taşraya aktarmaya çalıştığında ise zaten sağlıklı bir şekilde gerçekleşmeyen sosyalleşme kendi taşrasına aktarılmaya çalışılmıştır. Doğu'nun Doğu'suna aktarım yaptığı bu düzlemde çarpıklıklar kaçınılmaz olmuştur. Çünkü buradaki hayati nokta; Osmanlı Suriyesi'nin kendi dilleri, kültürleri, sosyal yaşamları yalnızca Batı'dan değil Osmanlı merkezinden de farklıdır. Ve dolayısıyla bu çarpık sosyalleşmeler bütünü

Osmanlı Suriyesi örneğinde görüldüğü üzere bu normlara verilen reaksiyonlardaki şiddetli çeşitlilik ile de çalışmada takip edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

BOA,H.TMIK.S,5/29.

B.O.A., Tanzimât-ı Hayriye Defteri, s.7.

B.OA., İ.M.V., 4239, Lef:1

B.O.A., İ.M.V., 1585.

BOA, A.MKT. MHM., 40/53.

BOA, A.}MKT.MVL,8/62.

BOA, A.} DVN, 4/14

BOA,HR.SYS,1869/3, Lef19.

BOA, HR.MKT, 185/84.

BOA,HR.MKT,199/13.

BOA,HR.MKT,173/11.

BOA,İ.DH, 13185/10

BOA, İ.MVL,6121.

BOA, İ.DH, 131185/5.

BOA, İ.HR,3526.

BOA, İ.DH,13495/3.

BOA,İ.DH,13304.

BOA,HR.SFR.3,9/91.

BOA, HR.SFR.3.3/38.

BOA,HR.SFR.3.2/9.

BOA,HR.SFR.3,10/11.

BOA,HR.SFR.3,2/1.

BOA, A}MKT, 10/54.

BOA,A.}MKT,21/27

BOA,HR.SFR.3,83/2,Lef,2.

BOA, İ.MTZ.CL,3/142.

BOA,YPRK.DH,1/7.

BOA,İ.MTZ.CL,4/240.
BOA,A.}MTZ.CL,2/92.
BOA, İ.MVL, 7126.
BOA,İ.DH, 14863, 15110.
BOA, İ.MVL, 10917.
BOA, İ.DH, 16232.
BOA,İ.MVL, 10473, 10320
BOA, HAT, 5288x-H,K,M,N.
BOA, İ.MVL, 8035.
BOA, İ.DH, 17230.
BOA, İ.DH, 15593.
BOA, İ.MVL,, 4938.
BOA, İ.MVL, 4938.
BOA, İ.MVL, 12529.
Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1316/1891, s.161-163.

2. LİTERATÜR KAYNAKLARI

- Abadan, Yavuz: **Tanzimat Fermanının Tahlili**, Maarif Matbaası, 1940.
- Abu-Manneh, Butrus: “The Christians Between Ottomanism And Syrian Nationalism: The Ideas Of Butrus Al-Bustani”, **International Journal Of Middle East Studies**, C. 11, No: 3, 1980, S. 287-304.
- Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856**, Eren, 1993.

- Akyıldız, Ali : “Tanzimat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul, 2011.
- Altundağ, Şinasi: **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi, 1831-1841**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Anderson, Matthew Smith,
- Matthew Anderson: **The Eastern Question, 1774-1923: A Study In International Relations**, C. 146, London; Melbourne [Etc.]: Macmillan; New York: St. Martin's P, 1966.
- Bakhit, Muhammad Adnan: **The Ottoman Province Of Damascus In The Sixteenth Century**, International Book Centre, 1982.
- Baktiaya, Adil: “19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Şam Olayları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 58, 2011.
- Baktiaya, Adil: **“Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu”**, İstanbul, İletişim, 2017.
- Barbir, Karl K.: **Ottoman Rule In Damascus, 1708-1758**, Princeton University Press, 2014.
- Berkes, Niyazi: “The Development Of Secularism In Turkey, 2nd Edn, London: C”, **Hurst & Co. Publishers**, 1998, 407.

- Beydilli,Kemal: “Mahmud II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 27, Ankara, 2003.
- Beydilli,Kemal : “Selim III”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul, 2009.
- Bin Talal, Hassan: **Christianity In The Arab World**, Scm Press, 1998.
- Bozpınar,Ş. Tufan: “Suriye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 37, İstanbul,2019.
- Buzan, Barry: “Culture And International Society”, **International Affairs**, C. 86, No: 1, 2010, S. 1-25.
- Buzpinar, S. Tufan: “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, No: 3, 2004, S. 113-132.
- Cevdet, Ahmed Paşa: “Tezâkir 1-12, Haz”, **Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara, 1991.
- Ceylan, Ebubekir: “The Ottoman Origins Of Modern Iraq”, **New York: Ib Tauris**, 2011.
- Chakrabarty, Dipesh, İlker Cörüt: **Avrupa’yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce Ve Tarihsel Farklılık**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- Checkel, Jeffrey T.: “International Institutions And Socialization In Europe: Introduction And Framework”, **International Organization**, C. 59, No: 4, 2005, S. 801-826.

Cleveland, William L., Martin Bunton: **“A History Of The Modern Middle East, Boulder”**, Co: Westview, 1994.

Commins, David Dean: **Islamic Reform: Politics And Social Change In Late Ottoman Syria**, Oxford University Press On Demand, 1990.

Commins, David Dean: “Son Dönem Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri (Sosyal Ve Siyasi Değişim)”, **Çev.: Yusuf Kılıç, İstanbul, Mahya Yayınları**, 2014.

Cook, Michael Allan: **Studies In The Economic History Of The Middle East**, Routledge, 2015.

Çadircı, Musa: “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 28, No: 3-4, 1970, S. 287-296.

Çadircı, Musa: **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi, 2008.

Çadircı, Musa: **Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi**, Ankara, 2007.

Çadircı, Musa: “Tanzimat’ın Uygulanması Ve Karşılaşılan Güçlükler,(1840-1856)”, **Mustafa Reşid Paşa Ve Dönemi Semineri**, 1985, 13-14.

Davison, Roderic H.: **Reform In The Ottoman Empire, 1856-1876**, C. 2325, Princeton University Press, 2015.

- Dawn, C. Ernest: “The Rise Of Arabism In Syria”, **Middle East Journal**, C. 16, No: 2, 1962, S. 145-168.
- Divine, Donna Robinson: **Politics And Society In Ottoman Palestine: The Arab Struggle For Survival And Power**, Lynne Rienner Publishers, 1994.
- Douwes, Dick: **The Ottomans In Syria: A History Of Justice And Oppression**, 1. Bs, London • New York, I.B.Tauris & Co Ltd, 2000.
- Edhem, Eldem: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk Ve Siyaset Üzerine”, **Toplumsal Tarih**, C. 288, 2017, S. 25-26.
- Efe, Ayla: “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, No: 22, 2009, S. 87-113.
- Eldem, Halil Edhem Vd.: **The Ottoman City Between East And West: Aleppo, Izmir, And Istanbul**, Cambridge University Press, 1999.
- Engelhardt, Edouard: “Türkiye Ve Tanzimat”, **İstanbul: Kaknüs Yayıncılık**, 1999.
- Eren,Ahmet Cevat : “Tanzimat”, **İslam Ansiklopedisi (İA)**, C. XI, İstanbul 1977.
- Eryılmaz, Bilal: **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale, 1996.

- Fawaz, Leila Tarazi: **Merchants And Migrants In Nineteenth-Century Beirut**, Harvard University Press, 2013.
- Gökbilgin, M. Tayyib: **1840'tan 1861'e Kadar Cebel-I Lübnan Meselesi Ve Dürzîler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946.
- Gölen, Zafer: **Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek: Siyasî, İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Durum**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Griswold, William J., Ülkün Tansel: **Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002.
- Halûk, Ülman: **1861 Suriye Buhranı; Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- Hanssen, Jens: **Fin De Siècle Beirut: The Making Of An Ottoman Provincial Capital**, Oxford University Press, 2005.
- Haydaroglu, İlknur Polat: **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar [Foreign Schools In The Ottoman Empire]"**, Ankara, Turkey: Ocak Yayınları, 1993.
- Hitti, Philip K., Salih Tuğ: **Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1995.

- Hofman, Yitzhak: “Mısır Yönetimi Altında Suriye Ve Filistin’in İdaresi (1831-1840)”, **İlmi Araştırmalar**, No: 12, 2001, S. 183-204.
- Hourani, Albert: **Arabic Thought In The Liberal Age 1798-1939**, Cambridge University Press, 1983.
- Howard, George William Frederick: **Türk Sularında Seyahat**, Kervan Kitapçılık, 1978.
- Issawi, Charles: “British Trade And The Rise Of Beirut, 1830–1860”, **International Journal Of Middle East Studies**, C. 8, No: 1, 1977, S. 91-101.
- İnalcık, Halil: “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2006, 13-35.
- İnalcık, Halil: “Tanzimat Nedir”, **Tanzimat**, Ed. Halil İnalcık & Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2015, S.29-56.
- İnalcık, Halil, Mehmet Seyitdanlıoğlu: “Tanzimat”, **Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, C. 22011, 2019.
- Karaköse, Hasan: “Tanzimat’a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Haleb Olayı (1850).”, **Journal Of International Social Research**, C. 10, No: 53, 2017.

- Karpat, Kemal: **“Ortadoğu’da Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk, (Çev. Recep Boztemur)”**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Karpat, Kemal H.: **Balkanlar’da Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, 2004.
- Kaynar, Reşat: **“Mustafa Reşit Paşa Ve Tanzimat, 2. Bs”**, Ttk Basımevi, Ankara, 1985.
- Khoury, Dina Rizk: **State And Provincial Society In The Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834**, Cambridge University Press, 2002.
- Kocabasoglu, Uygur: **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. Yzyilda Osmanli Imparatorlugu’ndaki Amerikan Misyoner Okullari**, Arba, 1991.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanifi: **“Kavalali Mehmet Ali Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 25**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- Maoz, Moshe: **Communal Conflict In Ottoman Syria During The Reform Era: The Role Of Political And Economic Factors**, Princeton University, 1982.
- Maoz, Moshe: **Ottoman Reform In Syria And Palestine, 1840-1861: The Impact Of The Tanzimat On Politics And Society**, Clarendon Press, 1968.

- Maoz, Moshe: “Syrian Urban Politics In The Tanzimat Period Between 1840 And 1861”, **Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies**, C. 29, No: 2, 1966, S. 277-301.
- Masters, Bruce: **“Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918 Sosyal Ve Kültürel Bir Tarih”**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Masters, Bruce: **The Arabs Of The Ottoman Empire, 1516-1918: A Social And Cultural History**, Cambridge University Press, 2013.
- Mitchell, Timothy: **Questions Of Modernity**, Minnesota Press, 2000.
- Mundy, Martha: “Islamic Law And The Order Of State: The Legal Status Of The Cultivator”, **Syria And Bilad Al-Sham Under Ottoman Rule**, Brill, 2010, S. 399-419.
- Mutlu, Şamil: “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul**, 1999.
- Nişanyan, Sevan: **Yanlış Cumhuriyet**, Propaganda Yayınları, 2013.
- Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin Iskânı**, Eren Yayıncılık Ve Kitapçılık, 1987.

- Ortaylı, İlber: “19. Yüzyıl Sonunda Suriye Ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 4, No: 04, 1984.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, 1985, S. 996-1001.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, 1985, S. 996-1001.
- Ortaylı, İlber: “**Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine**”, Amme İdaresi Dergisi, C. IX, Sa, C. 1, 1976.
- Ortaylı, İlber: “The Port Cities In The Arab Countries: A Study Of The Disintegration Of The Arab-World In The 19th Century, With Special Reference To Basra,””, **Türk-Arap Wlwkileri: Geçmivte, Bugün Ve Gelecekte**, 1979, 221-232.
- Owen, Roger: “1914 Döneminde Lübnan’da İpek Dokuma Endüstrisi. Çevre Toplumlarında Fabrika Üretiminin Önündeki Olanaklar Ve Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma””, **Toplum Ve Bilim Dergisi**, C. 23, 1840, S. 55-58.
- Owen, Roger: “The Middle East In The World Economy: 1800-1914, Ib Tauris & Co”, **Ltd. Publishers, London & New York**, 1993.

- Özgöl, Metin: “Hersekli Ârif Hikmet”, 1987.
- Özaydın, Abdülkerim : "Aneze", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, III.Cilt İstanbul, 1991.
- Rafeq, Abdul-Karim: “Relations Between The Syrian””Ulamā” And The Ottoman State In The Eighteenth Century”, **Oriente Moderno**, C. 18, No: 1, 1999, S. 67-95.
- Raymond, André, Ali Berktay: **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1995.
- Salgar, M. Fatih: **III. Selim: Hayatı, Sanatı, Eserleri**, C. 204, Ötüken, 2001.
- Samur, Sebahattin: “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (1770-1849) Sosyal Politikaları; Mısır Ve Diğer Osmanlı Eyaletlerindeki Etkisi”, **Bilimname**, C. 2007, No: 2, 2007.
- Saydam, Abdullah: “Tanzimat Devrinde Halep Ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 1, 1993, S. 243-256.
- Schilcher, Linda Schatkowski: **Families In Politics: Damascene Factions And Estates Of The 18th And 19th Centuries**, C. 2, F. Steiner, 1985.

- Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **“Tanzimat Devrinde Meclis-I Vâlâ (1838-1868)”**, Baskı, Ankara: Ttk Yayınları, 1999.
- Shaw, Stanford J.: **“Eski Ve Yeni Arasında Sultan İii. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu”**, Çev. Hür Güldü), İstanbul, 2008.
- Somel, Selçuk Akşin: **“Kırım Savaşı, Islahat Fermanı Ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”**, 2007.
- Somel, Selçuk Akşin: **“Şam’da Eğitim Sorunu Ve Tanzimat’ın Suriye’de Geçerli Kılınması Meselesi (1861)(The Issue Of Education In Damascus And The Application Of The Tanzimat In Syria (1861))”**, **Tarih Ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, No: 8, 2009, S. 93-132.
- Smith, Charles Gordon: **“Syria”**, **Encyclopedia Britannica**, Cilt 21, Londra, 1957.
- Toksöz, Meltem: **“Reform Ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”**, H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. 3, 2012, S. 211-226.
- Ünal, Mehmet Ali: **“Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir Unsuru Olarak Eşkîyalık Ve Ayrıılıkçı Hareketler”**, **Eşkîyalık Ve Terör İçinde**, 2017, 3-10.

Weismann, Itzhak, Fruma Zachs,

Buṭrus Abu Manneh: **Ottoman Reform And Muslim
Regeneration: Studies In Honour Of
Butrus Abu-Manneh**, Ib Tauris, 2005.

Yaylaci, Ismail: **“Performative Socialization In World
Politics: Islamism, Secularism, And
Democracy In Turkey And Egypt”**,
University Of Minnesota, 2014.

